

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

42535

Summa
vri

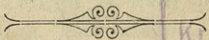
Releminig

CVETJE

s polja modroslovskega.

Kratek sestav
glavnih modroslovskih nauk

Spisal
dr. Frančišek Lampe.

Dijaški konvikt
Križanke-Ljubljana

V Ljubljani.

Tiskala „Katoliška Tiskarna“.

1898.

42535

39500/723

D 1723/1950
ykr.

Predgovor.

Vsaka dôba ima svoje znake in posebna svojstva. V sedanji dôbi se med olikanimi narodi razni stanovi in deli človeške družbe bojujejo medsebojno. Res so se od nekdanj bojevali stanovi s stanovi, podložniki z vladarji, bogatini z ubožci: a nikdar tako, da bi bila v nevarnosti vsa človeška družba. Dandanes pa je omikano človeštvo, ki bi moralo živeti v najtesnejši zvezi med seboj, razkosano v mnoge nasprotne sovražne dele. Delayski stan sovraži vse stanove, ki ne živé ob delu svojih rok; stan bogatašev hoče brez števila ljudij spraviti v svojo popolno oblast; mnogi izobraženi veljaki sovražijo smrtno vsakatero vero in zaničujejo njene prijatelje.

Tako silno bojevanje kvari in pokončuje človeško družbo. Zemlja bi nam bila lahko raj, in zemsko življenje jako srečno, ako bi se vsi ljubili bratovsko med seboj. Toda sedaj nam je zemlja večkrat neprijazna kakor razbojniška jama, in naši najbližji someščani so naši skrajni sovražniki.

Zakaj pa je tako? Ljudje nimajo prave omike, poznati nečejo prave modrosti. Udajajo

se slepim nagonom in zabijo, da smo si vsi ljudje bratje.

Vneti človekoljubje poskušajo z mnogimi načini zboljšati človeško družbo in olajšati njene žalostne razmere. Brez dvoma je najprej potrebno, da se odpravijo izmed ljudij razne zmote, ki jih vodijo po krivih potih, in da se jim ponudi resnično in trdno spoznavanje najimennejših stvari. Z drugimi besedami pravimo: Ljudem treba prave modrosti; za pravo modrost pa je treba resničnega modroslovja.

Nobena druga veda ni storila človeštvu s svojimi zmotami toliko zla kakor krivo modroslovje. Koliko krivih naukov se trosi dan na dan po svetu! Krivemu modroslovju se moramo ustavljati z resničnim modroslovjem. Pravo modroslovje moramo pokazati ljudem tako, da je umevajo, sprejemajo in ljubijo.

Kakor drugi narodi, tako bolehamo tudi Slovenci. Tarejo nas iste nadloge kakor druge zemljane. Mnogi domoljubni možje bi svojim rojakom radi pomogli, a večkrat si izbirajo krive poti, in njihovo najboljšo prizadevanje nima uspeha in sadú. Pisatelj teh vrstic si je prizadeval od nekdaj koristiti rojakom z dvema načinoma: 1. S temeljitim modroslovnim in verskim poučevanjem, ki je hotelo utrditi pravo prepričanje v bralcih in poslušalcih; 2. z mirnim in krotkim opominjanjem, naj ne zabimo prve in neobhodno potrebne zapovedi ljubezni do

Stvarnika in bližnjika. Zlasti pa ga marsikaj priganja sedaj, naj vnema rojake za modrost in ljubezen. Morda jim more s tem kaj koristiti.

V tem malem delu podajemo najimennejše nauke vsega modroslovja. Zato smo dali spisu naslov „Cvetje“. Ta beseda ne pomenja, da je naše pisanje in poučevanje lepo in prijetno kakor cvetje, marveč, da smo na polju modroslovskega nabrali in v celoten šopek povili to, kar se nam je za sedanjo potrebo zdelo najpotrebnejše, najboljše in najlepše. Namenili pa nismo tega spisa samo učenim, marveč v obče vsem Slovencem, ki radi mislijo in resnico ljubijo. Rabili smo besedo in pisavo prav domačo in labko, vrh tega pa tudi lično, prijetno in vneto, kakoršno nam je narekovalo srce. Modroslovcu ni nič prijetnejšega kakor razkladati resnične nauke mnogim poslušalcem in za resnico vnemati vrstnike. Saj vé, da človeški rod nima tukaj na zemlji višje stvari, kakor je resnica, in da človeka najbolj povzdiguje prava modrost.

I. Uvod.

1. Od kod izvira modroslovje.

Zdravi človek ima oči, da vidi, ušesa, da sliši in druga čutila, da ž njimi čuti razne stvari,

ki so okrog njega. Tako nam je dano po naravi in tako čutimo: drugače nikakor ne moremo.

Kakor pa imamo vsi to moč, da čutimo s čutili, tako imamo tudi um in pamet, da mislimo. Vsak odrastli in zdravi človek ima um in pamet, zato tudi vsak misli in drugače ne more ravnati. Otrok začne že zgodaj misliti; čim starejši smo, tem popolneje mislimo. Da bi človek ničesar ne mislil, tega ne more doseči. Tudi je človeku dano to, kako naj misli. Ne more namreč misliti drugače kakor po trdnem in določenem načinu. Da je n. pr. cel hleb manjši kakor njegova polovica, tega si ne moremo misliti. Jednako je v drugih ozirih.

Dobro vemo, kako čutimo in mislimo. Kadar prav rabimo obojno moč, tedaj spoznavamo. Tudi to je znano vsakomur, kaj je spoznavanje in kdaj spoznavamo. Kdor tega ne vé, temu ne moremo dopovedati. Če najde potnik na cesti denarnico, odpre jo in pogleda, kaj je v njej. Tedaj spozna, koliko je v njej denarja, ali pa, čegava je, ako je v njej zapisano lastnikovo ime.

V sebi imamo zmožnost za spoznavanje, pa tudi nagib ali željo, da bi spoznavali razne stvari. Že v detetu se kaže ta želja, in dokler živimo, goni in vodi nas neprestano. Zato si naberemo polagoma veliko znanja, ako si prizadevamo in dobro ohranimo v pameti, kar smo spoznali na novo. Nekateri ljudje si pridobé

popolno znanost — recimo — vseh rastlin, drugi vseh živalij, tretji vseh potrebnih zdravilnih pomočkov in lekov, zopet drugi si pridobé znanost mnogih postav ali zakonov. Takim znanostim pravimo tudi vede. Znanostij ali ved je prav veliko; učimo se jih v šoli, kolikor pač moremo ali potrebujemo. Ta se uči jezikoznanstva, oni zemljepisa, drugi zgodovine, tretji zvezdoslovja, četrti računstva.

Vsaka veda mora biti taka, da nas uči resnice. Kdor bi učil v zvezdoslovju, da se suče solnce okrog naše zemlje, ta bi učil napačno ali krivo; kdor pa uči, da se zemlja suče okrog solnca, ta uči resnico. Četudi se namreč zdi, da je zemlja trdna ali v miru, in da se solnce vrtilo okrog nas, vendar se v istini ali sama ob sebi vrtilo zemlja. Spoznavanje mora biti resnično, misliti moramo resnično; kdor pa misli, da je slišal ali dobil resnico, stvar sama se pa ne vjema z njegovim spoznavanjem, tisti se moti.

Po resnici hrepenimo, zmote se bojimo. Pa ne samo tako hrepenimo po resnici, da bi zvedeli ali spoznali veliko stvari, ampak tudi na ta način, da bi zvedeli, zakaj je to, zakaj ono, odkod je in čemu. Tako že otrok vpraša mater, ki mu je prinesla vojaka za igračo: „Kje ste ga dobili? Kako je narejen? Čemu ima vojak orožje?“ Prav to hrepenenje žene človeka, da spoznava ne samo to, kar vidi, ampak sega še

dalje, sili naprej in naprej, dokler se sploh dá spoznati. Znano je, da vprašujemo: „Od kod je neki naša zemlja? Od kod je ves svet? Čemu je tak? Kdaj se je začel naš svet?“ Tako daleč nas goni naše hrepenenje. Dejali bi, da hočemo vse vedeti. In prav je tako in častno je za nas.

Posebno imenitno je, da pozvedujemo, od kod so neki vse te mnoge in čudovite stvari, katere vidimo, kaj so prav za prav: ali so neka prikazen kakor v sanjah, ali pa so same iz sebe in večne, kaj bo ž njimi naposled. Že v najstarejših časih so se ljudje tako povpraševali in so takim vprašanjem odgovarjali; pa tudi dandanašnji ravna jo istotako, ker ono hrepenenje se ne dá nikoli ustaviti.

Take može, ki so veliko vedeli o teh imenitnih stvaréh, imenovali so od nekda j modre, pri Grkih tudi modroljube; dandanes pa jih imenujemo m o d r o s l o v c e ali s tujo besedo filozofe. Vso vedo pa o tistih vprašanjih, kaj, odkod in čemu so vse stvari, imenujemo modroslovje. In prav iz te vede povzemamo v tem spisu poglavitne nauke.

Iz tega se vidi, da je modroslovje najvišja veda. Nobena druga veda (razven bogoslovja) ne vodi naše pameti tako daleč in ji ne razkrije toliko skrivnostij in ne ponudi toliko potrebnega znanja kakor modroslovje. Ta veda stavi najtrdnejšo podlago za druge vede: vse pojasnjuje, vse podpira, z vsemi se druž i v

prijateljski zvezi kakor mati s svojimi hčeri.

Od nekdanj so častili modroslovje za najimenitnejšo in prvo vedo. Ob vseh časih je bila med drugimi najveljavnejša. Mogočnejši, govorniki, učenjaki, pesniki in drugi umetniki — vsi so se ozirali na modroslovje in se po njem ravnali. Pravo in resnično modroslovje je koristilo veliko na vse strani. Krivo modroslovje je pa pokvarilo ne samo nekatere vede, ampak tudi umetnost in življenje. Kako potrebno je torej za nas, da spoznamo vsaj glavne nauke modroslovske! Vsakdo ne more natančno preiskovati brezštevilnih resnic, do katerih nas vodi naš um; a poglavitne resnice modroslovske spoznavamo brez posebne težave. Treba jih je pa dobro in večkrat premisliti, da se jih privadimo in da nas čimdalje bolj prešinejo.

Namen modroslovnega nauka je namreč prava m o d r o s t. Zares: tisto modroslovje je pravo, ki nas dela modre. Modri pa smo, ako spoznavamo in cenimo vse stvari po resnici, ako jih sami rabimo toliko, kolikor so vredne, in se zmerom tako vêdemo, da pridemo do srečnega konca. Tudi ta spis hoče utrjevati modrost in bralce zanjo vnemati.

Modroslovje torej izvira iz našega uma in je najvišja veda. Naša pamet si pridobiva modroslovje tem bolj, čim bolj napreduje. Kadar hrepenimo, da bi spoznali najvišje in najvažnejše

predmete, kadar želimo zvedeti zadnje vzroke v vesoljstvu, njegove glavne sile, njegove najvišje zakone, tedaj hrepenimo po modroslovju. Tako izvira modroslovje iz naše narave — njena najlepša cvetka; v prid našemu napredku pa rodi pravo modroslovje najboljše sadove.

2. Kako delimo modroslovje.

Neki kralj vlada v velikem kraljestvu. Posebnost je pri njem ta, da nima vojske in tudi ne uradnikov, ampak njegove štiri hčere, ki so mogočne in modre kakor oče, stojé mu na strani in storé vsa njegova povelja. Jedna se imenuje resnica, druga dobrotá, tretja pravica, četrta lepota.

Vsakdo vidi, da smo rabili samo priliko. Kaj so te štiri hčere? Te so štiri v o d n i c e naše pameti, katere jo uravnajo po pravi poti do njenega namena; modroslovci pravijo, da so štiri i d e j e. Kmalu jih spoznamo.

Najprej se ozrimo na tisto vodilo v naši pameti, ki nam pravi n. pr.: „To je res, to pa ni res; tvoja beseda je resnična, sosedova pa ni resnična.“ Ločimo namreč trdno in jasno resnico od neresnice. Potemtakem je v pameti táko vodilo, ki nas vedno vodi, opominja in uči, držati se resničnega in ogibati se neresničnega. To vodilo je najimenitnejše; brez njega bi nam pamet nič ne koristila; pamet brez

resničnosti bi ne bila pamet. Zato pa stavimo resnico na prvo mesto.

Modroslovec išče resnice in sicer najvišje, najtrdnjše, najbogatejše. Resnica mu je prva stvar. Zato bomo v tem spisu postavili za prvi del tisto, ki nam kaže resnico v pameti ali umu in resnico v vesoljstvu.

Toda človeka ne vodi samo resnica, ampak tudi druga vodila. Vsem je znano, da pravimo o kakem dejanju, ali svojem ali drugem: „To dejanje je dobro“, ali pa: „To dejanje je slabo“. Vest nas opominja, naj delamo samo dobro in se varujemo hudega. Tu je zopet vodilo, vodilo za delovanje ali ravnanje. Dobrota hoče določevati in uravnavati vsako naše dejanje; vsak hip nam kaže pot, po kateri naj hodimo, pa obeta nam tudi srečen uspeh in konec, ako smo ji pokorni. Modroslovje preiskuje in uči, kaj je dobro, kaj ni, kakšen namen je določen človeku, kako naj se izpopolnjuje in osrečuje. — Vsekako je ta del jako imeniten v modroslovju.

Nadalje spoznavamo posebno vodnico v svoji pameti, ki nam pravi, kakšno bodi medsebojno življenje ljudij. Zakaj sam ne more živeti človek, treba mu je družbe. Ker nas je veliko ljudij na svetu, ne smemo početi, kar bi hoteli; ne smemo jemati, kar bi se nam ljubilo, ampak slušati moramo glas pravice. Pravico si ljudje sicer sami postavijo med seboj, toda ne

smejo delati drugače, kakor jih uči in sili ona vodnica. Vse se mora ravnati po pravici. Neka veda se imenuje pravoslovje; tista uči, kaj je pravično, kaj krivično, katere postave vežejo človeka v raznih družbah. Modroslovje pa kaže, zakaj je to in ono pravično, katera je najvišja pravica, od kod izvira, in kdo jo je določil in naznanil. — Tudi ta del modroslovja je jako imeniten, posebno dandanašnji je važen, ker nečejo nekateri pripoznati nobene pravice in tako razdirajo človeško družbo.

Naposled poznamo in slušamo še jedno vodnico. Kaže nam, kaj je lepo. Ni je stvari, katero vidimo in slišimo, pa bi je ona vodnica ne sodila po njeni lepoti. Nekatero stvari so jako lepe, nekatere manj, nekatere celó grde. Pa tudi človek sam zna posnemati in kazati, kar je lepega. V sebi ima poseben nagib, ki ga priganja, naj posnema in iz sebe nareja lepe reči, da so njemu in drugim všeč. Ta njegova zmožnost, s katero posnema in kaže lepe stvari, zraste in se povzdigne semtertje tako visoko, da stvarja in nareja čudovito lepe stvari. V obče pa se trudi vsak človek, da nareja vsa svoja dela lepa. Ker nas vodi taka vodnica, zato preiskuje modroslovje, kaj je lepo, kako in zakaj nam je lepota všeč, po katerem načinu se dela lepo, kateri človek zna ustvarjati lepe predmete. Taka vprašanja obdeluje modroslovje v četrtem delu, v nauku o naravni in umetni lepoti.

A ne smemo misliti, da vladajo te vodnice vsaka zase in posebej; ne, marveč vedno skupaj in v najboljšem soglasju. Nikdar ne izgubi nobena oblasti, nikdar se ne premené njeni zakoni. Modroslovje razkazuje, zakaj in kdaj se vjemajo, kako sloni na njih popolnost raznih stvari.

Po tej -le poti nam modroslovje kaže in ocenjuje tudi popolnost vseh stvari. Ko se učimo prav ceniti stvari, učimo se tudi sami popolnosti. Modroslovje nam kaže torej pot do naše zemске popolnosti in s tem nam razodeva tudi človekov namen.

Res je torej modroslovje najvišja, pa tudi najkoristnejša veda. Pravo modroslovje nas vodi do popolnosti v mišljenju in delovanju, dela nas modre, previdne, trdne in tako stavi najboljšo podlago za krepost. Popolnost pa je ob enem najvišja sreča; torej vodi modroslovje tudi do sreče.

To so močni in tehtni razlogi, ki nas vabijo, naj se poprimemo modroslovja z vso gorečnostjo.

3. Modroslovje nekdanj in sedaj.

Ker je modroslovje že jako staro in so se mnogi ž njim pečali, zato bi lahko veliko povedali o njegovih zgodbah. Toda tukaj hočemo zvedeti samo, na katere strani se je obračal človeški um v različnih dobah, ker to je v vseh

zgodbah najimennitnejše in to nam kaže značaj ali naravo modroslovja.

1. Izmed najstarejših narodov so se bavili Kitajci najbolj z vprašanjem, kako je treba živeti, da je prav; modri KONGFUTSE (551 do 479 pred Kr.) je učil, da se je treba držati prave srede in poslušati vest. A Indi, drugi veliki jutrovski narod, so iskali najbolj začetek vseh stvari in razkazovali, kako se je neskončno božanstvo nekđaj snovalo in preminjalo, da je sedaj vidno v svetu, in kaj je svet sam na sebi. Babilonci, Perzijani in Egipčani so poznali modroslovje, a daleč niso prišli. Z vso močjo pa so se te vede lotili in držali Grki. Njih najstarejši modrijani so hoteli zvedeti, odkod je svet, in rekli, da je iz vode, ali iz zraka, ali iz ognja, ali iz prav majhnih koscev, ali iz žive tvarine. Tako so dolgo iskali resnice. Nato je pa SOKRAT (470—399 pred Kr.) razvidel, da o teh stvaréh ne moremo nič trdnega vedeti, ako ne preiskujemo poprej svoje pameti; zakaj spoznati moramo sami sebe, predno pozvedujemo, odkod je ves svet. Tako je modroslovje stopilo na novo pot: modrijani so jeli spoznavati sami sebe ali človeško naravo. In sedaj sta se prikazala dva velika modroslovca, največja izmed starih: PLATON in ARISTOTEL. Platon (427—347 pred Kr.) je hotel z umom — dejali bi — razsvetliti vse daljave in globočine ob jednom; povsodi se mu

je zdelo vse tako urejeno in razvrščeno, kakor je v naši pameti. Aristotel (384—322 pr. Kr.) je pa skrbno preiskoval bodisi zakone ali pravila v naši pameti, bodisi stvari na svetu, žive in nežive, vse, kar človek dela in zna. Takega modroslovca pač ni bilo ne poprej, ne poznej, ki bi bil s tako močnim umom spoznal vse stvari. Od njega se učimo še dandanes tako, kakor so se učili nekdam.

Za tema dvema velikanoma je prišlo veliko drugih malih modroslovcev, ki so šli na desno in levo; mnogi so več pokvarili, kakor pridobili. Zašli so semtertje tako daleč, da so tajili vsako resnico, drugi pa so se udali samim sanjarijam.

Modroslovje ni imelo nikake moči več, ne trdne podlage, ne jasnega namena, ko je prišel na svet rešitelj človeštva, JEZUS KRISTUS, in učil spoznavati Boga in namen človekov. Kristusov nauk je živo prešnil modroslovje, očistil je je zmot in mu pokazal pravi namen. Izprva niso znali vsi modroslovci najti pravega soglasja med vero in modrostjo; polagoma pa sta si segla v roko in odslej hodila mnogo stoletij po jedni poti v srečo omikanemu človeštvu. Tako je n. pr. sv. AVGUŠTIN goreče ljubil in gojil modroslovje in se naslanjal na Platona. Toda sveti JANEZ DAMAŠČAN je bolj ljubil Aristotela in tako tudi večina drugih bogoslovcev za njim. Očistili so Aristotolove nauke, dopolnili jih in tako čudovito natančno učili božjo in posvetno

modrost. ALEKSANDER HALEŠKI (u. l. 1245.), ALBERT VELIKI (1193—1280) in sv. TOMAŽ AKVINSKI (1225—1274) so obširno in temeljito učili nauke o svetu in človeku. Četudi niso poznali vse prirode, katero je znanost pozneje bolje spoznala, vendar je njih ljubezen do resnice in velika učenost vredna občudovanja. Zato še dandanes nad vse čislajo in pogostoma beró sv. Tomaža vsi, ki se hočejo dobro naučiti bogoslovja in modroslovja. Takrat so bili krščanski narodi verni, pa ljubili so tudi znanost. A ni bilo dolgo tako. Že poprej so nekateri modroslovci po malem rušili krščansko vero, a odkar so prišli za sv. cerkev bolj žalostni časi in notranje in zunanje nesreče, bili so tudi modroslovci čim dalje drznejši. Naposled so se naravnost ustavili verskim naukom in učili tako modroslovje, ki je bilo veri čisto nasprotno. Tako se je Anglež BAKON VERULAM-ski (1561—1626) zasukal na drugačno pot, kakor je bila priljubljena doslej, češ, pamet iz sebe ne more do resnice, treba je resnico polagoma opazovati in se držati tega, kar čutimo. Zato je pa HOBBS (1588—1679) udaril še naprej in učil, da je vse samo iz tvarine ali telesno (zato pa duha ali duše ni). In odslej je šlo modroslovje po tej poti urno naprej; tajili so vse, kar je višje od telesa in česar človek ne spoznava drugače kakor z umom. Anglež LOCKE (1632—1704) je razkladal, kako

dobimo vsako spoznavanje samo iz čutov; še dalje je šel Francoz CONDILLAC; naposled je pa Anglež HUME (1711—1776), pravi bogotajec, učil, da ne moremo iz pameti ničesar sklepati, še tega ne, da mora biti za vsako delo ali vsak učinek tudi vzrok. Na drug način je hotel prenoviti modroslovje Francoz DESCARTES (Kartezij, 1596—1650), ko je učil, da je resnično to, kar pamet čisto jasno spozna; pamet pa posebno jasno spozna sebe in Boga, torej je to dvoje pred vsem resnično. Iz teh nauk je izrastlo mnogo čudnih nauk, na primer nauk GEULINX-ov, da sta duša in telo v človeku le nekam zunanje združena, da delujeta med seboj, ker sta tako uravnana, in nauk SPINOZE (1632—1677), ki je trdil, da je bistvo vseh stvari jedno samo, in to je Bog, ki torej ni nič drugega kakor svet. Boga v našem pomenu potemtakem ni.

Tako je nastala v modroslovju velika zmešnjava, ki je rodila slabe sadove. Pogrezalo se je čim dalje globlje. Na Francoskem so v 18. stoletju tajili popolnoma vse, kar ni telesno, t. j. kar se ne dá prijeti ali potipati. Bog, duša, neumrljivost, vera — — vse to se je zdelo tem modroslovcem abotno in sama prevara. Ko je tako modroslovje prišlo med ljudstvo, tedaj je to popolnoma razdivjalo. Tako se je pokazalo, da napačno modroslovje ne dela ljudij modrih, ampak dela jih nespametne, moti

um in kvari srce. Iz tega kvarljivega modroslovja se je rodila grozovita francoska prekučija, v kateri so tekli potoki nedolžne krvi, ker so dobili v roko vso oblast ljudje, ki so po takem modroslovju teptali resnico in pravico.

Na Nemškem je ob istem času tudi cvetlo napačno modroslovje. Sloveči KANT (1724 do 1804), ki je bil sicer silno bistroumen, vzel je — dejali bi — našemu umu vso veljavo, trdeč, da pamet nikdar ne more dognati tega, kaj so stvari same na sebi, marveč v vsem spoznavanju gledamo le samo svoje nazore. Stvari so pač za nas take, kakoršne kaže pamet. Zdelo se mu je torej, da je pamet sama v sebi zaklenjena, in da iz sebe nikakor ne more. Zopet čuden nauk! Prejšnji so učili, da je resnično le to, kar nam povedó čutila brez pameti, Kant pa uči, da pamet vidi le sama sebe, in iz sebe stopiti prav za prav niti ne more. S tem je Kant podrl vso trdnobo modroslovja. Ako ne morem spoznati, kaj so stvari zunaj mene, potem ni nikakega modroslovja več; pamet more k večjemu preiskovati le sama sebe. Zato se ni čuditi, da se je modroslovje za Kantom zaganjalo s te strani v drugo stran, kakor človek, ki je zagazil v globoko blato.

FICHTE, nemški modroslovec in učenec Kantov (1762—1814), je učil, da jedina istinita stvar je to, kar imenujem „jaz“, vse drugo je samo v mislih. Jednako čudno je učil SCHELLING

(1775—1854), da ni razločka med mislimi in stvarmi; HEGEL (1770—1831) je pa trdil naravnost, da je prav isto, če kako stvar mislim, ali če je stvar sama na sebi. Tako modrovanje je za navadno pamet čisto neumevno, skoro kakor bi bile same sanje. V tem se vidi, v kakšne zmote zaide um, ako popusti trdno podlago splošnega in jasnega prepričanja in išče resnice v nenavadnih in prisiljenih mislih in drznih sklepih.

In zopet so iskali drugi modroslovci drugih potij, nekateri treznejše, drugi pa z nebrzdano drznostjo. HERBART, tudi Nemeč (1776 do 1841), je učil, da je svet iz samih nerazdeljivih delcev, in tudi duša je tak delec. SCHOPENHAUER (1788—1860) je učil, da je vesoljstvo neka sila — volja, ki se pa razodeva v vidnih stvaréh. A te vidne stvari so vse slabe, ničvredne, človek tudi: zato naj človek samega sebe uniči. Podobno je učil pozneje HARTMANN, da je vse nastalo iz nezavednega bitja; a to nastajanje je samo nesreča za stvari, posebno za človeka. Torej vse je samo slabo in sama zloba. Drugi so pa pustili tako preišljevanje o svetu in njegovem bistvu in trdili zopet — kakor nekdanj Francozi —, da je samo to v resnici, kar se dá otipati. Ti modroslovci, katere imenujemo materialiste, so učili grozne nauke: da ni Boga, ne duše in da celó naše misli niso nič drugega kakor neko vrtenje

malih možganskih drobcev ali gibanje telesnih sestavin v glavi. — V drugih deželah, na Francoskem in Angleškem, so šli še dalje na tej poti. Nikako drugo spoznavanje ni pravo, kakor izkustvo in sicer samo golo izkustvo, ki soštevava in odštevava posamezne stvari, kakor deček svoje kamenčke. Na Francoskem je tako učil COMTE (1798—1857), na Angleškem J. STUART MILL (1806—1873) i. dr. Njih nauk se imenuje pozitivizem in je v nekaterih ozirih kar grozen. Omeniti smemo tu tudi CH. DARWIN-a (1809 do 1880), ki je učil, da so vsa živa bitja izrastla iz prav maloštevilnih živih stvarc ali celó iz jedne, človek je pa izrastel iz rodú opic.

Poleg takih čudnih naukov se trudijo mnogi modroslovci prav jasno in živo dokazati one resnice, katere je od nekdanj učilo modroslovje. V svesti so si, da prava veda raste polagoma, od stoletja do stoletja, da je resnica vedno ista, in zato ne gre učiti vsako leto druge nauke. Katoliška cerkev se drži stanovitno onega modroslovja, katero so po Aristotelovih naukih izdelali učenjaki, ki se imenujejo školastiki (zlasti sveti Tomaž Akvinski). Visoke šole po Avstriji učé ponajveč modroslovje, ki se naslana na samo izkustvo in malo mara za umsko delo; na Nemškem se cepijo na razne strani in učijo večinoma modroslovje, ki je le deloma modroslovje, ker je skoro bolj naravoslovje; na Francoskem in Angleškem vlada

pozitivizem, jednako na Laškem, po slovanskih vseučiliščih na jugu in v Rusiji, in naposled tudi v Ameriki. Potemtakem je državno modroslovje ali tisto, katero učé učenjaki na državne stroške. na slabi poti. Tudi ni upati, da bi bilo kmalu bolje, ker se duh sedanjega časa obrača pred vsem na stvarinske in ne na duševne stvari.

Česar se je bilo bati že davno, to se je dandanes dovršilo: krivi modroslovni nauki so zašli tudi že med nižje ljudstvo. Zato je skrajna potreba, da se potrudimo za pravo modroslovje.

I. del: Najvišje resnice o umu in svetu.

1. Posebnost našega spoznavanja.

Kakor vé vsakdo, želimo vsi spoznavati razne stvari. Tega spoznavanja nam ni nikdar dovolj: čim dalje smo prišli, tem dalje hočemo. Tudi se nikdar ne utrudimo ali prenasitimo; kadar smo zvedeli marsikaj, tedaj smo sicer veseli in zadovoljni, a želimo zvedeti še več in več. Pa ne samo to se kaže v našem spoznavanju.

Še zanimivejše je, da gremo v spoznavanju od stvari do stvari tako, kakor po lestvi od klina do klina. Gledam n. pr. šumljajoči po-

toček, ki hiti mimo mene, in se vprašam: Od kod je ta voda? Odgovorim: Poteka izpod gore. — Vprašam: Zakaj poteka izpod gore? Odgovorim: Ker je v gorskih plastéh nabrane mnoge vode, zato prihaja ob vznožju na dan. — Vprašam: Odkod je prišla v goro? Odgovorim: Dežilo je dolgo, gora je kaplje posrkala in jih shranila v svojem osrčju. — Vprašam: Odkod je pa dež? Odgovorim: Iz oblakov. — Vprašam: Odkod so pa oblaki? Odgovorim: Oblaki so visoki soparji, ki so izhlapeli iz vode. — Vprašam: Zakaj so izhlapeli iz vode? Odgovorim: Gorkota jih je premenila v sopar. — Vprašam: Odkod je pa gorkota? Odgovorim: Iz solnca. — Vprašam: Kdo je pa dal gorkoto solncu? Odgovorim: Ima jo ali samo iz sebe, ali mu jo je dal kdo drugi. — Vprašam: Katero je resnično, saj oboje ne more biti? Odgovorim: To treba dobro preiskati in preudariti . . . itd. Tako se giblje torej naše spoznavanje naprej in naprej in se ne dá ustaviti.

Potemtakem se skoro zdi, da ne pridemo do nobenega kraja in je naše vpraševanje brez konca? A le zdi se: v resnici ne more biti tako. Ko bi neprestano samo vprašali, bilo bi naše spoznavanje prava igrača ali pa sama muka, ker bi se nikdar ne pomirili, nikdar dali ugnati se. In zares teži naš um naprej in naprej le toliko časa, dokler ne pride — dejali bi — do trdnega dna, do trdnih tal. Priti moramo

naposled do neke resnice, da čez njo ne moremo več, zato ne, ker tudi treba ni in ker naš um miruje in se zadovoljuje. Take resnice imenujemo po pravici za dnje ali najvišje resnice. Prav do teh resnic teži naš um, te ga najbolj mikajo in veselé. Take resnice so na primer odgovori na vprašanje: Od kod je svet? Kako se je svet začel? Kakšen namen ima svet? Kaj je s človekom po smrti?

Ko bi hoteli slušati svojo radovednost, lotili bi se kar teh-le vprašanj, preiskavali o svetu, o človeku . . . toda naposled bi nas motilo vprašanje in domnevanje: Je-li pa tudi vse zunaj našega uma ali samo na sebi tako, kakor mislimo? Morebiti pa nam pamet ne odpira gole resnice, ampak nas vara? Saj vemo, da se mnogokrat motimo še v navadnih, kaj šele v takih težavnih vprašanjih! Kaj pa je resnica? Morda ni nikake resnice in je vse le videz, kakor so učili sofist in dvomljivci v starem in v novem času? Dà, tu vidimo: treba je ozreti se tudi na kaj drugega, predno govorimo o najvišjih resnicah svetá. Govoriti namreč moramo tudi o tem, kaj je resnica sploh. In če hočemo vedeti, kaj je resnica, treba vedeti, kaj je spoznavanje. Vsekako moramo začeti preiskovati svoj um, predno preiskujemo svet. Tak red je pravi in trdni red za modroslovca. Rečemo lahko tudi tako: Naš um je orodje, s katerim spoznavamo in dosežemo najvišje res-

nice. Torej treba najprej poznati orodje, potem šele se ž njim previdno in pametno lotimo dela.

Vsi veliki modroslovci so se držali te poti. Aristotel je pokazal, kako in po katerih zakonih deluje naš um: spisal je tako imenovano logiko¹⁾ t. j. vedo o našem mišljenju ali umovanju. Njegovi bližnji in daljnji nasledniki so poudarjali najprej nauke o našem umu, potem so preiskovali resnice o svetu. Zaradi tega bomo tudi mi ravnali tako in šli od vprašanja do vprašanja; n. pr.: Kaj je spoznavanje? Kaj se godi v spoznavanju? Ali je resnično? Kaj je resnica? Kako daleč smemo iti, kadar iščemo resnico? Ali so najvišje resnice, ali ni nobene?

To premišljevanje nam je pokazalo, da bo ta del, ki govori o najvišjih resnicah, obsegal dva manjša dela in sicer prvi oddelek o umu ali pameti, drugi pa o svetu. Vseskozi pa bomo iskali najvišje resnice.

¹⁾ Tako navadno imenujemo spise, katere je spisal o zakonih mišljenja. Ti-le so: 1. Kategoríai (o najvišjih predikatih ali povedkih stvari). 2. Peri hermeneías (o stavkih in sodbah). 3. Analytiká prótera (o sklepanju). 4. Analitiká hýstera (o dokazovanju). 5. Topiká (o preiskovalnih sklepih). 6. Peri sofistikhôn elénchon (o zavračanju napak). Vsi spisi skupaj se imenujejo „Organon“ (orodje) in so v zgodovini modroslovja in drugih ved jako imenitni.

2. Najvišja vprašanja o umu sploh.

Kdor le količkaj misli, ta se zaveda, da je razloček med zunanjim svetom in notranjimi mislimi. V tem-le hipu mi je čisto jasno, da je pred mojimi očmi pero, beli papir in pod njim miza. Te stvari so zunanje, ker so zunaj mene. A zavedam se tudi, da je v meni cela vrsta mislij, namen in načrt, po katerem bom pisal, razkladal in učil. Ta načrt je pa vse kaj drugega, kakor pero in papir: ta je v meni, je v mislih. Jednako dobro ločim istinitega prijatelja, ki me je sedaj-le obiskal, od njegovega spomina ali podobe, ki jo imam o njem sedaj-le v mislih.

Kdo ne bi torej tako ločil? Lahko tudi ume vsakdo, da najprej namerjamo govoriti o svojih mislih, o notranjem delovanju, ki se imenuje spoznavanje ali umovanje. O vsem notranjem delovanju namreč ne moremo govoriti v tem malem spisu, zatorej govorimo o najiminitnejšem. Najiminitnejše je pa tisto, ki nam kaže resnico, torej spoznavanje ali umovanje. Zakaj tudi veselje, žalost, jeza . . . so notranje stvari, a o teh ne bomo tukaj govorili, pa tudi ne o vsem, karkoli spada k spoznavanju, ker to bi bilo preobširno. Le najvišje in najiminitnejše resnice si bomo ogledali, kolikor je treba, da se o njih prepričamo.

Glavno vprašanje je tukaj to, ali spoznavamo z umom resnico ali ne. Ako bomo razvideli, da spoznavamo, treba bo zvedeti nadalje, kdaj spoznavamo resnico, kdaj pa ne. Ti dve vprašanji sta zares najvažnejši.

A sedaj se zdi, da smo zadeli ob veliko težavo in zapreko: kako in s čim naj preiskujemo svoj um? Ali naj um preiskuje sam sebe?

V istini ni tu nikake zapreke, celó velika prednost je v našem preiskovanju. Um preiskuje sam sebe, ogleduje sam sebe in nam razklada svoje postave. To preiskovanje mora biti čisto resnično, ker um vidi sebe takega, kakoršen je: ničesa si ne dodá, ničesa ne vzame, ničesa ne premeni. Samemu sebi je um kakor obraz v čistem ogledalu, kjer se steklo skoro nič ne vidi, ampak samo slika človekova. Um ne rabi torej nobenega tujega orodja ali pomočka ali sredstva, ampak gleda se naravnost in vidi sebe skozi in skozi. Zaradi tega je to preiskovanje o umu popolnoma zanesljivo in vodi do jasnih in trdnih resnic.

3. Kaj je resnica.

Ko preiskujemo, kaj je resnica, ne iščemo tako, kakor bi omahovali sem in tje med raznimi stvarmi in povpraševali: Ali je to resnica, ali je ono: marveč to je že v naši pameti določeno in zapisano. „Resnica“ je glavna vodnica

našega uma, ki mu kaže jasno in gotovo pot v spoznavanju. Torej treba samo, da povemo, kako se nam resnica kaže in h kakšnemu uspehu ali namenu vodi naš um.

Resnico imamo ali spoznavamo tedaj, kadar se spoznavanje vjema s stvarmi. V roki imam pero: kdaj spoznavam pero po resnici ali resnično? Kadar se moja misel ali podoba ali sodba o peresu vjema s peresom samim. Potemtakem: kadar spoznavam stvar za tako, kakoršna je, spoznavam resnico. Iz tega vidimo: stvari so same ob sebi take in take, ali jih spoznavamo ali ne. Če jih spoznavamo, smo ž njimi sicer v neki zvezi ali dotiki, toda ta jih nič, popolnomà nič ne premeni.¹⁾ Ker zahteva naša pamet pred vsem, da je spoznavanje resnično, pravi nam tudi ob enem, da se spoznavanje ravná po stvaréh, ne pa stvari po spoznavanju. Po domače bi torej rekli: kadar mislimo ali kakorkoli spoznavamo, takrat pamet ne obdeluje stvarij, in jim ne daje take oblike, kakor bi se njej ljubilo, marveč pamet se udá, ukloni in priklene stvarém, kakor

¹⁾ Kako napačen je torej nauk Kantov in nauk idealistov, da stvarij samih niti spoznati ne morem, in da v vsakem spoznavanju spoznavamo zgolj sami sebe! Kdor tako uči, ta ne priznava prve podlage vsakega spoznavanja, da mora biti namreč resnično, in da je resnično tedaj, kadar se vjema s stvarjo samo ob sebi.

razmehčani pečatni vosek pečatniku. Ako bi se tako ne godilo, ne bi bilo nikake resnice.¹⁾

Vse to je tako izvestno in trdno, da ne more niti jednega pametnega stavka povedati tisti, ki to taji. Ako pa hočemo nadalje pozvedovati, zakaj je tako, zakaj se mora spoznavanje vjemati s stvarmi, ne moremo temu odgovoriti nič in tudi ni treba, ker je to jasno samo ob sebi, in po pameti ne taji tega noben človek. A nekaj drugega je v tem, kar je zanimivo in vredno, da pomislimo. Ker se v resničnem spoznavanju um vjema s stvarmi, vjemajo se tudi svari z umom ali spoznavanjem. Ako si sedaj resnično mislim žepno uro, vse njene dele in vse njeno gibanje, vjema se moja misel z uro samo: ura je taka, kakoršno si mislim. A prav zato se tudi ura (s svoje strani) vjema z mojo mislijo. Kdor bi namreč ogleđoval uro, potem pa še mojo misel, tisti bi videl vsestransko vjemanje ali podobnost. Kaj se razvidi iz tega? To-le: Um je tak, da se prilega stvarjem in se ž njimi v spoznavanju vjema; pa tudi stvari so take, da se z umom vjemajo, kadar so ž njim v dotiki. Med umom

¹⁾ Prav v tem je zmota idealistov razne vrste, ki trde, da ima pamet vse spoznavanje sama iz sebe, dejal bi, kakor pajek, ki prede nitko sam iz sebe, da se po njej spušča. Kaj mi mari to, kar bi naredila pamet iz sebe, kakor se ji ljubi! Le to hočem vedeti po resnici, kakšne so stvari tudi zunaj in brez (ali neodvisno od) moje pameti.

in stvarmi je torej soglasje ali zveza, ali kakor pravimo: drug je za drugega. In to je jako imenitno. Ko bi ne bilo tako, ne bi mogli spoznavati nobene stvari. Ako stopim opoldne pod milo nebo, zamižim, pa povzdignem dlan proti solncu: ne pové mi dlan prav nič, ali je solnce svetlo ali majhno, ali okroglo ali drugačno. Ako pa odprem oči, takoj vidim svetlobo, velikost in okroglo obliko. Zakaj tako? Dlan ni za solnčno svetlobo, ampak oko. Gledé na svetlobo se solnce in dlan ne vjemata, a vjemata se solnce in oko. Naš um pa se v spoznavanju vjema z vsemi stvarmi, in vse stvari se vjemajo z umom. Ta je poslednji in najvišji vzrok, zakaj morem spoznavati stvari. Stvari imajo to svojstvo, da se dadó spoznati, in um, da more spoznati. In kaj nam to pravi? To nam pravi, da so um in stvari iz jednega izvira, iz jednega vzroka, ki je priredil um za stvari, stvari pa za um; umu je dal zmožnost, da spoznava, stvarém pa zmožnost, da se dadó spoznavati. Tudi to je popolnoma jasna in trdna resnica, ki nam pojasnjuje marsikatero drugo resnico. Za sedaj nam je dovolj, da smo razvideli, kaj je resnica in kaj nam naznanja ali kaže resnično spoznavanje.

4. Kdaj spoznavamo resnico.

Vsakdo hoče spoznati resnico in ne mara za laž ali izmišljotino. Čemu so ti prazne po-

nočne sanje? Morda se ti je zdelo v sanjah, da si jako bogat: a, ko se vzbudiš, tudi veš, da nisi v resnici ali v istini. Sanje te niso obogatile, ker v njih ni resnice. Ali kaj je pomagal kmetu nagajivi znanec, ki ga je nalagal, da so vsi davki odpravljeni? Nič, marveč le resnica je kaj vredna.

K d a j spoznavamo resnico? To nam je treba vsekako vedeti, sicer ne bi mogli ločiti resnice od laži. In kdo nam to pové? Ali je treba iti koga vprašat, je-li naše spoznanje resnično ali ni? In ko bi šli vprašat: od kod bi pa ta naš svetovalec vedel? — Kdo drug naj nam pové, kakor pamet sama! Pred menoj je račun: Kdo naj mi pové, ali je resničen, ali ne? Račun sam mi nič ne pravi, drugih ne morem vprašati: torej mi pové le pamet, je-li resničen, ali ni. Naš um ali pamet torej ne sprejme samo tega in onega, ampak tudi dozna, ali je kaj resnično ali ni. Um spozna resnico, pa tudi vé, da je resnica. In kako bi moglo biti drugače? Za spoznavanje namreč treba ne samo, da se spoznavanje vjema z istino ali s stvarmi, marveč tudi, da vemo za to. Drugače bi ne mogli ločiti resnice od neresnice, kakor ločimo. Zatorej je v našem umu tista zmožnost, dejali bi, tista luč, ki nam pokaže resnico in tudi pové, razjasni in prepriča, da je to in ono resnica. Lahko odgovorimo sedaj tako-le: Resnico spoznavamo tedaj, kadar nam um pové

trdno in jasno ali kadar um izprevidi, da se stvari same na sebi vjemajo s spoznavanjem.

Da je tako in ne drugače, vé vsak pameten človek. Vsakdo zatrjuje n. pr. tako-le: „Dobro vem, da je to resnično“, ali pa: „To je tako gotovo resnično, kakor gotovo sem tukaj“ itd.

Vsakdo pa vé nadalje tudi to, da ne more tako govoriti, kakor se mu l j u b i, ampak jedino tako, kakor mu pamet pravi. Ako sedaj-le vidim na mizi kos kruha, m o r a m si misliti, da je kruh. Naj stokrat trdim samemu sebi, da je kruh zlato, pa le ni zlato. Kar je, to je. Trgovec mi prinese račun za sto goldinarjev. Naj še tako želim, da bi bil račun samo za petdeset goldinarjev, vendar želja ne premeni računa: kakor je, tako je. Um sam spoznava, rêci z željo ali voljo, kar hočeš. Pamet pravi, da je nad nami Bog: bodi nam všeč ali ne-všeč, reci kdo to ali ono, tako je, kakor pravi pamet. Ko spoznavamo resnico, ne ozira se um (ali vsaj ne bi se smel) na nič drugega kakor sam nase in na svoja pravila. Razvidimo namreč sedaj tudi to, da moramo imeti v umu trdna p r a v i l a ali z a k o n e, po katerih spoznavamo resnico. Kdor se ozre nekoliko v svoje misli, hitro vidi, da je tako. Um ne ravná tje v jeden dan, ampak le tako, kakor mu je določeno. Hleb razdelim v tri kose: tedaj ne morem misliti si, da je kos večji, kakor je bil hleb, ampak jedino le, da je manjši. Ali pa: dvakrat

dve je štiri — in nič drugega: um mora tako pripoznati. Da, um ima sam v sebi določene zakone, po katerih se mora ravnati. Ako se ravna, spozna resnico; ako pa ne, tedaj ne pride do resnice.

Tudi to je znamenito, da teh zakonov (ali postav, kakor bi rekli po domače) ni treba učiti se. Vsak pameten človek se po njih ravna, četudi se jih ni učil nikoli. Kakor teče voda sama po sebi navzdol, tako tudi dela naš um vedno le po zakonih. Le kadar kaj goni ali pritiska vodo po cevéh, gre tudi kvišku: in le tedaj, kadar pritiska kaka sila na um, utegne um delati tudi zoper svoje zakone.

Zakoni, po katerih se ravna um sam po sebi, imenujejo se navadno zakoni mišljenja, ker namreč mislimo tako, kakor velevajo. To, kar dela naš um ali pamet, kadar iščemo ali spoznavamo resnico, imenujemo mišljenje. Vsak umen človek misli neprestano, dokler živi in kadar ne spi. Naše misli se mó-tajo neizrekljivo mnogovrstno in obilno, vendar celó najživejše misli niso brez reda, marveč, da je kaj resnice v njih, vodi jih red, uravnava jih zakon. Seveda vselej le ni tako; marsikaterekrat se misli razgubé samopaš, brez reda in zakona: tedaj pa tudi ne spoznavamo resnice.

5. Zakoni mišljenja.

Preprostemu bralcu se zdi čudno, ako čita o zakonih mišljenja: stvar se umeva sama ob

sebi, tako pravi. Res je; vendar mora modroslovje tudi te razkazati, ker mora seči vsaki stvari do dna.

Mišljenje naše se ravna po teh-le glavnih in občnih zakonih.

1. Vsako stvar, vsako misel imej za to, kar je, zato, ker je v istini to, kar je. — Ta nauk se zdi komu težek prav zato, ker je tako lahek. Vsaka stvar je to, kar je; vsaka je jednaka sami sebi. Torej si moram tudi misliti vsako stvar tako, kakoršna je. Ta zakon se imenuje zakon istovetnosti, ker izraža, da je stvar isto, kar je. — Ta zakon je podlaga vsega resničnega mišljenja: po tem zakonu se misel oklene svojega predmeta, ima ga za to, kar je ali za istiniti predmet, pa ga tudi drži in hrani ter ga ne zamenja z drugim.

2. Ni možno, da bi kaka stvar, ali misel v istem oziru in ob enem bila to in ne bila to, bila taka in ne bila taka; zatorej si tudi ne morem misliti v istem oziru in h krati čisto nasprotnih stvari. Papir, na katerem pišem, ne more biti po površini bel in ne-bit bel; jabolko ne more biti ob enem sladkega in ne-sladkega vkusa, prerezano in ne-prerezano, popolnoma olupljeno in ne-olupljeno. Zaradi tega si tudi ne morem misliti kaj takega, n. pr., da bi bilo dvakrat dve ob enem štiri in ne-štiri (pet,

šest . . .), da bi prijatelj moj v istem trenutku umrl in ne-umrl. Imenuje se ta zakon — zakon protislovja, ker si nasprotuje n. pr. to: biti modremu in ne-biti modremu. — Ta zakon je s prvim najtesneje sklenjen: dejali bi, da sta oba le dve strani jednega zakona. Kakor prvi vodi in drži naš um pri istini, tako brani drugi zakon, da ne odstopimo od istine. Kakšno bi bilo pač naše spoznavanje, ako bi ne mogel ločiti tega dvojnega: Ura sedaj gre — ura sedaj ne gre! Kako bi spoznaval istino, ko bi o uri trdil hkrati oboje? Kdor bi ta zakon razdrl, uničil bi tudi vsako spoznavanje.¹⁾

3. Tudi tretji zakon je v zvezi s prvim in drugim. Drugi nam kaže, kaj ne more in ne sme biti, a tretji nam zopet pové, kaj mora biti. Ako si mislim dvoje: črno in ne-črno, znano in ne-znano, lepo in ne-lepo, tedaj vidim takoj, da je n. pr. deska črna ali ne-črna, človek je ali znan ali neznan, pesem je ali lepa ali ne-lepa, torej ali prvo ali drugo, to mora biti in drugače ne more biti. Sploh torej pravimo: Izmed dveh čisto nasprotnih predmetov ali pridev-

¹⁾ Iz tega vidimo, kako daleč je zašlo Hegelovo modroslovje, ki kar naravnost deluje zoper ta zakon. V Logiki n. pr. (Zv. I. str. 116. 2. izd.) piše: „Materija je nekaj drugega kakor duh. Duh je nekaj drugega kakor materija. Torej sta oba nekaj drugega. Torej sta ravno isto.“ Človek čitaj in — strmi!

kov ali stavkov mora jeden istinit biti, ta ali oni; kak tretji ne more biti. Ta zakon se zove zakon izključenega tretjega (slučaja ali pridevka). Tudi ta zakon vodi in uravnava naše spoznavanje. Ako se gre za dvoje nasprotnih lastnostij, vem, da ima stvar ali jedno ali drugo; ako se gre za jedno samo svojstvo, tedaj mi zakon to veleva, da je moram ali pridevati ali ne pridevati; tretjega načina ni. Kako imeniten je pri razgovorih, pri znanstvenem dokazovanju! Ako imaš pred seboj človeka, ki ti tako-le odgovarja: Vprašaš: Ali priznavaš, da je Bog? Odgovor: Ne priznavam. Vprašaš: Torej ti praviš, da Boga ni? Odgovor: Ne, tega ne pravim . . . tedaj veš, da tak ne vé, kaj govori. Zakaj ali Bog je — ali ga ni; da bi še kaj drugače bilo, še po kakem tretjem načinu, to ni možno.

4. Naposled je še jako važen zakon, ki nam veleva, naj ne mislimo ne tega ne onega brez zadostnega razloga. N. pr. zastran Boga je tako: Ali je, ali ga ni. Da pa pravim, Bog je, za to mora biti zadosten razlog, ki mi kaže, da je res tako. Prijatelj je umrl ali ni umrl; da pravim: umrl je, zato mora biti zadosten razlog, moral sem zvedeti, da je res tako; ko bi kar meni nič, tebi nič rekel: umrl je — to bi ne bilo nikako spoznavanje, nikaka resnica. To je zakon zadostnega razloga.

Kako važen je ta zakon, vidiš na prvi pogled. Ta zakon brani, da se misli ne pretrgajo, ne presekajo in zamešajo, brani, da se ne snujejo samovoljno, stori pa, da so misli resnične, istinite, ker ta zakon sklepa misli z istinitimi stvarmi. N. pr. v glavo ti pade, da te pride jutri obiskat prijatelj; a upati ali istinito misliti ne moreš, ker nimaš nikakega razloga za to. Ako si pa dobil pismo z naznanilom, potem je to naznanilo razlog, da pričakuješ prijatelja.

Pa ne samo misli morajo imeti vedno zadosten razlog, tudi vsaka stvar sama na sebi mora imeti zadosten vzrok za to, da je taka ali taka. Brez vzroka ne more biti nobena stvar in se ne dogodi nobena prememba. Kadar vidimo kje premembo, takoj iščemo vzroka, ker si je ne moremo misliti brez vzroka. Tega nas uči zakon zadostnega razloga.

6. Kako globoko naj preiščemo zakone mišljenja.

Čitatelj bi se gotovo čudil, ko bi mu velel, naj dokaže, da ob jednom ne more biti slep in bistrega pogleda, ali da je del manjši kakor celota. Modroslovec pa hoče vsaki stvari do dna, in kar je drugim jasno kakor beli dan, ni trdno in gotovo tudi modroslovcu. No, ne trdimo, da so vsi modroslovci tako sumljivi, oprezni in natančni, a nekateri so. Nekateri

modroslovci so se trudili dokazati tudi te zakone mišljenja, drugi so jih pa izvajali iz globočjih virov, tretji so jih pa celó tajili, zlasti zakon zadostnega razloga se ni zdel vsem¹⁾ veljaven in zanesljiv.

Potemtakem moramo tudi mi tukaj vprašati, ali so ti zakoni res trdni, ali jih je treba šele podpreti z dokazi. Temu vprašanju odgovarjamo, da jih ni treba dokazovati in da jih tudi ne moremo dokazati, pač pa jih umemo in lahko pokažemo njih medsebojno zvezo.

Ni jih treba dokazovati, saj so 1. popolnoma razvidni in jasni sami po sebi. Ako bi jih kdo tudi dokazal, ne bi bili zato nič razvidnejši in trdnejši. Kadar ti sveti solnce, ni treba svetiti z drugo lučjo. 2. So za vsakega mislečega človeka popolnoma trdni in gotovi. Da bi bilo drugače, ne moremo si misliti. 3. Vsi ljudje se ravnajo po teh zakonih, tudi tisti, ki najhuje dvomijo. Ko bi n. pr. dali takemu dvomljivcu zaušnico, takoj bi se razsrdil nad nami. Mi bi mu lahko odgovorili: Oprostite, gospod, to pa le ni trdno in gotovo, da bi vi bili dobili zaušnico, saj je celó možno, da ob jednom kdo dobi zaušnico in je vendar ne dobi. Seveda bi mož ne sprejel takega izgovora, ker tudi on se hoté ali nehoté ravna po zakonih mišljenja, kakor vsi drugi ljudje.

¹⁾ Hume, Kant, kriticizem.

Pa tudi ne moremo jih dokazati. Kako neki? Ako hočemo dokazati zakone mišljenja, moramo jih dokazati z mišljenjem, in misliti moramo zopet po onih zakonih. Recimo, dokazali bi, da so zakoni trdni in istiniti: ne bi s tem ničesar dosegli in dognali, zakaj za trdne smo jih sprejeli in imeli tudi v začetku dokazovanja in v vsem dokazovanju. Tudi bi ti zakoni dokazali le — sami sebe, uspeha bi torej ne bilo. Recimo pa tudi, dokazali bi, da so ti zakoni nezanesljivi in nikakor trdni, ali celó napačni: tedaj bi iz tega sledilo, da je tudi dokaz po napačnem zakonu napačen, torej bi bilo napačno ali nezanesljivo, ko trdim, da so zakoni nezanesljivi — torej nobeden dokaz. Tako vidimo, da tak dvom uniči ali ujé samega sebe in da je nemogoče in nezmiselno tako dvomiti.

Tudi v obče ni težko razumeti, da ti najnižji zakoni so nad vse trdni. Saj izražajo in določujejo spoznavanje samo in sicer tako, da vodijo zgolj do resnice, in nas varujejo zgolj neresnice. Vsi zakoni vodijo um tako, da se njegovo delo vjema z istino; to in samo to činijo ti zakoni, torej so nam najtrdnejši poroki, da je spoznavanje resnično.

In ob tem vprašanju lahko razjasnimo še drugo: Ali se morda spoznavanje samo ne dá kako izvajati in razlagati iz kakega višjega in bolj pravega vira? N. pr. človek zna hoditi,

toda hoja človeška se dá izvajati in razlagati iz gibanja sploh ter se ravna po splošnih zakonih gibanja. — Spoznavanje pa se ne dá razlagati od nikoder, marveč je popolnoma prvotno delo. Vsako razlaganje, vsako izvajanje sloni na tem, da spoznavamo. Spoznavanje človeško bi se moralo povzdigniti samo iz sebe in čez sebe ter prekoračiti svoje moči in meje, da bi to spoznalo, — kar je pa nemožno.

Zato pa trezno modroslovje ne razklada, kaj je neki spoznavanje, tudi ne dokazuje zakonov mišljenja, marveč jih ima za trdne v najvišji meri. Česar se jasno zavedamo, to nam je določeno in trdno.

Navedeni zakoni so najvišji v našem mišljenju. Mišljenje samo pa je jako raznovrstno in tudi zapleteno. Koliko predmetov, koliko potij ima, kako se bogati od dné do dné naš spomin! Vendar se ne more resnično mišljenje nikdar izneveriti onim zakonom. Ko bi hoteli modroslovje razložiti vsestransko, morali bi tudi mišljenje razložiti na dolgo in široko. A v kratkem pregledu najpotrebnejših modroslovnih naukov ne govorimo o tem. In tako izpuščamo skoro vso tisto vedo, ki jo imenujejo logiko. Čeprav je lepa, ne bi mnogo obogatila našega duha za ta namen, za katerega je pisano to delce. Le splošno rečemo, da nas vodi dosledna logika do popolne resnice. Logičnim zakonom smemo zaupati, kakor zaupamo vidu in sluhu.

7. Zmot je mnogo, resnica jedna.

Velika večina ljudij popolnoma zaupa svoji pameti. Kar spoznajo, kar najdejo, kar dokažejo s pametjo, to imajo za resnično; prav nič se ne bojé in ne dvomijo, da bi njihovo jasno spoznavanje ne bilo resnično.

A proti taki „lahkovernosti“ ali „lahkomišljenosti“ vstajajo od vseh strani modroslovci in ugovarjajo, da na samo pamet se ni zanašati, saj tako preprosto ravnanje velja samo za navadno življenje. Pa čudno je to: Modroslovci, ki ugovarjajo, so si čisto navskriž. Kar trdi ta, taji naravnost oni in zatrjuje nasprotno stvar; le v tem so si jedini, da vsi jemljó preprosti pameti pravice in veljavo.

No, ako pogledamo modroslovcem bolj na prste in sežemo njih naukom do dná, spoznamo naposled, da navadna pamet nikakor ni tako slaba, kakor trdé oni, marveč tudi najtemeljitejše modroslovje mora pripoznati skoro vse pravice in potrditi ravnanje navadne pameti.

Naša navadna pamet nam kaže razloček med našimi mislimi in zunanji stvarmi; pravi nam, da so zunanje stvari resnične ali istinite, kadar nam jih jasno kažejo oči ali prsti (pri tipanju); ko zapazimo premembo, pravimo, da je tukaj neki vzrok za premembo; ko vidimo umni red med mnogimi stvarmi, vemo, da je tu določil nekdo za vse poseben **n a m e n**;

potem nam pamet kaže, kaj je ta ali ona stvar sama na sebi; zlasti nas vodi pamet do najvišjega vzroka vseh stvari — Boga, in nam zatrjuje, da imamo dušo od telesa različno, v duši pa um in prosto voljo.

Toda modroslovci se smehehljajo, ko preprosti ljudje tako z veseljem govorimo o teh predmetih. Zdi se jim to govorjenje prazno. Poglejmo torej, kaj nam ugovarjajo in kaj imajo in znajo oni boljšega kakor mi.

Tu mogočno in zavestno stojé na jedni strani zoper nas mnogoštevilni realisti, ki pa seveda niso vsi jednih mislij in jedne barve, marveč se jako ločijo med seboj, a nasprotni so nam vsi. Realisti se imenujejo po latinski besedi *res*, ki pomenja *reč* ali *stvar*; od todi je *realis*, kar znači istiniti ali pravi predmet. Realisti so torej tisti, ki se držijo le stvari ali rečij, češ, samo te so resnične, misli pa so nezanesljive in tudi neresnične. — Tako trdé v obče realisti, oni, kateri segajo čez prave meje. — Med temi pa moramo imenovati posebej 1. empiriste. Zovejo se po grški besedi *empeiria*, ki pomenja *izkušnjo* ali *izkustvo*, in trdé, da je le to resnično, kar izkusimo, t. j. vidimo, slišimo, tipamo ali tudi znotraj najdemo, kakor jezo, ljubezen i. dr. Da bi pa bilo kaj takega, česar ne izkusimo, recimo bistvo kake stvari, podstat (substancija), poslednji vzrok Bog — to ni trdno, tega ne vemo. Empiristov je sila

mного: BACON VERULAMSKI, LOCKE in mnogi novejši se držé tega nauka. — Dalje tiščé senzualisti. Ime imajo po latinski besedi *sensus*, ki pomenja *čut* ali *čutilo*, in sicer zato, ker je po njih mnenju resnično le to, kar je čutno, kar se vidi, sliši in prime, drugega nič. Senzualisti so bili posebno stari Epikurejci in v novem veku CONDILLAC z mnogimi drugimi vred. Od senzualistov se ne ločijo mnogo materialisti, ki trdé, da je resnično samo to, kar je tvarinsko ali materijalno, kakor kamen, voda, zrak in pa tvarinske moči; duša, Bog, greh, čednost — to so prazne besede, izmišljotine. Tudi materijalistov je bilo veliko: izmed starih sta LEVKIP in DEMOKRIT, pri Francozih LA METTRIE, HOLBACH, med Nemci FEUERBACH, VOGT, MOLESCHOTT, BÜCHNER.

Z druge strani pa nastopajo idealisti. Zovejo se po grški besedi *idéa*, ki znači *misel*, *nazor* ali to, kar človek v duhu gleda. Idealist je torej tisti, ki ima za resnične samo svoje notranje misli in nazore, zunanje stvari pa se mu zdé varljive, negotove. Potemtakem so idealisti popolni nasprotniki prejšnjim modroslovcem. Tudi idealistov nauki se razločujejo med seboj; a tem naukom ne dajemo tukaj posebnih imen, da ne bo stvar pretežka. Imenujemo jih rajši po modroslovcih samih in sicer nam bodi prvi idealizem PLATON-ov, ker je Platon oče idealistov. On je učil, da vidne ali čutne stvari

niso tako istinite, kakor ideje. Te ideje pa niso samo v naši pameti, marveč so tudi same na sebi in sicer večne in nepremenljive. To, kar imenujem „drevo“, ni samo v glavi, tudi ni ono-le drevo na vrtu, marveč je neko popolno posebno bitje zase; tega bitja ne vidimo in ne tipamo, marveč samo z umom je spoznavamo, ker biva v nadčutnem ali nadzemskem svetu. Platon torej pravi, da čutenje nam ne kaže istine, ampak le um, ki nam razkriva ideje. — Drug znamenit idealist je DES-CARTES. Ta uči, da spoznavamo pogloblitve resnice po prirojenih idejah, kakor Boga, svojo dušo, bistvo i. dr. Tudi ta idealist torej misli, da ima človek sam v sebi spoznavanje stvari in da mu zunanji svet za to ne pomaga mnogo. — Anglež BERKELEY (1684—1753) trdi, da je vse spoznavanje samo v duši in iz duše; saj ne moremo spoznavati drugega kakor le svoje ideje in misli. Da je zunaj nas zunanji svet, da so telesa in njih lastnosti, to se nam samo zdi. Ideje in misli pa nareja v našem umu Bog sam. Tako torej trdi Berkeley, da nam oči, ušesa in drugi čuti ne kažejo nikakih istinitih stvari. — Še dalje pa je šel Nemec FICHTE. Po njegovem nauku — da po domače rečemo — ne moremo sami iz sebe ven, vesoljnost ali zunanost — to je samo naša misel. Nebo in zemlja, grom in tresk — vse gola misel. — Tudi HEGEL je učil idealizem; tudi njemu ni

nič mari zunanji svet, od katerega bi bilo odvisno naše spoznavanje, saj je naša misel hkrati tudi svet; gora, ki si jo misliš, je prava gora in sicer ne poleg ali zunaj tvoje misli, marveč tvoja misel sama je že gora. Potemtakem res nosi človek sam v sebi pravi svet. Dovolj o idealizmu!

Iz tega pač razvidi vsakdo, da tako čudni nauki, kakoršni so nauki senzualistov, materialistov in pa čisto nasprotnih idealistov nikakor ne morejo biti resnični. Kar mogočno trdi oni, to pobija ta in uči čisto druge nauke. To je najboljši dokaz, da se s takimi nauki ne smemo prijazniti.

A sedaj moramo zvedeti resnico; ako ni resnično, da spoznavamo samo s čuti, in ako ni resnično, da spoznavamo s samim mišljenjem, kaj je neki resnično? — To ni težko zvedeti. Seveda tu se ne gre, da bi kdo mogočno trdil svojo misel, marveč tako moramo trditi, kakor je v istini. Kako je pa v istini?

Spoznavati začenjamo s čuti. Rojeni otrok ne prinese na svet nikakega znanja. Polagoma pa ogleduje razne stvari okoli sebe, posluša glasove in tipa s prsti. S tem spozna, kar je okrog njega, razloči svoje telo od drugih stvari, spozna svoje potrebe, lakot, žejo, mraz, vročino, s kratka: zunanji svet se mu odpre. Potem se zavé tudi samega sebe in vé, kaj je to, ako reče: j a z. Nadalje si pridobi tudi splošno

znanje, da namreč vé, kaj je človek, kaj pa žival, kaj drevo, kaj grm, kaj hiša, kaj svetloba, kaj gorkota. Spozna tudi, kaj se pravi sedeti, stati, hoditi. — Pa kako? Ali dobi otrok to spoznanje samo iz gledanja, poslušanja ali tipanja? Nikakor ne. Zakaj n. pr. „človeka sploh“ nikjer ne vidi, pač pa Ivana, Pavla in druge posamezne ljudi. „Psa ali konja v obče“ tudi nikjer ne vidimo, marveč le tega in onega posameznega psa in konja. Še manj vidimo „žival v obče“. Torej je jasno, da spoznavamo pač s čuti, a nikakor ne s samimi čuti. Tudi sami v sebi moramo imeti nekaj, s čimer delujemo še poleg čutov. V našem umu je moč, da spoznamo iz posameznih stvari tudi to, kar je občno in splošno; je moč, da spoznamo, katera stvar je vzrok, katera je pa učinjena ali storjena; je moč, da spoznamo, kaj je tu ali tam bistveno, kaj pa nebistveno, ali kaj je glavno, kaj postransko. S kratka: čuti nam dadó pač snovi za spoznavanje, popolno spoznavanje pa se dovršuje v umu, ki obdela snov po trdnih pravilih in načinih.

Zatorej niso resnični nazori golih realistov, pa tudi ne idealistov, ampak resnica je samo jedna: v sredi med napačnimi nazori.

Tako pa tudi učimo, kakor so od nekdej učili trezni modroslovci in kakor uči preprosta pamet, da je spoznavanje dvojno: č u t n o in u m s k o. Čutno nam podajejo sami čuti: to

je prvo spoznavanje in podlaga vsakemu drugemu; umsko spoznavanje pa se godi v našem umu in pameti, po trdnih zakonih umskih. In to spoznavanje sega tje, kamor ne morejo naši čuti, povzdigne nas visoko nad meje našega življenja, nad čas in nad prostor, kaže nam nepremeljive resnice; to spoznavanje je v naših vedah, zlasti še v modroslovju, in s tem se človek povzdiguje nad živali.

Kako bi neki bilo drugače? Oko nam na primer pravi, da se solnce suče okrog nas. Kdo je pa povedal človeštyu, da se sučemo mi zemljani okrog solnca? Čuti niso povedali, torej je spoznal jedini um na podlagi čutnega opazovanja. Samo ta vzgled je dosti umeven, da nam kaže, kaj je umsko spoznavanje.

Ne izkustvo samo, ne čutno delovanje samo, ne mišljenje samo iz sebe, ne prirojene ideje — nam ne razodevajo resnice, ampak izkustvo in um skupaj. Taka je naša narava, tako je naše spoznavanje, in noben modroslovec ne more tega premeniti.

Kako žalostno je, da si učenjaki kujejo svoje nauke po svoji volji ali želji, in nečejo pripoznati tega, kar je res! Zato tajé materialisti ves nevidni svet; zanje ni Boga, ni duše, ni kreposti, ni greha, ni zasluženja, ker tega nihče ne vidi z očmi. Pa tudi idealisti tavajo v velikih zmotah, ker si snujejo misli o takem svetu, kakoršnega ni. Seveda so taki krivi nauki

jako škodljivi, ker zmeta v nauku o pameti
rodi brez števila zmot v drugih naukih.

Drugi oddelek: O svetu.

8. Kaj je svet?

Besedo *svet* rabimo v mnogoterem pomenu. Navadno nam pomenja kraj našega tukajšnjega življenja. Tako pravimo: „Na svetu je dobro“, ali: „Dandanes je na svetu hudo.“ Potem pomenja *svet* širno tujino nasproti ozki domovini, n. pr.: „Pojdem po svetu.“ Pomenja tudi človeški rod, n. pr.: „Hudobni svet je tega kriv.“ Včasih pa nam pomenja vesoljstvo, t. j. vse, karkoli je razven Boga; n. pr.: „Ves ali celi svet“, ali: „Bog je ustvaril svet.“ Tukaj nam pomenja beseda *svet* vse stvari: zemljo in kar je na zemlji, zvezde in vse njihove moči in pojave, karkoli moremo spoznati od blizu in daleč. V tem pomenu rabimo besedo *svet* tukaj. Spoznati želimo namreč vse stvari, seveda ne vseh posameznostij, ampak njih najsplošnejše lastnosti in najvišje zakone. Spoznati želimo tudi vzrok, iz katerega so stvari, ako namreč niso večne ali same iz sebe.

V tem preiskovanju pa se moramo držati primerne reda. Najprej torej govorimo o stvaréh sploh, o njih lastnostih in najvišjih zakonih. Nato govorimo o telesih v

obče in sicer o neživih, pa tudi živih, kjer si bomo zlasti ogledali, kaj, odkod in kakšno je življenje. Med živimi stvarmi je lep red; nekatere samo živé in se množé (rastline); druge se gibljejo (živali), naposled človek ima tudi um. — Človek pa ni samo telesno bitje, ampak ima tudi dušo. Ker je duša za nas tako važna, govorili bomo obširneje o njej. Naposled se vprašamo še, od kod je svet in izkušamo spoznati njegov začetek in vzrok.

Torej nas tukaj čakajo sila imenitna vprašanja; tu se nam bo kazal svet po svojem bistvu, po najvišjih zakonih. Kar bomo tukaj obdelovali, to je še mikavnejše in deloma tudi ložje kakor ono, kar smo pisali o umu. Sami o sebi navadno ne razmišljamo radi, pač pa o zunanjih stvaréh. Tudi se je modroslovje začelo s tem, da so preudarjali vprašanje: Kaj in odkod je svet?

Kaj pa je vendar svet? Nekateri imajo svet za večno in neskončno bitje in pravijo, da Bog in svet — to je jedno in isto. Ti modroslovci se imenujejo panteisti, ker učé, da vse (pan) ali vesoljnost je Bog (Theós). Drugi trdé, da je svet neskončen, večen, sam iz sebe. Ti so materijalisti, katere že dobro poznamo. Med njimi so bili nekateri, ki so mislili, da je vsa tvarina živa (hylozoisti); drugi pa so učili in učé, da življenje ni nič drugega kakor neko posebno tvarinsko (mehansko) gibanje. Da ume-

vajo idealisti svet po svoje, tudi že vemo. Mnogo različnih in napačnih nazorov je o svetu, a vseh ne moremo razkladati: pač pa je potrebno, da dobro razložimo resnico. In to ni težko dandanes, ko nam razne vede ponujajo obilo dokazov in pojasnil za resnico. Zato so pa prav sedaj tem bolj čudne in se tem manj dadó opravičiti mnoge zmote učenjakov, čim več pomočkov imajo za resnico.

Vse naše mišljenje in opazovanje, vse vede in ves njih napredek nam kaže določno in umevno, da je svet velikanska skupina različnih stvarij, ki so pa vse med seboj ne samo v lepem soglasju, ampak tudi v trdni jednoti ali zvezi, vseskozi modro sestavljene in urejene, zato pa tudi nikakor niso same iz sebe, ampak so delo neskončno modrega in mogočnega bitja. Ta nauk se nam bo v kratkem razkladanju tako pojasnil, da ne bo ostalo o tem nič dvoma.

Že našim očem se kaže svet čudovito lep in mnogovrsten. Nikdar se ga ne nagledamo, vedno se nam ponuja kaj novega, mičnega. Kako različne so stvari po barvah, obliki, gibanju! Posluh nam odpira drugo pot do stvarij in nam dela veselje brez prenehanja. Pa, četudi nam ta dva čuta razkrivata obširen svet in poleg njiju še trije drugi čuti, vendar nam šele u m odpira vrata do lastnostij, najvišjih

zakonov, do izvira in namena sveta. Z umom obsegamo ves svet, spoznamo, da je svet prava jednota od najmanjših do najvišjih stvari, in šele iz tega spoznanja dobimo pravi pojem o svetu, t. j. razvidimo njegovo bistvo. Vseskozi pa se moramo pri preiskovanju ravnati po pravilu: Svet moramo spoznavati tak, kakoršen je; ne smemo si ga v mislih delati ali slikati takega, kakoršen nam je všeč, ali kakoršnega bi imeli mi radi.

9. Kaj so stvari?

Da, kdor bi vedel natančno in popolnoma, kaj so stvari, ta bi bil največji modrijan. Pa takega ni bilo in tudi nikdar ne bo. Kdo naj prodrè tako globoko, da mi pové, kaj je neki kapljica vode? Ako jo tudi stehta, ako jo premeri, ako ji prešteje vse delce: kaj je kapljica in zakaj je ravno taka, ne pa drugačna, tega ne dožene nikdar naš um.

A tako globoko v spoznavanju tudi ne silimo. Saj vemo dovolj, da smo najrajši na površini stvari, kadar jih spoznavamo; pičlo malo imamo spoznavanja, ki sega v notranjščino ali bistvo stvari. Vendar je tisto malo jako dragoceno vsakomur, kdor pomisli, da najbolj vzvišeno delo za človeka je: spoznavati resnico.

Kar imenujemo ‚stvar‘ ali ‚reč‘, tisto nam je nekaj, kar je ali, kakor pravimo, b i v a. Ni-

kakor ni take stvari, ki bi ne bila. Potemtakem imenujemo ‚stvar‘ sploh to, kar je, bodisi karkoli.

Ako pa komu pravimo: „Kaj misliš, kaj je leseno železo?“ odgovori ti: „To ni nič.“ Ta ‚nič‘ je čuden svat med modroslovskimi besedami in pojmi, in kakor se ljudje sploh največkrat prepirajo za prazen nič, tako ni čuda, da se tudi modroslovci prepirajo za svoj ‚nič‘. Mi pa recimo, kar je čisto jasno, da ‚ničesa‘ ni, torej s tem ne moremo nikamor.¹⁾ Rabimo ga le zato, ker nam je nasprotna stran reči ali nečesa. Dečka n. pr. vprašam: „Ali si kaj našel?“ Odgovori mi: „Nič.“ To torej, kar je našel, bilo je — nič. Lahko bi bil deček tudi rekel: „Nisem našel stvari.“ Sedaj nam je jasen ‚nič‘, in ni nam treba o njem prav nobenega nadaljnega premišljevanja.

A kakor se svetla obleka lepše vidi, kadar je zraven nje temna, tako nam je ta ‚nič‘ (čeprav ga ni, niti v temi) prav dobro razložil, kaj pomenja naš stavek: „Stvar je ali biva.“ Naš um namreč je tak čarodej, da postavi poleg te ali one stvari nasprotstvo; tedaj jo spozna laže in bolje. Ko hoče spoznati, kaj je to: ‚biti‘, postavi poleg njega: ‚ne-bit‘, in spoznanje se dopolni. Jednako tudi pri pojmu ‚stvar, reč,

¹⁾ Kako grozna je zmota modroslovca Hegela, kateremu je ta ‚nič‘ v modroslovju prav tako istinit, kakor stvar ali naša ‚bit‘!

nekaj': ko poleg njega: postavimo svoj ,nič', tedaj nam je pojasnjen.

Po tej poti smo našli nekaj, kar je v vsaki stvari in kar zaradi tega zgodaj spoznamo, kaj je: ,biti' in ,ne-biti'. Že otroku rečemo: „Poglej, ali je pes v veži!“ Gre in pride povedat: „Je“ ali: „Ni ga.“ Seveda tako zgodaj ne razumemo, kaj je neki tisto, v čemer si mislimo vse, karkoli je. Ako bi tisto umeli, umeli bi veseljnost. In žal, da v slovenščini nimamo prave besede za to. Vse liste skupaj imenujemo listje, vse grozde — grozdje, vse živali — živalstvo. Prav bi bilo, da bi rekli vsemu, kar je, bitje; toda tisti, ki so nam besede kovali in jim podtikali pomen, so določili, da je ,bitje' isto kakor ,nekaj' ali ,stvar'. Zato pa moramo imeti drugo in posebno besedo, in ta nam bodi ,bit'. Ta nam zaznamuj vse, kar je in samo to, kar izražamo v besedici ,je', kakor: Bog je, duša je.

Kaj so stvari, tega nismo zvedeli, vendar se nam je pojasnilo, kaj nahajamo v vseh stvaréh, kdaj so, kdaj niso. Sedaj pa si oglejmo še nekaj, kar je v sredi med ,nekaj' in ,nič', in je jako važno za spoznavanje stvari.

Recimo, da imamo v roki jajce, tedaj je to vse kaj drugega kakor pišče. Vendar se premeni polagoma na gorkoti jajce v pišče, torej je jajce na tej poti, da bo iženj pišče, ali — kakor pravimo — jajce ima z m o ž n o s t, da

bo pišče, in pišče je v jajcu možno. To je jako zanimivo in važno. Zanimivo, ker ista stvar je in tudi ni. Je, ker ima že vso moč, da bo iz nje kaj drugega, in vendar tista stvar še ni. Je po ‚možnosti‘, ni pa ‚istinito‘ ali ‚v dejanju‘ ali dejansko. To, kar je možno, nikakor ni nič, pa tudi ni še stvar.

Zanimivo je nadalje še nekaj drugega. V roci imamo jabolčno peško. Ako peško vsadimo v tla, vzraste za nekaj let jablana. Zatorej je v peški ali semenu že vse določeno in pripravljeno, kar bo pozneje iz njega. Tu pravimo, da je v peški že določeno bistvo drevesa tako, da mora pozneje peška biti drevo; a drevesa dejansko še ni. Bistvo je, a biti ali bivanja še ni: potemtakem moramo ločiti pri stvaréh bistvo in bivanje.

Vse te razmere in stopinje je treba ločiti pri stvaréh, da vemo, kaj so in kaj bodo

10. Lastnosti stvari.

Tu iščemo in določujemo take lastnosti, katere imajo in morajo imeti vse stvari. Katere so neki?

1. Ko si kako stvar mislimo, mislimo si več delov, a vsi so združeni v celoto in jednoto. Jablana n. pr. je drevo, ki ima korenine, deblo, veje i. dr.: vse te oklepa popolna jedinstvo, zaradi česar pravim: to je jablana. Tu vidim

torej prvo lastnost, ki se nahaja v vsaki stvari, in ta je j e d n o t a.

Da si kaj mislim, mora biti jednotno; kar je, to je tudi jednota. Klobuk in glava nista jedna stvar, tukaj ni jednote; a glava, trup, roke in noge skupaj z oživljajočo dušo, to je človek, ker tu je jednota.

Ko bi ne bilo jednote v stvaréh, ne bi bilo mnogo stvari. Le zato je na kupu pet kamenov, ker je vsak zase po j e d e n ali jednoten; ne more se reči, da je v steklenici pet vodá, ker ni jednot, marveč voda v steklenici je s steklenico vred neka jednota.

Ta lastnost se umeva sama po sebi, tako pravi preprost bralec, in res je to; a to pripoznavanje priča, da je jednota res splošna ali občna lastnost stvari. Seveda je ta jednota različna v raznih stvaréh, toda jednota je le povsodi.

2. Govorili smo že o resnici in resničnem spoznavanju. Ne samo, da se naše spoznavanje vjema s stvarmi, tudi stvari se vjemajo s spoznavanjem. Resnično spoznavam n. pr. kis ali jesih, kadar sem si natanko ogledal in poskusil vsa njegova svojstva, svojstva tekočine, ki se je naredila iz vina. Ako pa potem umetno naredjam tekočino, da ima vse bistvo in vsa svojstva kisovala, pravim: To je resnični ali pravi kis. Ako ta vzgled obrnem na stvari sploh, pa vidim, kaj je resnica ali resničnost. Stvari so res to,

kar so, stvari so torej resnične; vjemajo se z umom, ki jih prav spoznava, zlasti pa se vjemajo z onim umom, ki jih je naredil po svojem spoznavanju, kakor umetnik svoje podobe.

O tej lastnosti vseh stvari smo že govorili (str. 37). Ko bi je ne bilo, niti spoznati bi ne mogli stvari. Stvari so prikladne umu, kakor je um prikladen stvarém. A da so stvari prikladne umu, morajo izvirati iz nekega uma, ki jih je storil prikladne, ki jih je storil take, kakoršne je določil: s kratka, stvari so resnične, zato jih moremo vsaj deloma spoznati; popolnoma pa jih spoznava samo oni um, iz katerega so.

3. Sedaj nam ni težko umeti še nekaj drugega. Mislim si košček kamena. Ta ima razna posebna svojstva in je zaradi njih prav primeren svojemu namenu. Kamen je torej — dober. In tako je z vsako stvarjo: vsaka je po svoje d o b r a. Vse, karkoli je, je samo na sebi dobro, prikladno je nekemu namenu. Isto resnico umevamo lahko tudi po tej-le poti: Vsaka stvar je boljša kakor nič, ker nič nima nikakega svojstva. Ker stvar je, ima istino ali resnico in je v zvezi z drugimi stvarmi, zatorej more tudi služiti v kak namen. Tako ima in mora imeti dobroto.

Kako važno je to! Vse stvari so dobre, so narejene po neskončnem umu, da spadajo v celoto in jednoto v vesoljstvu. Vse so zato

dobre, ker so istinite, vse so vredne, da jih poželé druge stvari, zlasti pa so vredne, da jih človek ceni, pomneč, da so božje stvari. Vse kažejo tudi neustvarjeno dobroto, v vseh od-seva neskončna istina in dobrota božja.

Nimajo pa stvari dobrote v jednaki meri. Nekatero je imajo več, druge manj. Ne svetijo se jednako zvezde, niso jednako rabne vse rudnine in kovine, niso jednako koristne živali, nekatere celó škodujejo človeku, dasi v celoti tudi služijo svojemu namenu. Navadno umevamo in imenujemo to razmerje med stvarmi p o p o l n o s t, ki je večja ali manjša, ki se pa ne ozira samo na dobroto stvari, ampak tudi na njih vnanjost, ki je bolj ali manj všeč, bolj ali manj — l e p a.

4. Naposled namreč pridevamo stvarém tudi ono lastnost, ki se kaže v njih zunanjem pojavljanju ali v tem, kako našemu spoznavanju in želenju ugajajo. N. pr. jabolko, ki visi jeseni na drevesu, ni samo dobrega vkusa, ampak tudi na pogled je prijetno, kar je poskusila že mati Eva, zakaj njej se je zdelo, da je „drevo dobro za jed in lepo očem in prijetno za gledanje.“ (Gen. 3, 6.) Pa tudi duševne stvari so lepe, n. pr. lepa misel, lepa ideja, lep namen, lepa duša i. dr., kar nam priča, da je lepota občna lastnost stvari, seveda v različni meri. O krastači pravimo, da je grda, ker ima le malo lepote, kakor tudi pravimo o njej, da je

po letu mrzla, ker ima manj gorkote, kakor
človeška roka.

Te lastnosti ima vsaka stvar, vsako bitje;
lahko spoznavamo, katera stvar ima kake last-
nosti več, katera pa manj.

Pač čudovito modro je urejeno vse stvar-
stvo, ker je povsodi jednota, a zopet mnogo-
vrstnost, povsodi resničnost ali trdna istinitost,
zaradi česar se ne varamo, ko spoznavamo po
pravilih svojega uma; vse stvari so tudi dobre
in vredne, da se nanje oziramo in jih cenimo;
in celó lepe ter prijetne, da so tem tesneje skle-
njene s človekom.

11. Najvišje vrste.

Ako govorimo o tem in onem, rabimo raz-
lične besede in na razne načine. N. pr. v roki
imam srebrn goldinar. Najprej vem, da je gol-
dinar iz srebra. Ako bi dal goldinar prekovati
ali raztopiti, srebro je vedno srebro. Srebro
imenujemo znanstveno p o d s t a t (substancijo),
ker nekako stoji pod zunanjo obliko. Podstat
je torej prava stvar. Kadar vprašam: Kaj je
to? odgovorimo: To je srebro, les, kruh . . .
in s tem odgovorom naznanjam podstat.

Pri srebrnem goldinarju je pa še marsikaj
postranskega, kar prav dobro razločujem. Srebrni
goldinar je namreč večji kakor krona; torej
imata oba k o l i k o s t, po kateri se ločita.

Kos kruha je lahko velik ali majhen, vselej je kruh. Kolikost se menja, podstat pa ne.

Nadalje vemo, da je kruh sedaj bel, potem rmenkast, tudi črn. A zaradi tega kruh ni nehal biti kruh, ako je danes morda bolj črn, kakor je bil včeraj, ali danes bolj grenek, kakor je bil včeraj. Ako hočem zvedeti, je-li kruh bel ali sladek, ali ne, vprašam: kakšen ali kakov je kruh? Zato pravimo, da bela barva, sladek ali grenek vkus, to je k a k o v o s t kruha. Kakovost je: bela, zelena, rdeča barva; vkus, gladkost, raskavost, gorkota itd. Vsaka stvar ima tudi neko kakovost.

Oni srebrni goldinar je na roki poleg srebrne krone. Gledam oba in ju primerjam. Goldinar je večji od krone, a okrogla sta oba. Ko gledam oba, oziram se od tega na onega, ali ,nanašam' tega na onega. Kadar govorimo, oziramo ali nanašamo se neprestano od predmeta na drug predmet. To imenujemo o d n o s. Recimo: oče — sin, mati — hči, gospodar — hlapec, vladar — podložnik itd. — v takih besedah in pojmi se izraža odnos od predmeta na predmet. Odnos izražamo, kadar primerjamo, ločimo, družimo v mislih.

Ako mi oni srebrni goldinar pade iz rok na stekleno pločo, tedaj jo ubije, torej nekaj stori ali dela, ploča pa trpi. Delanje in trpljenje (v jako splošnem pomenu) naznanjamo neprestano z besedami, n. pr: vidim,

slušam, pišem, primem, udarim . . . vse to naznanja delanje. Trpljenje pa: udarjenemu biti, oslepeti, oglušiti i. dr. To dvoje se vjema, delanje in trpljenje, ker jedno dela, a drugo trpi.

Pozabiti ne smemo, da naznanjamo z mnogimi besedami, kdaj se kaj zgodi, in pa, kje je kaka stvar: danes, jutri, včeraj, prej, potlej, zgodaj, pozno . . . vse te besede pravijo, kdaj je kaj; kje je kaj, kažejo: tukaj, tam, ondi, zgoraj, spodaj, više, niže itd.

Naposled naznanjamo z besedami še dvoje: položaj kake stvari in pa njeno stanje. Položaj n. pr. izražamo, ko pravimo: stol stoji, stol leži; stanje pa, ko pravimo: hiša je v ognju (gorí), deček je oblečen, mož je pijan (od vina prevzet).

Podstat je stalna, dokler je stvar ista; a v drugih vrstah, katere smo sedaj imenovali, godé se lahko premembe, ne da bi se stvar sama premenila. Ker se podstati nekako pritikajo, imenujemo jih pritike ali akcidencije.

Karkoli naj rečem ali mislim, vsaka beseda in vsak pojem spada v katero izmed teh vrst. Zato so te vrste najvišje, in sicer jih imenujejo kategorije, kar je po naše težko povedati, zato naj nam velja v obče sprejeta grška beseda. Pomenja pa nam najvišje vrste vsega, kar je in kar more biti.

12. Najvišji zakoni.

Govorili smo o najvišjih zakonih mišljenja. Ondi smo ob jednom tudi opomnili, da oni zakoni niso samo za našo pamet, marveč tudi za stvari. Kakor ne moremo v pameti ob jednem misliti si solnca svetlega in temnega, tako tudi v istini ne more biti solnce ob jednem, na istem kraju in ob istem času svetlo in temno. A poleg tega, kar smo rekli že ondi, treba tukaj razjasniti dva splošna zakona, ki veljata v vseh stvaréh, kar jih poznamo in kar jih more biti.

Četudi si niso stvari med seboj jednake, da bi bila jedna kakor druga, vendar tudi niso tako različne, da bi si ne bile podobne. Marveč vse stvari so tako urejene, da jih gre več skupaj v drugo, potem v tretjo vrsto itd. Kadar vidimo kako stvar prvič, kmalu porečemo, da spada v to vrsto, izmed katere sem videl že druge stvari. Četudi nisem bil nikdar v Avstraliji in nisem videl ondotnih živalij in rastlin, vendar ko bi prišel tjekaj in si ogledal vprvič kako kmetijo, takoj bi rekel: ta rastlina je pšenica, ona žival je vol, ona-le je konj. A lahko bi bilo tudi drugače: Bog bi bil lahko ustvaril svet tak, da bi niti dve stvari ne bili podobni druga drugi in ne imeli nič skupnega, pa bi tudi ne mogel vprvič spoznati, kaj je to, kaj je ono; zlasti bi morala v takih razmerah imeti vsaka stvar svoje ime. Sedaj smo vsi ljudje bitja jedne vrste: a

Bogu ni bilo nemogoče ustvariti svet tak, da bi niti dvoje bitij ne šlo v jedno vrsto.

Potemtakem moramo reči, da je splošen zakon ta, da so stvari razrejene po vrstah. Vrst je jako veliko, pa tudi onih bitij, ki spadajo v jedno vrsto, je jako veliko. Pomislimo, koliko travnatih bilk je na jednom samem travniku, koliko muh je v jednom samem hlevu, koliko zrn peska je ob morskem bregu! Pa v samem živalstvu je toliko vrst, da vseh ne pozna noben učenjak.

Ali pa denemo kako stvar ali bitje v tisto vrsto, v katero se nam poljubi? Nikakor ne, ampak naš um jo mora deti tje, kamor spada sama po sebi. Ne ravnamo samovoljno, ampak kakor spoznavamo stvari same.

Jasno nam je sedaj, da bi ne mogli devati več stvari v isto vrsto, ako bi ne bilo v mnogih stvaréh nekaj, kar je isto tu in tam. Kako bi mogli reči o dveh živalih *A* in *B*: ta je pes in ta je tudi pes, ako bi v obeh ne bilo nekaj, kar je isto. In isto mora pač biti v vseh bitjih, katera devamo v jedno vrsto: isto torej v vseh psih celega sveta, isto v vseh hrastih na zemlji, isto v vseh ljudéh, kar jih je bilo in kar jih bo. In to imenujemo *b i s t v o* kake stvari. Kar ima bistvo psa, to je pes; kar ima bistvo hrasta, to je hrast; kar ima bistvo zlata, to je zlato. Četudi je tu velik kup — tam majhen, tukaj v blatu — tam v pesku, tukaj v zrnih — tam

v kepah : zlato je tukaj kakor tam, ker tu in tam je bistvo zlata. Torej je bistvo v vseh stvaréh jedne vrste isto, čeprav so različne postranske razmere ali pritike (akcidencije).

Da, vsaka stvar v vesoljstvu ima svoje bistvo in tudi nebistvene znake. Vse, kar jih ima isto bistvo, spadajo v jedno vrsto. To je vesoljni zakon, ki ga je določil neskončno modri um božji.

Neke vrste modroslovci, ki se zovejo nominalisti, ne priznavajo tega. Trdé, da je to samo prazno ime (nomen), ako pravim ‚človek‘, ker s tem ne zaznamujem nič istinitega, ako ne mislim prav posebnega človeka, recimo Petričevega Janeza. Ta oseba je pač nekaj, a ‚človek‘ — kaj bi bilo? Saj ni niti dolgo, niti široko, niti težko, niti lahko, niti belo, niti črno. In vendar trdimo proti nominalistom in vsem drugim modroslovcem, ki zametujejo ta pojem, da bistvo je popolnoma istinito.

1. Ako bi ne bilo istinito, kako bi mogli vsi ljudje pripoznavati bistvo in o njem govoriti? Zakaj bi rekli: pes, mačka, jablana, železo, s čimer zaznamujejo bistvo mnogih skupnih stvari?

2. Ako bi ne bilo jednega bistva v mnogih stvaréh, ne bi si bile podobne že po vnanje, ne bi jednako delovale, ne bi imele istih lastnostij.

3. Ako bi bistvo stvari ne bilo istinito, bile bi prazne naše vede, zlasti še vede kakor živalstvo, rastlinstvo, rudninstvo in druge. Vse

te vede preiskujejo bistvo posamnih stvari in po bistvu jih urejajo.

Torej ni niti najmanj dvomiti o tem, da bi bistvo ne bilo istinito. Kadar si mislim bistvo kake stvari, imenujem tisto misel p o j e m. Pojmi torej niso prazne misli ali prazne besede, ampak besede ‚človek, drevo‘ in druge zaznamujejo to, kar je. To je res, da ‚človek‘ ne prebiva sam ob sebi v kaki oblačni višini, kakor si je domišljjal PLATON, ampak ‚človek‘ je posamezna oseba kakor Peter, Pavel, Ivan i. dr., ker ima bistvo človeško, poleg bistva pa še marsikaj nebistvenega, n. pr.: Peter je velik, Pavel je kruljev, Ivan je učen. Ko bi bil Peter majhen, Pavel velik in raven kakor sveča, Ivan pa neumen, človek bi bil prvi kakor drugi.

Namestu ‚bistvo‘ pravimo mnogokrat tudi ‚n a r a v a‘, ker si mislimo, da je komu kaj prirojeno ali narojeno: ob tem se oziramo zlasti na to, da ‚narava‘ deluje in se kaže v delih in uspehah.

Naš zakon ne pravi samo, da so stvari razrejene po vrstah, marveč tudi vrste same spadajo v višje vrste ali r a z r e d e, in ti zopet v višje skupine ali r e d e, da je tukaj čudovita mnogovrstnost in vendar-le jednota ali redovitost. N. pr. naš hišni čuvaj štirih nog spada v vrsto p s o v, ker ima pasje bistvo. A ta vrsta spada v višji razred ‚zverij‘, kamor štejemo tudi mačko. Razred zverij pa štejemo v red ‚sesalcev‘, a ti

imajo zopet svoje mesto v velikem kraljestvu 'živalij', med katere nikakor ne štejemo peteršilja, ker spada v drugo kraljestvo, namreč med rastline.

V tem se najlepše in najjasnejše kaže moč naše pameti, da spoznava vsaj nekoliko bistvo stvari, da jih po bistvu zna ločiti, urejati in tako razkazovati neskončno modrost Stvarnikovo.

Drug zakon v vesoljstvu nam je že znan, vendar ga treba pojasniti in razkazati še posebej.

Kakor so vse stvari urejene med seboj po vrstah in razredih, tako so urejene in določene po svojem delovanju in gibanju. Da se stvari gibljejo in preminjajo, to se ne godi tako, da bi ne vedeli, zakaj in čemu, marveč vse gibanje in vse preminjanje je natančno določeno, da se vedno vrsti drugo za drugim. In tu pravimo: Za vsako premembo, za vsako gibanje, za vse, kar je in se godi, mora biti vzrok. Brez vzroka ni nič.

Ko bi mogli tu obširno govoriti, razložili bi, kako stvar iz vira iz stvari, kdaj je kaka resnica razlog za drugo resnico, kako deluje nagib; a ker ne moremo, zanima nas torej bolj vzrok in namen ali smoter.

Lovec drži v roki puško, pomeri, sproži, takoj potem pade zajec in obleži ustreljen. Tu sta dve dejstvi: strel in padec, obe sta združeni med seboj tako, da brez strela bi ne bilo padca. To medsebojno zvezo imenujemo vzročnost

in sicer zato, ker je strel vzrok, da je padel zajec; padec imenujemo učinek, ker ga je strel učinil ali storil.

Iz tega vzgleda samega je lahko spoznati, kaj je vzrok sploh in učinek sploh. Kjerkoli se kaj godi, kjerkoli se kaj dela, tam so dejanja in dejstva združena tako, da je jedno vzrok, drugo pa učinek. Z roko udarim (vzrok), pa zaslišim pok (učinek); pihnem v prah (vzrok), dvigne se prah (učinek); zakličem proti steni (vzrok), pa zaslišim odmev (učinek). Take stvari in vzgleda pozna vsak bralec.

Splošen zakon v vesoljstvu je, da vsak vzrok nekaj učini (stori ali ima učinek), zato tudi ni učinka brez vzroka. Ta zakon je istinit zakon; zveza ali razmera med vzrokom in učinkom je istinita. To se pravi: Ne samo, da si mislimo ono zvezo, ne samo, da v mislih družimo vzrok z učinkom in narobe, marveč tudi v resnici — samo na sebi je tako. To so sicer tajili nekateri čudni modroslovci, a dokazali niso tega in ne morejo nikoli. HUME je trdil, da le iz navade družimo vzrok z učinkom. Ako spustim iz roke kamen, pade na tla. Spustiti iz roke — pasti na tla: to družimo kot vzrok in učinek, toda odkod vemo, da je oboje v istini združeno? Tudi KANT je tajil, da bi bila zveza med vzrokom in učinkom istinita ali neodvisna od našega spoznavanja, in jednako učé idealisti; tudi

pozitivisti učé, da notranje zveze med vzrokom in učinkom ne spoznavamo nobene.

A taki modroslovci ravnajo grozno napačno in razdirajo podlago vsakega spoznavanja. Kdor taji zvezo med vzrokom in učinkom, ta nasprotuje navadni pameti, ki drugače nikakor ne more misliti.

Da pa vendar vsaj nekoliko utrdimo svoje stavke, oglejmo si nekaj dokazov, da je res zveza med vzrokom in učinkom istinita.

1. Splošno prepričanje in jasno mišljenje vseh ljudij nam dokazuje to resnico. Ako bi ljudje dvomili o tem, ne bi mogli nič misliti, nič govoriti, nič delati. Lovski tat bi ustrelil srno, pred sodniki bi pa smel trditi, da je padla sama ob sebi.

2. Ta resnica je razvidna tudi sama iz sebe, kakor smo že slišali; drugače niti biti ne more.

3. Vse vede, vse delovanje človeško, vzgoja itd. sloni na tej resnici.

4. Vsa природа, kolikor jo opazujemo, kaže nam jasno isto resnico. V prirodi bi ne bilo niti jednega zakona, ko bi ne bilo istinite zveze med vzrokom in učinkom.

5. Vemo tudi trdno, da so oni modroslovci tajili to resnico s tem namenom, da bi lože utajili Boga.

Vse to nam pojasnjuje, koliko je vredno tako tajeenje. Torej ostane trdno, da je istinita

zveza med vzrokom in učinkom, in da ni učinka brez vzroka.

Še nekaj moramo premisliti ob kratkem sedaj, ko govorimo o vzroku. Umetnik hoče naslikati podobo. Predno je naslikana, napravi si v glavi ali tudi na papirju načrt, da po njem dela. Slikar si misli natanko, kakšna naj bo dovršena podoba. Kaj menite, ali je ta načrt vzrok podobe ali ni? Vsekako, zakaj načrt je določeval, kakšna naj bo podoba. Ko bi bil načrt drugačen, bila bi podoba drugačna, in brez načrta bi ne bilo podobe. Gotovo je torej načrt tudi vzrok. Tak vzrok pa, ki je delujočemu človeku ali umnemu bitju pred očmi, ki vodi njegovo delo, ki mu kaže konec ali uspeh dela, imenuje se namen ali smoter.

Vse stvari so tako urejene, da težé tudi po nekem namenu ali smotru. Ta zakon, da deluje v vseh stvaréh namen ali smoter, je občen zakon, ki ga sicer tajé nekateri modroslovci, a utajiti ga nikdar ne morejo. Nobene stvari ni, ki bi ne služila kakemu namenu; seveda se ne vidi v vseh smoter jednako jasno, a vidi se vendar. S m o t r e n o s t torej je kakor vzročnost istinito razmerje, istinita zveza med stvarmi, seveda na razne načine. Ako pravimo po pravici, da ‚postave vladajo‘, rečemo tudi po pravici, da vlada v vesoljstvu razredba stvari po istinitem bistvu, in medsebojna zveza po vzročnosti in smotrenosti.

13. O telesih v obče.

Čitatelj, ki je dosedanje razkladanje dobro premislil, lahko loči različne stvari, ker vé, da niso vse jednake. Zlasti lahko loči take, katere otiplje z rokami in jih vidi z očmi, in take, ki se ne dadó tipati in videti. Kos kruha vidi, tiplje, okuša; srčnosti pa ne more tipati, še manj okušati. Take stvari, ki se dadó tipati, imenujemo navadno, *t e l e s a*. Seveda mislimo ob tej besedi najprej na človeška telesa, a tukaj nam pomenja telo mnogo več: tudi kos kruha, kamen, steklenica vode, dim — — vse je telo. Zaradi tega pravimo znanstveno tako²le: Telo je tista sestavljena *p o d s t a t* (substancija), ki je *r a z s e ž n a*, to je: dolga, široka in visoka. Zato namreč telesa vidimo in tipamo, ker so razsežna, ker se razprostirajo v prostoru; razsežna pa so, ker so sestavljena iz delov. Ko bi se pa kakoršnakoli stvar prav nič ne prostirala, ko bi ne bila ne dolga, ne široka, ne visoka, temveč popolnoma jednovita, ne bi je mogli zaznati s svojimi telesnimi čutili.

O takih stvaréh torej bomo govorili najprej. Zdi se, da bo to razkladanje najložje, ker se telesa kar silijo našim očem in drugim čutom. Toda čeprav je lahko videti telesa po zunanje, ni pa tako lahko dognati, kaj je bistvo teles, iz katerih delov so sestavljena, zakaj so razsežna in katere so njih poglavitne lastnosti.

Zato so pa modroslovci že marsikaj učili o telesih, kar se ne vjema z resnico.

Omenili smo že poprej (str. 42) LEVKIPA in DEMOKRITA. Ta dva sta učila, da so telesa sestavljena iz jako majhnih delcev ali koscev, ki se ne dadó nikakor več razdeliti ali razkosati. Zato sta imenovala te dele nedeljive ali atome, in njih nauk se imenuje atomizem. Ta nauk pravi nadalje, da so ti deli različno veliki in težki, a gibljejo se raznotero sem in tje, in iz tega gibanja se narejajo razne stvari in naposled vesoljni svet, četudi ni v gibanju nobenega reda. Med starimi modroslovci je sprejel EPIKUR ta nauk; med novejšimi pa jih je od BAKONA VERULAMSKEGA naprej prav mnogo, ki tako učé. Tudi dandanes misli premnogo učenjakov-prirodoslovcev, da je ta nauk jedino pravi. Naslanjajo se na prirodoznanstvo; posebno kemija ali nauk o notranjih premembah teles — tako trdé — zahteva, da si mislimo vsa telesa sestavljena iz neizrekljivo majhnih, nerazdeljivih delcev, atomov; od teh sta pa vedno po dva ali jih je po več skupaj, in sicer tako, da so te skupine atomov v jednom telesu čisto jednake; imenujemo jih molékule. Po tem nauku je med dvema molékulama nekoliko prostora in celó med atomi, čeprav so ti prostori silno majhni. Vsak atom in vsaka molékula ima pa tudi razne moči; moč deluje od jednega atoma do drugega: včasih se držita s tisto

močjo skupaj, včasih pa se odganjata ali odbijata.

Zagovorniki tega nauka se radi sklicujejo na to, da se prav dobro vjema ž njihovimi računi, skoro tako, da vedó malone število atomov in molékul v kakem prostoru.

Drugi modroslovci pa so se lotili tega vprašanja drugače. Saj telesa prav za prav ne vidimo in ne tipamo nobenega, in tudi ne moremo, zakaj same moči ali sile se nam morejo razodevati. Ako dregnem z roko v zid, tedaj sem zadel ob neko moč, ki se je ustavila moji roki. Kaj bi bilo torej še drugega kakor same moči? Da, le moči, te so resnične, drugo je samo v naših mislih Tako ti učenjaki. Tudi ta nauk je jako star. Že PITAGORA v 6. stol. pred Kristusom je mislil, da so moči in sicer števila, kakor jedna, dve, tri in druga — poslednji deli vseh teles. V novejšem času pa je učil posebno učeni LEIBNITZ ták nauk, da so vsa telesa sestavljena iz samih — kakor bi najlože rekli — toček, ki so popolnoma jednotne, pa niti dolge, niti široke in visoke, marveč same moči. Imenoval je take točke jednote ali monade in učil, da jih je v vsakem telesu brez števila.

Poleg teh naukov je bil pa posebno imeniten še drug nauk o telesih. Ta nauk je ARISTOTELOV in njegovih učencev. Prav umevno se dá ta nauk pojasniti tako-le: Ako imam v

roki kos voska, prepričam se najprej, da je tukaj nekaj, kar se dá prenarediti na razne načine, zakaj vosek se dá gnesti, dá se topiti, zliti v posodo, zopet strditi ali pa v hudi vročini celó premeniti v sopar. Prememb je torej brez kraja. A vedno mora biti v vosku nekaj, kar se je premenilo, ali nekaj, v čemer se godé in kažejo premembe. Bodisi, da iz voska ulijem svečo, bodisi, da naredim podobo človeško — vedno je v premembah nekaj, kar je podlaga tem premembam in kar te premembe in delujoče moči vase sprejema. — Pa še nekaj drugega je v telesih. Vsako telo, četudi je še tako premenljivo, ima vedno trdno določeno in jasno obliko in ima mnoge moči, ki delujejo na razne načine. Te ne morejo biti ravno isto, kakor ono, kar se je dalo premeniti, marveč kaj čisto drugega. Ako imam voščeno podobo konja v roki, tedaj imam najprej ono sestavino, ki je sprejela obliko konja vase, (ker poprej je bil voščeni konj samo kepa voska), potem pa tudi tisto sestavino, ki mi kaže podobo konjsko. Podoba konjska ni prišla iz voska samega, marveč umetnik jo je vosku vtisnil, torej je ta podoba nekaj, kar se je z voskom združilo, kar je vosek izpopolnilo.

Dveh teh sestavin ni težko ločiti; nahajata se pa v vsakem telesu. Posebno jasno se nam to kaže v živih telesih. Ko vsejemo seme v zemljo, vzklije, raste in je naposled cvetoča

rastlina, n. pr. lepa cvetlica. Te cvetlice bi ne bilo, ako bi ne bilo zanjo dovolj snovi, iz katere se je cvetlica nekako napasla: a tudi tiste delujoče moči je treba, ki snov tako porabi za cvetlico, kakor umni zidar kamen in apno za hišo. Tu je vsakomur očitno, da ima naša cvetlica dvojni vir: prvi je snov, drugi je pa tista moč, ki povzdigne snov do cvetlične oblike. Prvi vir ne deluje, ampak trpi ali sprejema delovanje vase, drugi vir pa deluje.

Gledé na to loči ARISTOTEL v telesih snov in obliko. Snov mu je to, iz česar je telo, oblika pa je vse to, kar deluje in se nam kaže v telesu. Prvi vir je samo sprejemljiv in trpen, drugi pa delaven in dejaven. Ker pa rabimo besedo ‚snov‘ v navadnem življenju za razne stvari in tako tudi ‚obliko‘, zato je pametno, da ima modroslovec za svoje nauke posebno besedo, in taki besedi bi bili ‚tvarina‘ in ‚oblika‘, kakor so rabili tudi stari Grki besedi ‚hyle‘ in ‚morfé‘, Latinci pa ‚materia‘ in ‚forma‘. ‚Materia‘ je to, kar je nekako mati ali matica vseh stvari, iz katere se vse porodi ali izide, ‚forma‘ pa je zunanja oblika. Še krajše pravimo tvarini tvar in obliki lik. Tvar in lik — ta dva sta nam torej tista dela ali tisti sestavini, iz katerih je vsako telo.

Tako učimo poleg omenjenih velikih modroslovcev in mnogih drugih vred. Zakaj tudi sami priznavamo ta nauk za pravi nauk o te-

lesih. Zatorej učimo, da so vsa telesa iz dvojnega vira, iz stvari in iz lika: iz jednega, ki je premenljiv in sprejemljiv za razne moči, in iz drugega, ki deluje in preminja. Tako pa učimo zaradi tega,

1. ker nam tako pravi že navadna, preprosta pamet. Vsi ljudje ločijo ti dve strani pri telesih. V vsakem telesu je po splošnem prepričanju nekaj, kar trpi in sprejema vase naše utiske, nekaj pa, kar deluje.

2. Vsakomur je tudi jasno, da se tako najbolje razlagajo telesne premembe. Ako se n. pr. vino spremeni v kis, tedaj je kis popolnoma drugega bistva, kakor je bilo vino. Toda kis je nastal iz vina; ko bi bil kak opazovalec neprenehoma zraven, videl bi, da je tekočina, ki je bila poprej vino, neprenehoma ostala v steklenici. Torej je gotovo tudi v kisu nekaj tega, kakor je bilo poprej v vinu: in kaj je to drugega kakor stvar. Jednako se utegne kis tudi še nadalje premeniti, da je naposled samo neka lugasta voda, čeprav je tudi v tej stvari nekaj od kisa in vina. Vino in kis in kalna voda imajo nekaj skupnega: stvar ali stvarino; toda imajo tudi bistvene razlike, in vzrok temu mora biti samo lik ali dejavna, bistvena oblika.

3. Pomislimo, da drugače ne bi mogla telesa delovati in ob jednom dati se gibati in preminjati. Ker delujejo, imajo lik ali delujočo sestavino v sebi; ker se dadó preminjati,

imajo trpno tvar v sebi. — Ker so telesa — kakor pravijo — lena —, treba je, da jih premikajo sile. Od kod ona ‚lenost‘ kakor od stvari, in od kod gibanje kakor od lika? — Ker so razsežna, je vsak del telesa v drugem prostoru, zato mora biti nekaj v njih, kar jih prostira. To pa niso sile, zakaj sile delujejo jednotno ter družijo razne dele. Potemtakem morata biti dva vira v vsakem telesu, jeden, ki razprostira vse telo na tri strani. in drugi vir, ki druží razprostrte dele v jednoto in skupnost. Ta dva vira sta različna. Zakaj razsežnost in jednota ne moreta biti iz jednega vira; razsežnost ima nasprotno smer kakor jednota. In oblika daje razsežnim delom jednoto, torej lik — tako bi dejali — premaguje in uklepa razsežnost. Zato pa tudi vidimo, da je tvar nedoločna, lik pa jo določuje in ji daje podobo, da je taka, kakoršna je.

4. Naposled vemo, da nobeno telo ni tako, da bi moglo samo na jeden način delovati. Torej nima nobeno takega delovanja, da bi se mu ne dalo odvzeti in z drugim zameniti. Ako je pa tako, tedaj je delovanje od telesa ločljivo, razločeno in različno; torej sta gotovo dve strani ali dva vira ali ‚principa‘ vseh pojavov v telesih. Logika ali zakon našega mišljenja zahteva, naj si mislimo toliko različnih virov ali principov, kolikor je različnih vrst lastnostij. In ker se dadó lastnosti teles izvajati iz dveh

virov, torej jih je treba učiti in trditi toliko, nič več in nič manj.

Dovolj naj nam bodo ti dokazi. Sedaj se nam je pojasnilo bistvo teles, da poznamo njih poslednje prvine ali sestavine. In modroslovec mora vedno ločiti, kolikor se dá ločiti.

Naš nauk o stvari in liku bi veljal tudi tedaj, kadar bi kdo dokazal, da je vsa tvarina sestavljena iz neskončno malih delcev. Ti mali delci namreč ne bi se družili in razdruževali, ako ne bi jih sklepala in ločila neka jednotna moč. Seveda treba pomniti, da oni lik, o katerem smo govorili sedaj, ni samo trdna zunanja oblika telesa, marveč vse to, kar deluje. Zaradi tega je kakšna stvar tako dolgo ista stvar, dokler ima isti lik (n. pr. vino je vino, dokler ima lik vina); ako ga izgubi, ni več ista stvar ali predmet, marveč je druga stvar (vino — kis). Zaradi tega se imenuje ta lik **bistveni** ali **podstatni** (substancijalni) lik.

Ko pravimo, da sta v telesih dva principa ali dela, ne smemo si misliti, da more kdo telesa razdeliti v ta dva dela ali iz njiju zopet sestaviti celo telo. Takó se ne dá dá telesa deliti, ona dva dela ne moreta biti nikdar sama zase, marveč oba sta vedno nerazdružljiva celota; le oba skupaj sta ta in ona stvar, to in ono bistvo. Tvar je le tedaj nekaj, ako ima tudi lik, lik pa je samo v stvari. Naš nauk pravi le to, da sta v telesih dva vira za različne last-

nosti, da sta dve strani, dva principa tako združena, da je iz obeh in v obeh čudovita naravna celota.

In ta nauk je modroslovju jako važen zato, ker nam pojasnjuje tudi druge razmere v telesih, zlasti tudi zato, ker je samo modroslovski nauk, ki ga ne povzemamo iz nobene druge vede.

14. Svojstva teles.

Ker obdelujejo svojstva ali lastnosti teles mnoge vede, zato bomo tukaj ogledali si samo tista, ki so za modroslovje imenitnejša memo drugih.

Rekli smo, da so vsa telesa razsežna ali prostorna. Brez teles bi ne poznali p r o s t o r a. Ker imajo telesa dele in so ti deli drug izven drugega, zato so telesa prostorna. Zato lahko vsakdo vidi, da prostora takega ni, kakoršnega si misli preprosta pamet, namreč nekak velikanski obseg, velikanska posoda za vse stvari: marveč prostor je določilo ali merilo za telesa, za njih razmerje in njih gibanje. Prostor je tam, kjer je drugo poleg drugega. — Četudi pa so delci telesni drug izven drugega in je vsak nekaj zase, vendar niso drug od drugega odtrgani ali oddaljeni, ampak vsi se držé skupaj. Atomisti sicer trdé, da je med atomi in molékulami vmes nekoliko praznega prostora, da

se vse molékule nikakor ne dotikajo. Toda praznega prostora ni. Ako pa se v telesih del ne dotika neposredno dela, tedaj je vmes kako drugo telo, s katerim se dotikajo deli. Ako se namreč dva dela ne dotikata, ne moreta drug na drugega delovati. Čisto brezmiselno je reči, da telo deluje tam, kjer ga ni, ali da deluje samo njegova moč. — Ni pa neprimerno misliti si telesa sicer razdeljena v delce, ki se sami med seboj ne dotikajo, toda med njimi je druga tvarina, ki napolnjuje vsak ‚prazen‘ prostor in prešinja vsako telo. Ta nauk nam priporočajo dandanes različne prirodne vede.

Zaradi tega nas uči splošna izkušnja, da dve telesi ne moreta biti ob enem na istem prostoru; tje. kjer je že jedno telo, ne more prodreti tudi drugo. Le tedaj prodre na primer tekočina med trda telesa, kadar so kakorkoli luknjičasta. Pač pa se telo umika telesu na mnogovrstne načine; kjer je bilo poprej to telo, tje pride drugo, ko se je umaknilo prvo. V telesnem gibanju in delovanju opazujemo neprestano umikanje. Jednako tudi uči veda, da se dadó telesa deliti v neizmerno majhne delce; toda brez konca se ne dadó deliti, kakor bi si kdo utegnil domišljati, češ, „kar je razsežno, dá se tudi deliti, torej se dá deliti vsako tudi najmanjše telesce.“ Ustvarjena bitja nimajo take moči, da bi delila telesa brez konca.

Vsako telo deluje. A delovanje je raznotero: telesa se gibljejo sem in tje, snujejo in preminjajo, družijo in razdružujejo, nove oblike prihajajo na dan in stare se izgublajo. Preminjajo se ali tako, da se prevrže podstat v drugo podstat, torej stvar v drugo stvar, vino v kis; ali pa tako, da se spremeni samo zunanja oblika, n. pr. vino se vlije iz steklenice v skledo ali na tla ali se pobarva s kako barvo. Tu ostane stvar ista, le zunanja oblika se spremeni. Prvo spremembo imenujemo bistveno, drugo nebistveno.

Oči nam kažejo, kako se telesa premikajo ali gibljejo iz kraja v kraj. Kažejo nam pa čutila, da se telesa gibljejo tudi sama v sebi. Vsaka notranja sprememba je gibanje. Ako rastlina raste, ako se železo ogreva, ako se led taja, — kaj je to drugega kakor notranje gibanje! To gibanje pa ni gibanje v prostoru, kakor bi se telo ali delec telesa samo premikal sem ali tje, marveč stvar sama v sebi se preminja in predrugačuje. Dandanašnji fiziki in kemiki nečejo sicer priznati, da bi bilo kako gibanje še drugačno kakor prostorno. Pravijo, da tisto notranje preminjanje ni nič drugega kakor prostorno gibanje najmanjših delcev. Ti delci se sedaj sučejo ali vrté, potem nihajo po dolgém, nato počez — — — tako, da so vse spremembe golo krajevno gibanje. Toda, čeprav se notranji delci tako gibljejo, vendar nam to ne pojasnjuje še dovolj bistvene spremembe.

Zakaj bi se ti delci gibali drugače, ako bi se tudi sami kolikor toliko ne premenili? N. pr. železna obla teče po gladkih tleh popolnoma enakomerno in naravnost. Ako pa oblo nekoliko prekujem, da je ploščnata ali oglata, tedaj ne teče več enakomerno, ampak poska-kuje, ako jo zaženem po tleh. Potemtakem se brez dvoma tudi stvari preminjajo bistveno ali same v sebi in ne samo s tem, da se v pro-storu drugače gibljejo.

Da se giblje kako telo, ki se poprej ni gi-balo, treba, da je premakne ali gane kako drugo telo, ki se že giblje. Jednako je pri vsaki pre-membi. N o b e n e g a g i b a n j a i n n i k a k e p r e m e m b e n i b r e z v z r o k a.

Kadar se premeni telo bistveno, tedaj je izginil prejšnji lik in došel je novi. Tega pa ni tako misliti, kakor bi liki pohajali sem ali tje in se sklenili sedaj s to, sedaj z ono tvarjo, marveč liki sami so med seboj sklenjeni ne-razdružljivo, liki se prelivajo in prehajajo drug v drugega po stalnih zakonih, ali — da re-čemo drugače: tvar je premenljiva in se pre-navlja in prenareja po raznih oblikah kakor ista voda, ki teče po različnih strugah.

Čudovito modro je to uravnano v prirodi. Tudi tukaj se kaže največja jednota — tvar — v največjih razlikah ali raznih oblikah. Oblike res delajo razlike, a tudi jednoto, zakaj vsaka stvar je jednotna po svoji obliki ali po liku.

In tudi liki med seboj so prekrasna jednota, zakaj, četudi se zdé našim čutom različni, čeprav ustvarjajo razna bistva, vendar so vse skupaj kakor jedna velikanska oblika, v kateri so manjši liki le delci. Ti so med seboj sklenjeni, da se pretvarja drug v drugega, kakor valovi pljuškajo sem in tje in se pretvarjajo v čarobne in med sabo tako različne oblike, da si niti dve nista popolnoma jednaki — dejal bi — v celem vesoljstvu. Ta mnogovrstnost oblik je v nekem pomenu neskončna.

Naravoslovje govori o snovi ali tvarini in p a s i l i.¹⁾ A tvarina ni isto kakor naša tvar, in tudi sile in moči niso prav isto kakor naš lik. Naravoslovje rabi po pravici za svoje namene te pojme in besede, ker ono razkazuje zunanje pojave, modroslovec pa kaže in loči bistvene in poslednje dele.

15. Živa bitja.

Jako različna so med seboj telesa. Ni pa nobena druga razlika večja kakor med živimi in neživimi telesi. Vsakdo pozna žive stvari in jih loči od neživih. Doslej smo govorili o telesih sploh, sedaj nam je govoriti o živih telesih posebej, ker so imenitnejša od drugih. Neživa telesa imajo mnoga svojstva, razne moči

¹⁾ Nemški : ‚Stoff‘ in ‚Kraft‘.

in mnogovrstne oblike, toda živa telesa kažejo višjo popolnost, večje moči. Zaradi tega so pa mnogo bolj premenljiva kakor neživa; neprestano se gibljejo, pa se tudi hitro pokvarijo in poginejo.

Ker se z živimi bitji pečajo razne vede poleg modroslovja, določeno je dovolj, katera prištevamo živim, katerih pa ne. Niso vsa jedne vrste in jednake popolnosti: na nižji stopinji so rastline, višje so živali; človek pa spada semkaj samo s telesom. O tem nam ni treba nadalje govoriti in tudi ni treba tega dokazovati. Pač pa moramo razjasniti in dokazati o obeh teh vrstah najvišje nauke, ker ti spadajo v našo modroslovsko vedo; posebne nauke prepuščamo drugim posebnim vedam.

Pa so-li res živa bitja različna od neživih? Oni učenjaki, ki se držé materijalizma, ne priznavajo bistvenega razločka med živimi in neživimi stvarmi, temveč trdijo, da delujejo tudi v živih bitjih iste moči kakor v neživih, samo mnogo bolj zapleteno in mnogovrstno. Zato tudi nadalje učé, da so živa bitja naravnost iz neživih. Potem seveda Bog ni ustvaril živih bitij, ampak izvirajo iz večne tvarine.

Toda popolnoma trdno in nedvomljivo je, da so živa bitja po svojem bistvu do cela različna od neživih. To pa razvidimo iz teh-le razlogov:

1. Živa bitja imajo določeno in vsestransko omejeno zunanjo obliko in so celotna in jednotna; neživa pa so manj celotna in jednotna.

2. Neživa bitja rastó na ta naćin, da se prijemajo zunanje površine drugi deli in kosi; živa pa sprejemajo hrano vase in jo preminjajo v svojo substancijo. Kamen-kapnik raste s tem, da se nabira okrog njega apno; žival pa raste s tem, da použivá hrano. Ta razloćek je jako velik, pa tudi jako oćiten. Iz tega se vidi,

3. da imajo živa bitja notranje središće in najtesnejšo medsebojno zvezo vseh delov, a neživa bitja imajo le mehansko zvezo med deli. Zato bolj ali manj lahko razkosamo neživa telesa, živa pa pokonćamo, ako jih razkosamo.

4. Prav tako znano in važno je, da neživa bitja nastajajo, ko se telo premeni v drugo telo; živa bitja pa se većinomá rodé in le nekatera nastajajo tako, da se starejša bitja razdelé in njih deli živé dalje samostojno.

5. Neživa telesa ne kažejo nobenih takih delov, ki bi bili različni, a vendar združeni s celoto; živa pa imajo različne dele, a vsaka-teri ima svoje opravilo, ki se vjema s celoto. Tak del imenujemo telesno orodje ali organ. Ker imajo organe samo živa bitja, zato pravimo, da so o r g a n s k a , ali pa, da so organizmi. Organi so pri posameznih telesih jako različni. Ćim popolnejši so organi, tem popolnejše je bitje. Neživa bitja se imenujejo tudi neorganska.

6. Vsako živo bitje nastane, nekaj ćasa raste in se izpopolnjuje, potem pa polagoma

oslabi in pogine, izgubi življenje, in telo razpade po zakonih neživih teles.

Kdo bi mogel torej reči, da ni bistvenega razločka med živimi in neživimi telesi, ako vse to premisli? Ko smo to izprevideli, spoznali smo ob enem, katero je bistvo živih teles ali bitij. Glavno znamenje živih bitij je to, da se gibljejo sama iz sebe; neživa pa je treba gibati, kakor pravimo, od zunaj. Potem tudi vidimo iz tega preudarjanja, kaj je življenje. Življenje je bistvena stvar, je notranji vir omenjenega samosvojega gibanja. Torej je življenje prav posebna moč ali sila, ki vlada in uravnava tudi druge sile.

Na najnižji stopinji živih bitij so rastline. Vsakdo jih pozna in navadno loči lahko rastline od neživih stvari in od živalij. Rastline so jednotna bitja; vsakatera ima svoje posebno življenje, ima organe, s katerimi deluje, raste in pogine. Zatorej je bistveno v rastlinah, da živé, rastó in se množé; nikakor pa ne čutijo — in v tem se ločijo od živalij. Kolika je moč življenja v rastlinah, vidimo iz tega, da se nekatere rastline ohranjajo več tisoč let dolgo. Posebnost pri rastlinah je tudi ta, da so posamezne vrste v ogromnih množinah. Kako strahovita množina se kaže pri glivah in glivicah! V kratkem času se razmnožé toliko, da se skoro ne dadó ceniti. In kako malo potrebujejo za življenje! Tudi v suhi puščavi se ti

prime osat, tudi na mrzlem severu se preživlja.

Rastline imajo tvar in lik, kakor druga telesa. Ta lik je vir življenja in delovanja. Ko izgine ta lik (forma), pogine rastlina.

Na višji stopinji so živali. Zanimivo je najprej, da večina živalij, posebno v višjih vrstah, potrebuje rastlin za hrano ali življenje. Tako je torej podlaga živalim rastlina, kakor zopet rastlina mnogo hrane dobi od živalstva. Iz tega se vidi, da je oboje med sabo tesno združeno.

Kakor rastline, tako tudi živali niso nikaki stroji ali samo mehanska, marveč so živa in organska bitja. Nastajajo, rasto, gibljejo se, množé in zopet poginjajo. A poleg tega živali tudi čutijo, to se pravi, imajo zmožnost, da sprejemajo vase nekatere utiske. Pri nižjih živalih je ta zmožnost le majhna, pri višjih je popolnoma razvita; višje imajo zunanje čute (vid, sluh, tip, vonj in okus), pa tudi notranji čut. Vse to opažamo pri živalih. Notranji čut je tisti, s katerim ločijo med seboj zunanje čute in jih presojujejo, s katerim čutijo svoje telo, njegovo ugodno in neugodno stanje in s katerim vse občutke družijo v celoto. Živali imajo spomin, kar priča vsakdanja izkušnja, imajo nekako domišljijo, kar vidimo iz njih ravnanja, in naposled imajo čutno razsodnost ali zmožnost, da cenijo te in one ugodne in neugodne razmere in se po njih ravnaajo. Na

primer: žival se boji požara, akotudi se ni nikoli opekla; pes presodi, kako daleč mu je skočiti, da pride na ono stran jarka itd.

Tako so torej živali mnogo višje kakor rastline. Razloček med obojimi zaznamujemo s tem, da pravimo: Živali se gibljejo v prostoru (kar je pa manj znamenito) in čutijo, poleg tega imajo tudi one zmožnosti kakor rastline. Nikakor pa nimajo živali pameti kakor človek. Materijalisti, ki tajé človeško dušo. učé, da se pamet človeška in živalska razločujeta le nebi-stveno. Toda ta razloček je bistven, to se pravi: žival nima v pravem pomenu razuma ali pameti. Vidimo pa to iz teh-le razlogov:

1. Žival nima zmožnosti, da bi umela splošne reči. Nihče ne trdi, da bi žival umela, kaj se pravi: Vsa živa telesa umrjó. Konj vidi poleg sebe mrtvega konja: ali umeva, da mora poginiti kdaj tudi sam? Žival se tudi v pravem pomenu ne uči, ampak le vadi. Ko bi se učila, bi napredovala; a v mnogih rečeh ne napreduje žival nikdar, pač pa v tistih, ki se pridobivajo z vajo, n. pr. spretnost v gibanju ali v glasovih. Po domače lahko vprašam: ali more kdaj žival umevati uro, in naj stoji pred njo sto let? Niti tega ne more umeti, čemu je plug, čeprav ga vleče dan na dan. Živalstvo sploh nič ne napreduje. Konji ali pa psi niso dandanes nič pametnejši, kakor so bili pred tisoč leti.

2. Žival nima pameti, ker ne more sklepati. Žival ne more sklepati tako-le: Močnejši premaga slabejšega; jaz sem močnejša kakor človek: torej premagam človeka. Žival zaradi tega tudi ne more misliti.

3. Žival se ne zaveda sama sebe; ne vé, kaj je, ne vé, kaj je čast, kaj sramota, kaj spodobno in kaj ne.

4. Žival nima proste volje, da bi si izbrala to ali ono dejanje; ne vé: kaj je nravno dobro, kaj slabo, kaj krepost in greh. Tudi spoznanja Boga ni pri živali, ne vere — s kratka: nobenega višjega duševnega življenja.

V tem se vidi bistven razloček živali od človeka. Res je, da živali marsikaj opravljajo dobro in prav primerno za svoj namen. To pa zaradi tega, ker imajo prav posebno dobro in ostro čutnost in čutno razsodnost, katera jim jako služi, da se živé in množé. Zato opažamo pri živalih, da si marsikaj naredé prav umetno, kakor čebele, pajki; ali pa posebno trdno in dobro bivališče, kakor n. pr. bobri in ptiči.

Nekateri prirodoslovci so se jako trudili dokazati, da ni bistvenega razločka med živaljo in človekom. Njihov namen je znan: utajiti hočejo, da je človek od Boga ustvarjen in da ima dušo. Toda ne samo huda, ampak tudi žalostna je ta zmota, ker jemljó človeku nekaj, kar dajejo živali, in tako ne umevajo po resnici ne človeka ne živali. Zakaj bi se ne oklepali

rajši resnice, ki je v našem vprašanju tako očitna in trdna!

In sedaj pokažimo še, v čem je pri živalih vir življenja. To je najprej jasno, da izhaja iz življenja rast, oblika, organi, delovanje živali. Pa tudi čutenje ni iz drugega vira kakor iz življenja. Ako je žival živa, čuti, mrtva ne čuti nič. Življenje in čutenje sta kakor dvoje barv, ki se vidita iz jedne in iste svetlobe. Torej ne moremo reči drugega, kakor da je pri živalih podstatni lik ali substancijsalna forma vir življenja in čutenja. Ta lik daje živali vse, kar se na njej kaže; ta je jednotna moč, ki družijo med seboj razne organe. Temu liku pravijo živalska duša. Tudi žival namreč ima nekako dušo, ne take, kakoršno ima človek, ampak tako, ki živi in pogine s telesom. Kako se pa živalska duša loči od človeške, to bomo videli pozneje, ko bomo spoznali človeško dušo.

16. Od kod je življenje.

Tu ne vprašamo, od kod izvira življenje moje ali tvoje ali kake živali: saj smo ravnokar rekli, da izvira življenje iz notranjega vira, iz lika. Vprašamo: od kod je vse življenje sploh, kar ga je na zemlji?

Materijalisti bi namreč jako radi dokazali, da je življenje iz snovi, da je sicer posebna moč, a ne bistveno različna od drugih snovnih

močij. Po teh mislih ni življenje od drugod kakor iz snovi.

Da bi to dokazali, rekli so, da življenje še vedno prihaja iz snovi, ako so razmere ugodne. Kakor je znano, tudi ljudje tako mislijo, da se n. pr. črvi in druga drobna golazen zaredi sama po sebi v gnilem mesu, v gorki in nesnažni vodi in drugodi. Nekdaj — tako pravijo — so se tem lože naredile in zaredile žive stvari iz snovi, čim ugodnejše so bile razmere.

Toda ta misel je prazna. Iz mrtve snovi same ne nastane nikoli živo bitje, niti rastlina, niti žival. To so dokazali poskusi. Življenje nastane vedno le tako, da pride v snov ali kako seme ali kal žive stvari. Brez semena ali kali živega bitja ne nastane nobeno živo bitje. Ako so tekočino jako razgrelili in potem tako zaprli, da ni prihajala vanjo nobena stvar, tedaj se ni naredilo v tekočini nobeno živo bitje. Ako so jo pa odprli, da so iz zraka vanjo prišle kalice, tedaj so iz kalic takoj pognale žive stvarce. Zato ni možno, da bi kako živo bitje nastalo kar iz snovi, ampak vsako živo bitje nastane iz semena ali iz jajca. In prvo živo bitje na zemlji ni nastalo iz snovi, ampak le iz drugega živega bitja. Katero je tisto, to bomo videli pozneje.

Materijalisti pa ne učijo samo tega, kar smo sedaj omenili, marveč trdé, da so se vse

rastline in živali polagoma naredile iz tvarine tako, da so bile čim dalje popolnejše. Izprva je izšla iz snovi samo slaba, nepopolna stvarca, nekaka kepica ali vsaj jeden tak delec, iz katerega so sedaj žive stvari, t. j. stánica — živo jedrce, ki ima krog sebe tanko kožico. Tista stvarca je bila čim dalje popolnejša, in tako so se iz takega majhnega začetka razrastle vse rastline in živali.

Da ne opisujemo raznih naukov o tej stvari, bodi nam dovolj samo tako zvani darvinizem. Angleški prirodoslovec DARWIN (1809—1882) je učil, da Bog ni ustvaril od začetka vseh teh vrst, katere opazujemo sedaj na zemlji, marveč le nekaj nepopolnih bitij ali celó le jedno samo, in iz tega se je razrastlo velikansko drevo rastlin in živalij. Da se je pa to zgodilo, delovale so posebne sile in razmere. Jedna razmera je ta, da si pridobi živo bitje z delovanjem one lastnosti, katerih potrebuje (n. pr. kovačeva roka se okrepi z delom). Druga razmera je ta, da se takó pridobljene zmožnosti in posebnosti podedujejo in pri potomcih ohranijo. Potomci pa jih še zboljšajo in dopolnijo. Nadalje je znano, da si živali izbirajo družeta, kadar se množijo, in tako se podedujejo le ugodne lastnosti ter se utrdé pri potomcih. Ako imata stavec in starka kako lastnost pri kateri koli vrsti živalij, ohrani jo potem tudi zarod. Zarod se mora boriti za obstanek z drugimi bitji. V tem boju poginejo vsa

slaba bitja ali taka, ki nimajo primernih organov; tista pa se ohranijo in se izpopolnijo, ki imajo primerne in ugodne lastnosti in moči. Tako se žive stvari ne samo izpopolnijo, ampak tudi utrdé v tej ali oni lastnosti; iz tega se naredé vrste.

Potemtakem delujejo v tem razvoju in napredovanju te-le moči: 1. moč, s katero se mora vsaka stvar vjemati z okoliščinami, pa tudi premeniti, kolikor je treba, da v njih obstane; 2. izbiranje družeta pri množenju; 3. podedovanje pridobljenih lastnostij, in 4. boj za obstanek, ki pokonča nepopolna, a dovrši popolnejša in močnejša bitja. Vse vrste rastlin in živalij so se naredile in ustanovile po tej poti.

Da bi Darwin to dokazal, sklicuje se posebno na to, da zna človek sam na ta način premeniti in izboljšati rastline in živali ter v zarodu utrditi kako lastnost: velikost, barvo, ali nekatere organe. Kakor znamo dandanes umno preminjati rastlinske in živalske vrste, tako in še mnogo uspešneje jih je nekdanj preminjala v neizmernih dobah priroda sama.

Toda ta Darwinov nauk moramo do cela zavreči, ker ni resničen:

1. Neodpustljiva napaka tega nauka je, da se opira bolj na lepo domišljijo kakor na istino. Veda ne vpraša, kako bi bilo utegnito biti in kako bi se bilo dalo kaj napraviti, ampak kako je bilo in je v resnici.

2. Darwin nima niti jednega trdnega dokaza, da bi se bila kdaj kaka vrsta prevrgla v drugo vrsto. Izkušnja nam kaže samo, da se narejajo nekatere razlike v vrstah samih, da se v vrstah utrdé nekake nižje vrste, katere imenujemo pasme (recimo: ovčarski pes, koder, pinč), a nič ne pravi, da bi se rastlina premenila v žival ali nepopolna vrsta v popolnejšo. Vrste so med seboj trdno ločene in se ne morejo stalno družiti medsebojno. Zato je naravnost nevednostno, ako se istina v tem sestavu tako zametuje.

3. Ako je Darwinov nauk resničen, zakaj se ne dobé one živali, ki so zmes med dvema vrstama ali, kakor bi rekli — prehodi? Zlasti pa vprašamo, zakaj ne znajo in ne morejo dandanes več premeniti n. pr. vrsto ovác v govedo, ali srno v jelena?¹⁾

Pa ni treba niti omenjati, da ne more ta nauk ne za pičico razložiti, kako so nastali čuti, n. pr. oči, posluh? Saj vidi vsakdo, da so

¹⁾ Silno veliko vrst je v živalstvu: zakaj bi ne mogla vrsta preiti v vrsto, ko bi bila resnična teorija Darwinova? Neki angleški prirodoslovec je cenil vrste živalske tako-le: Sesalcev je 2500 vrst; ptičev je 12.000 vrst; plezalcev (reptilij) je 4400 vrst; rib je 12.000 vrst; 50.000 vrst je mehkužcev; 10.000 vrst je pajkovcev; 3000 vrst je iglokožcev; 230.000 vrst je žuželk; 6150 vrst je črvov itd. To so velike številke. Torej bi se pač vrsta premenila v drugo vrsto, ako bi veljali v prirodi tisti zakoni, o katerih govori Darwin.

čuti prvotno združeni z vsem živim telesom, nikar, da bi si jih bilo živo bitje polagoma pridobilo.

Odkar živi na zemlji človeški rod, ni se premenil ne on, ni se premenilo živalstvo, s katerim živi. Najstarejši ostanki ljudij in živalij so iz egiptovskih grobov, katere smemo ceniti do pet tisoč let. In ti nam pričajo, da so danes ljudje in živali prav taki, kakor so bili pred tisoč in tisoč leti. Kje je torej Darwinovo preminjanje?

Zato priznajmo resnico, da so vrste in njih razločki stalni že iz prva, da je torej življenje in so vsa živa bitja iz živega bitja, ne pa iz nežive tvarine. Ta razlika med vrstami rastlin in živalij je torej res izmed najvišjih zakonov, o čemer smo slišali že ob drugi priliki.

17. Človek.

Vsaka stvar je vredna, da jo spoznamo; tudi ni nobene, ki bi ne vzbujala naše vedoželjnosti. Vendar sami zase skrbimo najprej, pa tudi zanimamo se najbolj. Zato je nauk o človeku za nas pred vsemi drugimi mičen in vabljev. Koga ne bi zanimalo zvedeti resnico o človeku, namreč: Kaj ali kakšno bitje je neki, od kod in čemu je, kakšne moči ali zmožnosti ima in kako naj jih najbolje rabi.

Žal, da je tudi v teh naukih toliko ne-jedinosti, razlik, nasprotovanja, zato pa tudi zmot in prevar. Mislil bi si kdo, da človeštvo polagoma, mirno, trezno in brezobzirno preiskuje vsa vprašanja, ki se tičejo naše narave. Res je, da mnogi preiskujejo umno in z dobro voljo, a večina preiskuje sebično, tako namreč, kakor bolj ugaja njih željam. Naša naloga je torej, da povemo prave nauke kratko in da jih dokažemo trdno.

Vsi modroslovci priznavajo, da je človek med zemskimi bitji najvišje in najpopolnejše bitje. Treba ga je samo pogledati in primerjati z drugimi živimi bitji, da se o tem prepričaš. Četudi imajo nekatere živali več močij in tudi več spretnostij kakor človek, vendar v s p l o š n e m oziru ni nobena žival boljša kakor človek. Ako se pa oziramo še na njegove duševne moči, tedaj se nam kaže ta razloček ne samo velik ampak bistven, zakaj uma in volje ne nahajamo pri nobenem drugem zemskem bitju.

Prva stvar v našem vprašanju je, da zvemo, kaj je človek. Kdor si ogleda človeka samo po zunanosti, ta ga še ne pozna. Tudi tisti ga ne pozna, ki vé za vse notranje dele. Šele tisti ga pozna dobro, ki vé za zunanje in notranje sestavine, ki pozna zunanje in notranje lastnosti, ki vé za vse delovanje človeško, in naposled tudi vé, od kod ali iz katere substancije delovanje izvira in po kakih zakonih se vrši.

A vseh teh stvari ne moremo obdelovati v modroslovju. V modroslovju obdelujemo samo bistvo in najvišje zakone stvari. Zatorej prepuščamo drugim vedam druge nauke o človeku in odgovarjamo samo: Kaj je človek in iz kakšne substancije izvira njegovo delovanje.

Kaj je človek? Mnogi učenjaki so trdili, da je samo višja vrsta med živalmi. Darwinovi učenci pravijo, da se je povzdignil izmed opic na popolnejšo stopinjo. Materijalisti nas hočejo prepričati, da je človek samo telesno bitje, duša je izmišljena. Ogromna večina ljudij pa je trdno prepričana, da je človek živo bitje posebne vrste, ki ima sicer t e l o , podobno živalskemu telesu, a poleg tega še netelesno d u š o , ki oživlja telo in je vir uma in volje. Ako se oziramo na število tistih, ki se držé prvega ali drugega nauka, ne moremo se posebno vneti za najprej omenjene nauke, ker jih učé le nekateri učenjaki ali pa nerazsodni ljudje, ki se oprijemajo vsake novotarije; jako ugodno je pa za nauk o duši to, da se ga držé razni narodi raznih časov in krajev in jezikov, ki vsi poznajo in po svoje umevajo besedo ‚dušo‘. In tu je tudi resnica: človek je zares bitje, ki ima poleg vidnega telesa tudi nevidno dušo; čeprav pa je nevidna, vendar priča njeno delovanje o njej.

Ko hočemo dokazati, da smo tudi iz netelesne duše, stavimo si za podlago popolnoma

trdno in jasno resnico: Kakoršno je delovanje, tak je tudi vir, iz katerega izhaja, taka je stvar, taka je podstat ali substancija. Telo deluje telesno; — ako pa delovanje ni telesno, tudi ne more izhajati iz telesa. Iz mrtve skale same ne more biti nikdar življenje: ako pa kje najdemo življenje, tedaj je tam več kakor mrtva stvar.

In tako je pri človeku: on deluje vse drugače, opravlja mnogo višje opravke, kakor jih more samo telo. Ker ne more telo misliti, ker ne more imeti volje, zato pravimo, da ima človek še kaj več kakor samo telo. Kakšno pa je tisto, to nam pové preiskovanje.

To preiskovanje se lahko razplete jako na dolgo, in obširno se dokaže, da imamo zares dušo, od telesa različno. Tukaj ravnamo krajše, vendar temeljito, kakor je potrebno za naš namen.

1. Najprej se ozremo na mišljenje. Vsakdo vé, da misli. Mislimo mnogo več kakor delamo kaj drugega. Ne moremo vedno hoditi, ne vedno sedeti, ne stati, ne kopati — — a skoro neprestano mislimo. Kaj pa je neki to: misliti? Kadar mislim, rabim a) splošne pojme, n. pr. človek, žival, drevo; mislim na čas in pravim: pomladi zelené drevesa, jeseni rodé in dajejo sadje. Ko pravim: drevesa, sadje, pomladi, jeseni, s tem ne naznanjam te ali one stvari, ki jo vidim z očmi ali jo primem s

prstom, ampak vsa drevesa itd. ob enem. Torej ‚človek‘ mi ni ta ali oni ali tretji, ampak katerikoli ali vsi ob enem. Take stvari pa, kakor je misel: ‚drevo‘, ‚sadje‘, ‚človek‘, ne more storiti naše telo, ker telesna čutila dosežajo samo po jeden predmet, nikdar več ali pa vseh hkrati.

b) Nadalje mislimo tako, da družimo ali ločimo pojme, n. pr. ‚Dunaj je veliko mesto‘. Tu treba, da sem si ogledal in ocenil Dunaj, potem primerjal ga z drugimi mesti in spoznal, da so nekatera mesta manjša, nekatera pa večja. Kako naj takó družijo telo, zlasti še, ako c) družimo ali razdružujemo zapletene stvari, dogodke, nauke? Kopernik je dokazal, da se suče zemlja okrog solnca in ne solnce okrog zemlje, kakor so mislili poprej. Koliko opazovanja, koliko naukov, pomislekov in odgovorov je bilo treba spraviti v celoto in soglasje, predno je mogel Kopernik trditi svoj nauk! In take velikanske umne sestave bi naredila tvarina, telo? Iz tvarine so sicer narejeni velikanski stvori, pa tudi umni, kakor je uprav naše telo narejeno neizrekljivo umno. A tukaj se ne gré za to, kakšni so tvarinski predmeti, temveč kakšno je njih delovanje. Naša noga hodi, roka giblje, oči vidijo: kaj ne, možgani pa mislijo? Da, tako pravijo materijalisti. No, v možganih se snuje gorkota, uravnavajo električni toki to radi verjamemo, a d) iz možgan samih se

nikakor ne snujejo misli, ki niso niti gorke, niti svetle, niti barvane, niti težke, niti dolge ali široke, niti lepodišeče, niti okusne, niti okrogle . . . sploh nikakor take, kakoršni morajo biti telesni proizvodi. Gorkoto lahko merimo, električno merimo po času in moči, svetlobne nihljaje v eterju štejemo: za misli pa ni nobene take mere. Iskra se zasveti in njena svetloba se po eterju hipoma razširi na vse strani: a e) misel ravno narobe družijo najbolj različne in oddaljene stvari v jednoto. Sedaj-le vidim bel papir, pero, črte . . . slišal sem, da je ura bila, šum se sliši s ceste, vpitje, godba; ob enem čutim mraz, boli me noga, roka mi dela težave pri pisanju; ko dokazujem, spominjam se tega, kar sem pri pisateljih bral o duši, oziram se na razloge, družim jih v celoto, mislim na ugovore: vse to pa ob enem, nekako v jedni točki. Zatorej ni možno, da bi tako delo opravljalo telo z možgani ali drugimi telesnimi deli. Saj je mišljenje prav nasprotno delovanje kakor telesno delovanje.

2. Pomislimo tudi, da se zavedamo sami sebe: vemo namreč sami zase, ločimo se od drugih bitij, spoznavamo, da sami delujemo, mislimo, hočemo: kaj takega pa zopet ne more telo. Ali naj se možgani zavedajo sami sebe? Ko bi bilo to, morali bi se najprej zavedati, kakšni so možgani v naši lobanji, koliko delov in katero sestavo imajo, kako k njim priha-

jajo razni toki in odhajajo od njih v trup . . . , a niti najmanj nam možgani ne povedó o tem. Naša zavest pa nam pové vse, kaj je v naših mislih, razkrije nam najskrivnejše želje in najrahlješe nagibe. Zato trdi mnogo modroslovcev, da je naša zavest najboljši dokaz za človeško dušo.

3. Imenitno je tudi to, da je ta zavest vedno jedna: starček — in naj je doživel devetdeset ali sto let — dobro vé, da je ravno tisti človek, kakor je bil v otroški dobi. Toda telo se ne-prestano menjava in preminja. Snovi sprejemamo vase in zopet izločujemo iz sebe, a zavest je vedno ista.

4. Ko bi bili samo iz telesa, godilo bi se z nami tako kakor z drevesi, živalmi: proste volje bi ne imeli in ne bi mogli izbirati si različnih stvari. Vsakdo pa vé, da misli, govori, dela, kakor hoče.

5. Čudno je to, kako morejo nekateri učnjaki pridevati tvarini tolike moči, n. pr. da pride do iznajdb ali izumov, da spoznava celó Boga ali najvišje bitje, spoznava svet, njegovo minulost in bodočnost, da se vnema za vzore, da si pridobiva kreposti . . . vse to in drugo da bi delala tvarina? Nikdar! Ako misli tvarina in ne duša, kako bi vendar prišla tvarina v zmoti tako daleč, da bi sama sebe imela za duha in ne za tvarino? Kako bi mogla tvarina

sanjati o kaki duši? To je ne samo neumevno ampak tudi nemogoče.

6. Premislimo prav jasno to-le: Materijalist pravi: Človek nima duše. Jaz pravim: Človek ima dušo. Recimo sedaj, da je materijalist prav govoril: potemtakem izhaja po neizpremenljivem zakonu iz njegovih možgan misel, da duše ni, iz mojih možgan po ravno istem zakonu, da duša je. Torej isti zakon in ista moč pravi v njegovih možganih to, v mojih pa čisto drugače: ali je to možno? Ali se ne pobija misel materijalistov sama sebe? Materijalist niti tega ne more trditi, da je jedno resnično, drugo neresnično, marveč po njegovem je vse resnično, saj drugače še biti ne more. Kako se neki sme materijalist zaganjati v idealista, češ, moja je prava, a tvoja ni? Saj idealist ne more misliti drugače, kakor tudi materijalist ne. Vsakdo mora tako misliti kakor misli, kakor tudi mora drevo rasti, studenec žuboreti, solnce pa sijati. Kako malo se zavedajo materijalisti te doslednosti! Kar nič ne pomislijo, da dosledni materijalist ne more nobenega nauka imenovati resničnega, pa tudi ne neresničnega, saj tudi dež ni nič manj resničen kakor sneg. Če pa vendar tako ravnajo in se trudijo dokazati svoje nauke in pobijati druge, kažejo s tem, da ne stojé na stališču materijalizma, da priznavajo prosto delovanje, razloček med resnico in neresnico, med dobrim in slabim, in

s tem tudi netelesno dušo, iz katere jedine more izvirati tako delovanje.

Človek ni samo telesno bitje, ampak tudi duševno. In kaj je duša? Duša je vir mišljenja in volje, pa tudi vsega našega čutenja, življenja in vsakaterega delovanja. Zakaj v človeku ne moreta biti več kakor dva dela: tvar, ki se razodeva v telesu, in pa lik ali forma: ta je duša. Kakor smo ločili pri telesih tvar in lik, tako ločimo tudi pri človeku. Torej nikar da bi si mislili človeka kakor dvojno bitje, ali bitje, ki je sestavljeno iz dveh drugih celotnih bitij, ne: človek je jedno samo bitje in jedno bistvo, kar nam pravi naša zavest in zdrava pamet: telo in duša sta bistveno sklenjena, tako, da niti prvo niti drugo ni človek, temveč oboje skupaj v najtesnejši celoti.

Kako trezen, primeren, jasen je ta nauk, ako ga primerjamo z drugimi nauki o človeku! Celó mnogi taki, ki so priznavali dušo, so učili krive nauke, recimo, da je duša dvojna ali trojna, da prebiva v možganih in ima 'duhove življenja' za pomoč i. dr. . . . Naš nauk pa nam kaže človeka popolnoma jednotnega in razlaga človeka tako, kakor druga prirodna bitja.

Kar se tiče duše, ne mislimo si take, da bi bila nekako zračno ali étersko bitje ali kaj podobnega, marveč je tista substancija, za telo ustvarjena, ki mu daje življenje in vse delo-

vanje. Vendar je pa, kakor smo dokazali, dušna substancija različna od telesne, zato je človek iz dveh substancij, a žival je samo iz jedne. Živalska duša ni drugega, kakor življenje in delovanje živali, s telesom nastane in s telesom izgine: človeška duša pa lahko živi, tudi če je ločena od telesa, ker je substancija ali stvar svoje vrste tako, kakor telo. Tudi telo ne izgine po človeški smrti v nič, marveč se le premeni zato, ker je tudi substancija. Toda barva, gorkota, moč . . . izgine ob smrti zato, ker so samo akcidencije.

Neizrekljivo modro je uravnana naša narava. Koliko bi se dalo povedati o najmanjšem organu našega telesa! Kako neizmerno modro je urejeno naše uho ali oko! In šele celo telo! Pomislimo, kako zapleteno je delovanje naših živcev, da varno stojimo in stojimo na dveh nogah. Ako se nagnemo nekoliko na jedno stran, takoj se drugi deli toliko premaknejo na nasprotno stran, da se ohrani ravnotežje. Kdo bi mogel opisati vso čudovito uredbo kostij, mišic in kit, žil, živcev in čutil? A neizrekljivo višja in popolnejša je duša, ki nima nedostatkov kakor telo in ne njegovih mej, pač pa veliko sil in zmožnostij, s katerimi deluje tudi čutno s telesom, poleg tega še nečutno v mišljenju.

Torej se opiramo na trdno in jasno opazovanje, ko pravimo, da je človek bitje dveh substancij, ki sta pa najtrdneje sklenjeni v pri-

rodno in bistveno celoto, tako, da izvira vse delovanje iz jednega vira. Telo ne deluje brez duše, duša pa ne brez telesa.

O vsem tem, kar smo povedali, prepriča se prav lahko, kdor dobro opazuje samega sebe in premišljuje brez predsodkov. Mnogi nasprotniki, ne samo materijalisti, tudi idealisti nam očitajo, da ne razlagamo človeka jednotno; hvalijo pa sami sebe, da razlagajo našo naravo kot popolnoma jednotno bitje. — Na to odgovarjamo, da moramo razlagati po resnici, po istini, to je najprej potrebno v znanstvu; z zahtevami, da naj se razlaga kaka stvar ravno tako in taka, dela se preiskovanju sila in s tem se nikdar ne pride do resnice.

Ko modroslovec tako razlaga človeško naravo, sme biti tem mirnejši, čim večje število ljudij je, ki misli jednako s preprosto pametjo, kakor on znanstveno. In to število ljudij je tako ogromno, da lahko rečemo: vse človeštvo tako misli, in to najbolj potrjuje naš nauk.

18. Človeške duše vir in življenje.

Dospeli smo, potujé po modroslovskem polju, do mesta, kjer se nam ponuja velika obilica resnic in nauk. Zatorej moramo ravnati skromno pa umno, da si izberemo le najimenitnejše nauke za svoje preiskovanje.

Tu se nam vriva najprej vprašanje: Od kod izvira naša duša, ali: kakšen je njen začetek? Odgovorov imamo več na izber: materijalisti, pol-materijalisti, Pitagorejci in Platonci, verske ločine — vsakateri ima svoj odgovor in svoj nauk. Seveda ne moremo tukaj poštovati vseh, ampak samo dva nam bodeta v premislek:

1. Ali ne izvira morda duša od starišev kakor naše telo? 2. Ali ni duša od Stvarnika samega?

Mnogi so učili in še učé, da je naša duša ravno tako od naših roditeljev kakor naše telo. Mislijo pa nekateri, da izvira duša otrok iz duš očeta in matere, drugi pa pravijo, da se otrokova duša nekam tako začenja, kakor se prižge sveča, ako jo pritakneš k plamenu.

I. Pomislimo, ali more res po taki poti nastati duša?

1. Ko bi bila otrokova duša iz duše roditeljev, morala bi se dati človeška duša tako razdeliti ali razkosati kakor razna telesa, kamen, les, voda, zrak. A kako naj se duša deli, ker nima delov! Ker je duša netelesna, ne dá se deliti; duša je vedno in povsod vsa ali cela, kjer je: zato pa tudi stariši ne morejo dati otrokom dela ali kosa svoje duše.

2. Ko bi pa kdo le trdil, da dadó stariši otrokom dušo, pomisli naj to-le: Duša otrok bi bila tako sestavljena, kakor n. pr. če zliješ iz dveh posod vodo v jedno posodo. Potem bi morali otroci imeti od starišev ne samo

dušo, ampak tudi njih znanje; učen oče bi dal svojim otrokom učeno dušo, da bi se ne bilo njim nič več tega učiti, kar oče že zna. Otrok bi moral vedeti, da je bila njegova duša nekaj del ali kos očetove duše. — Take in podobne stvari bi moral trditi oni, ki uči, da je otrokova duša od starišev.

II. Ako pa si kdo misli izvir duše po drugem načinu, da namreč duša nastane tako, kakor se sveča prižge ob plamenu, tudi ni nič na boljšem.

1. Vsakdo vé, da plamen ne preide od sveče do sveče, marveč goreča sveča razgreje drugo toliko, da more (druga) goreti. Kdor tako misli, misli tudi, da je naša duša samo neko delovanje ali gibanje, neki plamen našega telesa in nič drugega. Taka duša ni prav nič različna od telesa samega: v malem telesu bi bila majhna, v velikem pa velika duša. Da bi taka duša mogla voditi in uravnovati telo, da bi taka duša mogla ustavljati se poželenju naše nižje narave, da bi se človek s tako dušo mogel radovoljno zatajevati, kakor: postiti se, krotiti jezo, poželjivost — — to ni možno. In vendar imamo tako dušo, ki se radovoljno zatajuje in vodi naše telo. Taka duša pač ni podobna plamenu vrh sveče, pa tudi ne more nastati kakor plamen.

Potemtakem je ta razlaga piškava. Sploh se znanstvu jako malo pomore s takimi lahkiimi primeri, ki sicer na prvi hip iznenadijo,

a ob natančnem preiskovanju se pokažejo, da so iz domišljije, ne pa iz treznega preudarka.

2. Živalska duša pač nastaja ob enem s telesom. A živalska duša nima nič višjega, kakor ima telo: živalska duša je vir življenja, čutenja, množenja; živalska duša in telo sta jedna sama substancija. Kdor torej pravi, da nastane duša iz duš roditeljev, trdi, da ni človeška duša nič različna od živalske duše.

III. Ako pa naša duša ni od roditeljev, od kod pa je? Iz ničesar ne more biti, od vekomaj tudi ne: torej more biti jedino le iz bitja, ki ustvarja, kakor bomo slišali še pozneje.

1. Kako je naša duša nastala, tega seveda ni nihče opazoval ne na sebi, ne na drugih. Vendar nam opazovanje kaže pot do resnice tudi v tej stvari. Vsakdo vidi sam v sebi, da je samostojno bitje; tega se zaveda prav jasno. Nikakor ne čutimo, kakor bi bili le kos ali del svojih roditeljev, ali jim vseskozi podrejeni, ali kakor veja na deblu brez lastnega življenja, marveč tako smo celotna in samostojna bitja, da se upiramo celemu svetu, kadar hočemo. Če smo pa tako samostojni in nam naša zavest to spričuje popolnoma trdno, ne moremo biti po svoji duši odvisni od drugega bitja, ne more duša izvirati od drugodi kakor od onega bitja, od katerega so vsa bitja.

2. Kakor je naša narava iz dvojne substance, tako je tudi vir naše narave dvojen: dru-

gačen je po telesu, drugačen po duši. Po telesu smo vsi ljudje tesno sklenjeni med seboj; po duši pa smo samostojni. Torej morajo naše duše imeti celó drugačen vir kakor telesa, ker je delovanje, namen in svojstvo duše vse drugačno kakor telesno

3. Naše duševno življenje je tako obsežno, zlasti je naše spoznavanje tako velikansko, da presega vse tvarinsko delovanje ne samo za mnogo, ampak tudi bistveno. In tako delovanje naj izvira iz take duše, ki izhaja prav za prav iz telesa in se ž njim rodi? Rojena duša je tvarinska duša. Ker pa naša duša ni tvarinska, tudi ni rojena.

Duša je združena s telesom, ni pa iz telesa. Svetli in gorki žarki sijejo na rodovitno prst in vzbujajo življenje. A dasi so žive rastline na prsti, nikakor niso iz prsti. Prst jim daje hrane, ni pa prst sama rodila rastlin in živalij. Kaj bi sicer delovalo solnce, kaj bi bilo seme? Da, solnca je treba za rastline, duševnega solnca treba tudi za naše duše, sicer ne nastajajo, ne živé in ne delujejo.

Pa dovolj o postanku duše v tej kratki razpravi!

Neizrekljivo bogato in raznovrstno je dušno življenje človeško. Vse življenje in delovanje pa se dá deliti v dve vrsti: v jedni je spoznavanje, v drugi pa hotenje. Obojno je pa zopet nižje in višje.

Ker smo o spoznavanju že govorili, obdelamo to stvarino tukaj ob kratkem. Spoznavati začenjamo s čutili. Vse, kar čutimo, zbiramo in urejujemo, pa tudi v čutnem spominu in domišljiji ohranjamo kot čutne slike. Pa mnogo popolnejše je nadčutno ali umsko spoznavanje; s tem ne sprejemamo zunanjih vtiskov, ampak delujemo in povzemamo iz čutnih slik to, kar je v njih nadčutnega, splošnega ali občveljavnega in resničnega. Kakor je duša mnogo popolnejša od telesa, tako je tudi umsko delovanje bistveno drugačno in mnogo popolnejše od čutnega delovanja. Um spozna, kar je splošno, um sodi, sklepa, spoznava vzroke, dviga se do najvišjih idej; obsega minulost in se povpenja v bodočnost; večne zakone razkrije iz telesnih ovojev, Bogu samemu se bliža in motri njegove lastnosti. Da, naš um je delaven, sam iz sebe ima moč, da deluje, nika da bi bil nekaka mrtva deska, na katero bi se vtiskavale zunanje stvari, kakor umevajo naš um materijalisti. Ko se um obrača na to, kar imamo storiti, imenujemo ga pamet. Pamet nas vodi po poti do našega delovanja in razsvetljuje kakor luč naše stopinje. Pamet, v kateri so shranjeni vsi zakladi našega znanja, je najvažnejša in najpomembnejša beseda za naše spoznavanje, naznanja nam pa ob jednom, da je spoznavanje združeno z delovanjem, ki izvira iz hotenja.

Poleg spoznavanja deluje naša duša tudi s h o t e n j e m. Kakor imajo druga živa bitja, tako ima tudi naša narava zmožnost želenja ali teženja. Težimo po vsem, kar nam je potrebno ali ugodno. To teženje je čutno želenje, ker želimo čutnih stvari, kakor jedi, pijače, počitka, spanja. Tako teženje je neradovoljno in nihče ni brez njega. A v naši naravi — duši — je tudi drugo želenje, ki se ozira na pamet, ker mu pamet kaže predmete in pa pot: to se imenuje h o t e n j e. Hočemo le to, kar nam kaže in odobri pamet. Kristijan ž e l i jesti, kadar je v postu lačen; toda n e č e, ker se ozira na prepoved. Zmožnost, s katero hočemo, imenujemo v o l j o.

Ker se naslanja volja na pamet, zato je naša v o l j a p r o s t a, to je: ne ukazuje ji nobena sila, marveč voli in izbere si svoje predmete sama iz sebe. Materijalisti in drugi laži-učejniki trdé, da naša volja ni prosta, marveč da se nam le tako zdi. Toda nad vse trdna je resnica, ki se ne dá nikdar utajiti, da je naša volja prosta in zato sama odgovorna za svoje delovanje. Kako bi bilo drugače, saj

1. pravi jasno zavest, da to hočemo, kar si izberemo izmed raznih stvari. Ako bi ne bili prosti, kako bi si mogli izbirati? ¹⁾

¹⁾ Zdi se sicer, da tudi žival izbira, toda izbiranje pri živalih je vse drugačno, kakor pri človeku. Žival, ki ima dve jedi pred seboj, poželi obe, gre pa od jedne

2. Da smo prosti, pravi nam zavest, ker pre mi šlj u je m o in preudarjamo, kaj bi storili. Kdor ni prost, ne more nič preudarjati. Ako daš živali le jedne dobre piče, ne preudarja nič, ampak jé, ker mora jesti.

3. Kadar smo storili kaj dobrega, smo s seboj zadovoljni, ako smo storili kaj hudega, tedaj se kesamo: oboje kaže, da smo prosti. Nihče se ne kesa, da nima perutnic namestu rok, pač pa se kesamo, kadar prenagljeno kaj govorimo ali storimo.

4. Vsakega človeka sodimo mi, in vsak človek sodi nas na podlagi prostosti. Dejanja se nam zdé dobra ali slaba: kako pa bi se nam zdelo dobro ali graje vredno, ako človek ne bi mogel delati drugače kakor dela?

5. Ves človeški rod je trdno prepričan, da imamo slobodno voljo. Čemu bi bili sicer zakoni, plačila, kazni? Tudi divji narodi so o tem prepričani in po tem ravnajo. Znano je, da nerazsodni ljudje celó živalim pridevajo nekako prosto voljo, kar nam priča, da je neizbrisno v našo naravo vtisnjena prostost in nam je še težko misliti si koga neprostega.

do druge ali 'izbira' boljše kose izmed slabejših. A človek izbira, p r e d n o hoče kak predmet, in zato je prost. Ako se damo pri jedi zapeljati, da sežemo kar naglo po dobrem grizljeju, izbravši ga izmed slabih, odpovedali smo se za tisti hip svoji prosti volji in ravnali smo samo po poželenju.

Vse te moči in te razmere delujejo v našem duševnem življenju. Izpopolnjuje in dovršuje se čim dalje bolj: dovršuje se znanje, dovršuje se moč in prostost naše volje. Ko se človek utrdi v dobrem, dovrši svoj dobri značaj, kar je najvišja stopinja našega zemskega življenja. Lep, plemenit značaj, ki se kaže v našem delovanju, je ne samo cvet, ampak tudi zrel sad v našem razvoju.

V starosti zastaja telesno delovanje, ker se telesne moči izgublajo. A duševno delovanje ne zastaja vselej. Pride smrt in zdi se, da zastane duševno delovanje popolnoma. Toda tudi ob smrti ne zastane duševno delovanje, ker ne preneha duševno življenje: duša namreč je neumrljiva, telesna smrt ne pretrga njenega življenja.

Resnica, da je naša duša neumrljiva, je neizrekljivo važna za naše spoznavanje in življenje. Četudi sami nesmrtnosti ne moremo izkusiti pred smrtjo, a lahko se o njej najtrdneje prepričamo, ako le hočemo. Premislimo le te-le razloge:

1. Naša duša ni telesna, zato tudi ne razpade v kose, marveč mora ostati taka, kakoršna je, čeprav razpade telo ob smrti. Kdor torej priznava dokaze, da je duša različna od telesa, ta mora tudi priznati, da se duša ne razruši ob smrti.

2. Pa ni dovolj, da smo to razvideli. Ako bi naša duša sicer ne razpadla, pač pa nehala

delovati, umrla bi ob tem. Toda to njeno delovanje ne more ponehati. Ne more ponehati znanje, ki je v naši duši. Kdor se je veliko naučil, tisti ima znanje; znanje pa je moč ali sila. A zakon prirode je, da ne pogine nobena sila. Kam je izginilo n. pr. ogromno jezikovno znanje Miklošičevo ob njegovi smrti? Ako imaš v zavitku nekaj smodnika, ne moreš uničiti njegove zmožnosti ali sile, marveč samo premeniti jo moreš: a znanje, to izredno silo, naj bi do cela in v trenutku uničila smrt? Ne, ne more. Resnično znanje ostane večno, nobena stvar ga ne uniči in ne spremeni.

3. Človekov lepi pridobljeni značaj, njegove kreposti, njegove zasluge — to naj vse uniči smrt? Kreposti so v pravem pomenu (četudi ne fizične) sile, ki se ne morejo poizgubiti. Torej mora človeku ostati tudi po smrti to, kar si je v nravnem oziru pridobil v življenju.

4. Vsakdo, ki nepristransko misli, priznava razloček med dobrim in zlim dejanjem, med krepostjo in pregreho. Ako bi po smrti duša ne živela, bil bi ta razloček samo začasen in majhen, zakaj ob smrti bi bila oba jednaka: pravični človek in zločinec. A tako ne more biti, taki misli se upira naša narava. Dobrotnik, ki je mnogim ljudem rešil življenje, naj bo naposled ravno tako nič kakor zločinec, ki je moril ljudi in jim jemal imetek? Taka misel bi bila po godu malopridnežem, a nikdar ne

poštenim ljudem. — In nravni čut nam pravi, da mora dobro delo dobiti dobro plačilo, greh pa kazen. A v tem življenju uživa mnogokrat hudobnejš srečo, poštenjak pa trpi. Zato ne more biti ob smrti konec vsega življenja, marveč za tem življenjem pride še drugo življenje, v katerem se poravna vsa tukajšnja krivica ali nezasluzena osoda.

5. Da bi kdaj naše življenje do cela ponehalo in bi bili zgolj nič — tega si niti (vsaj lahko ne) misliti ne moremo. Kam naj izgine zavest, znanje, moč življenja? Zato je pa tudi prepričanje o neumrljivosti tako utrjeno pri vseh narodih in v vseh časih, da se mora to prepričanje imenovati popolnoma splošno. Vsi ljudje (ako izvzamemo materialiste) so prepričani, da so neumrjoči; vsi se pa v tem ne morejo motiti, drugače bi človek ne bil sposoben za resnico.

Ti dokazi nam pričajo ne samo, da je naša duša neminljiva, ampak tudi, da po smrti ne poneha naše duševno življenje, ne znanje, ne zavest, ne mišljenje in ne volja; zavedali se bomo, da smo ravno tisti, kateri smo bili v zemskem življenju. Četudi ne bomo imeli čutnega življenja, a nadčutno bo veliko bogatejše, kakor je bilo tukaj. Naše življenje in delovanje se tamkaj še mnogo izpopolni in povzdigne; saj hrepeni naša narava po tem, da bi bila čim dalje popolnejša in boljša. To njeno hrepenenje se prav izpolni šele po smrti.

Dalje pa ne sega naše trdno modroslovno znanje, tu začenja verski nauk, ki nas poučuje o naši bodočnosti po smrti.

Tako je življenje naše duše, kratko narisano in razkazano. Veda ima tukaj bogato polje, na katerem preiskuje in dobiva trdnih resnic. In nujno je potrebno, da se nauki o človeku očistijo zmot sedanje dobe in da se človeštvu pokaže njegova prava narava in istinita osoda.

19. Je-li svet od Boga ali ne?

Svet se neprestano preminja. Zato nikakor ni bil vekomaj tak, kakoršen je sedaj. Kakšen pa je bil nekdanj? Ali se je kdaj začel? Ali je sam iz sebe? To vprašanje spada med najvažnejša vprašanja v modroslovju; vsak umen človek želi zvedeti, kaj je bilo s svetom nekdanj.

Materijalisti učé, da je svet sam iz sebe, ker se je naredil iz večne tvarine ali snovi. Panteisti pravijo, da se je neko večno bitje, naj se imenuje Bog ali drugače, izprevrгло v svet. Modroslovci krščanskega mišljenja pa učé, da je svet ustvarjen, to se pravi: nekdanj ga ni bilo, a neskončno bitje Bog ga je ustvarilo iz nič. Torej je to vprašanje isto, kakor če pravim: Ali je Bog, ali ga ni? Gledé na to misli ogromna večina človeštva, da je ali da biva višje bitje, katero ima oblast in moč nad člo-

vekom. Bogatajci pa pravijo, da Boga ni, da si ljudje Boga samo domišljujejo. Kaj je resnično? To je kaj lahko izprevideti, ako le hočemo jasno misliti in dosledno sklepati. Tukaj ne ravnamo po navadnem šolskem načinu, marveč izbrali smo si najkrajšo pot, po kateri pridemo do trdnega prepričanja.

I. Prve dokaze dobimo tem načinom, da sklepamo na podlagi napačnih naukov.

1. Najprej recimo, da bi bil svet zares večn in sam iz sebe. Kaj potem? Tak svet bi se ne mogel preminjati. Da bi se namreč preminjal že od vekov ali brez začetka (!) in bi se preminjal v prihodnje veke in brez konca, — to je nezmisel. Večnost pred nami, večnost za nami in večnost v premembah samih — kaj je to? Ako so prave premembe, dadó se šteti; ako so pa večne, ne dadó se šteti: torej dve stvari, ki se ne vjemata, kakor se ne vjema čveterovoglati krog.

2. Ako bi bil svet sam iz sebe, moral bi imeti vse svoje moči in stvari sam iz sebe. Čudno pač! Kakor svet sploh, moral bi tudi človek — n. pr. jaz — imeti vse moči iz sebe. Pa jih nimam: dobil sem jih od drugod, in če ne jem, izgubim jih do cela. Torej je bosa, da bi imel svet vse sam iz sebe. Zemlja dobiva gorkoto na površju od solnca, solnce je pa tudi nima samo iz sebe, kakor uči veda, drugače bi ne bilo treba preminjati se mu in stiskati

se. Torej je brezpametno reči, da ima svet vse sam iz sebe.

3. Ako svet ni ustvarjen, ne morem umeti, zakaj ni naša zemlja večja kakor je. Zemlja bi se bila vendar naredila tako veliko, da bi solnce ne bilo večje od nje. In ako bi bila zemlja še milijonkrat večja: iz neskončnega sveta bi se bilo dalo napraviti še milijon milijonov jednako velikih svetov. Kje pa so ti?

Kdor misli umno, najde kmalu, da svet ne more biti sam iz sebe; kdor pa vendar-le tako pravi, ne misli, kaj govori.

II. Oglejmo si sedaj naravnost svet, kolikor ga moremo poznati, in preudarimo, ali je ustvarjen ali ni.

1. Ves svet se preminja. Kar se preminja, to se začneja in se konča. Torej se je tudi svet jedenkrat začel in prej ga ni bilo. Ako ga pa ni bilo, moral ga je nekdo narediti ali stvariti, drugače bi ga tudi sedaj še ne bilo.

2. Sin je od očeta, jajce od piščeta, seme od rastline: od kod je pa prvi oče, prvo pišče, prva rastlina? Tudi prvi oče ni sam od sebe, ni večni, torej je ustvarjen.

3. Luna se drži zemlje, zemlja se drži solnca, solnce se drži svojih planetov in pa večjih zvezd . . . Koga se pa držé vse skupaj? Ako so namreč odvisne posamezne, odvisne so tudi vse skupaj; ker so odvisne, niso same iz sebe,

ampak od drugega bitja. Svet je torej ustvarjen, ker je odvisen po vseh svojih delih.

4. Ko bi tudi hotel biti večji nego sem, ne morem biti; ko bi tudi hotel imeti namestu klobuka kup zlata, ne morem, ker klobuk neče biti zlato. Potemtakem sem jako omejen, in kakor jaz, tako tudi drugi in ves svet. Ker je omejen v vseh ozirih, zato mu je neko drugo bitje določilo obliko, velikost in vse lastnosti.

5. Od davnih časov že štejejo ljudje letnice. Nekateri stari narodi štejejo jako veliko število let pred Kristusovim rojstvom. Vendar noben narod ne šteje milijon let in še manj „brez konca“ let. Potemtakem se je štetje jedenkrat začelo, in leta so se začela in čas sploh se je začel. Ako je pa bil začetek, vzrok mu je jedino le stvarnik.

6. Naša zemlja je le majhen planet. Vendar pa si sveta ne misliš celega, ako si ne misliš v svetu tudi zemlje. Ko bi bil ti tak gospod, da bi mogel komu prodati vse zvezde, zemlje pa bi ne prodal, celega sveta bi tedaj ne prodal. Torej je le res, da svet ni cel, ako ni zraven naše zemlje. Ako je pa celota odvisna od naše male zemlje, tedaj je svet po prostoru in po številu gotovo tako omejen, da bi ga mogel kak velik merec premeriti, in kak dober števec prešteti vse njegove kose. Ker je tako, je svet od nekoga določen, odmerjen, kosi so mu odšteti, zvezde razvrščene; tak svet pa mora biti ustvarjen od višjega bitja, ne pa da bi bil sam od sebe.

7. Učenjaki učé, da se je naše solnce s planeti vred začelo gibati pred davnim časom. Poprej je bilo samo velikanska soparna kepa. Jednako je skoro gotovo z drugimi zvezdami. Torej se vpraša: Zakaj so se začele zvezde vrteti, zakaj so jele svetiti? Ker nimajo tega same iz sebe, morajo imeti od drugodi: torej so ustvarjene.

8. Kakor naša zemlja, tako je tudi ves svet modro urejen. Vsi nebeški svetovi, vse njihovo delovanje in medsebojno razmerje, vsi njihovi pojavi so tako uravnani, da se vjemajo kakor kolesa v dobri uri. Na zemlji vidimo posebno v živih stvaréh — recimo — umno urejeno telo, lepo soglasje med organi ali telesnimi deli, da lahko vsi opravljajo v jedinstvi svoja opravila. Ali se je ta red, ta lepi sestav naredil sam iz sebe? Človeška roka z gibčnimi prsti, človeško čarobno oko, človeško tako mnogovrstno delovanje — vse to se je sestavilo slučajno, kakor če vržeš kup peska tje po cesti ali pest prahú v zrak? Kjer so stvari urejene, tam se kaže umna moč, ki jih je spravila v red; kjer ima kaka stvar tako delo, da doseza svoj namen (kakor ura, ki kaže čas; toplomer, ki kaže toplino), tam je bil nekdo, ki je stvari za tak namen pripravil.

V kupu peska, apna in kamenja ne moreš prebivati, dokler ne sezidaš iz njega primerne hiše. Pesek, apno in kamenje se neče nikakor

samo združiti v hišo, marveč ti moraš najprej napraviti načrt, kakšna naj bo hiša, potem pa moraš po načrtu delati. — Ker vidimo v vesoljnem svetu tak red in ker stvari težé do nekega namena, zato niso same iz sebe, ampak uredil jih je nekdo drugi. Ta pa ni bil samo kak izdelovalec strojev, ampak je bil tisti veleum, tisti oblastnik, ki je določil stvarém prirodne zakone, ki je naredil prirodo samo, torej tudi snov in ji dal vse moči.

Tudi navaden neuk človek spoznava po tej poti Boga. Kdor le količkaj umno in nepristransko misli, prepriča se, da mora biti najvišje bitje, ki je vesoljni svet uredilo in pripravilo tako umno in modro.

9. Zlasti pa vidi človek sam v sebi trdne dokaze, da je nad njim višje bitje. Notranji glas mu pravi: „To stôri, to je tvoja dolžnost!“ in zopet: „Tega ne smeš!“ Od kod je pa ta glas? Kdo ukazuje človeku? Kdo ima oblast čezenj? Ako bi ne bilo višjega bitja, tudi bi ne bilo tega glasú, in človek bi ne poznal onih zakonov, ki jim pravimo nravní zakoni, n. pr. ne kradi, ne škoduj bližnjemu človeku, ne laži. Zavest nam pravi dovolj jasno, da si nismo sami dali teh postav ali zakonov, zakaj celó tedaj, kadar smo jih prelomili, vemo trdno, da bi jih ne bili smeli.

Vsakdo pozna razloček med dobrim in hudim dejanjem. Kdo je določil ta razloček? Mi ne, stvari same tudi ne, zakaj konj je konj,

ako je ukraden, ali kupljen ali podarjen. Torej je ta razloček moglo določiti samo višje bitje.

10. Znano je, da je ogromna večina človeštva prepričana o višjem bitju. Kako bi neki prišli ljudje do te misli, ako bi ga v resnici ne bilo? Tega ne more povedati noben bogatajec.

Sploh se mora reči, da nam vsa priroda in vse naše mišljenje izpričuje Boga. Oni, ki vendar-le neče priznati Boga, mora ves svet misliti si poln ugank in samih „nemogočih“ rečij, češ, vse stvari so se naredile same iz sebe, kakor se jim je ljubilo.

Zato ni torej niti najmanjšega dvoma, marveč je nad vse trdna resnica, da je svet iz drugega bitja, da je ustvarjen ali narejen iz nič.

Kako lahko in preprosto se razlaga začetek sveta s tem, da pravimo: Bog je svet ustvaril! Kako lepo se družijo v tej razlagi vse, česar potrebujemo za razlago! Res se spotikajo nekateri čudni modroslovci nad tem, da je treba za razlago iskati vzroka „zunaj sveta“, da je tukaj „nepotrebni dualizem“, da so v pojmu „stvarjenja“ in „Boga“ znaki, ki se ne vjemajo i. t. d. Toda ti pomisleki so vsi neopravičeni. Najnevarnejše resnici je tisto modrovanje, ki hoče istino natezati na določeno kopito, recimo, da moramo svet razlagati iz samega sebe ali da je svet večni. Zakaj se pač bogatajci branijo imeti za začetnika sveta tako bitje, ki je kolikor toliko podobno nam ljudem? Rajši pravijo, da je začetek sveta

iz neobčutne tvarine. Kako more neki iz takega začetka in vzroka izvirati naša pamet? Ali morda za našo pamet ni treba nobenega vzroka? Jedino tako moremo sklepati: „Naša pamet izvira iz pametnega bitja“, in zato moramo misliti si začetnika sveta kot p a m e t n o in u m n o bitje. Pa ne samo to. Ker imamo ljudje prosto voljo in delujemo po namenu, ne more biti začetnik sveta nepopolnejši, da bi ne imel te prednosti, katero ima človek. Zatorej začetnik sveta ne more biti brez spoznavanja in hotenja, ne more biti tvarinsko bitje.

Tako premišljevanje nas vodi do prepričanja, da je začetnik ali stvarnik sveta popolnejše bitje kakor vsa zemska bitja. Nadalje pa tudi razvidimo, da ono bitje ne more imeti nobenega vzroka ali vira, iz katerega bi bilo, ni samo ustvarjeno ali narejeno, ker sicer bi ne bilo moglo ustvariti sveta. Ustvarjen stvarnik — to sta besedi in nič drugega. Ako pa stvarnik ni ustvarjen sam, je v e č e n, ker se ni nikdar začel. Nadalje mora tudi biti n e s k o n č e n, ker ni nobeno bitje višje od njega; n e p r e m e n l j i v, ker ga ne more premeniti nobena stvar, saj ni odvisen od nobene; n e s e s t a v l j e n, ker ne more biti iz kosov ali delov; n a d v s e m o g o č e n, ker je ustvaril svet iz nič in mu ne ovira njegovega delovanja nobena stvar; v s e v e d e n, ker izvirajo vse stvari iz njegove vednosti in volje.

Tak je začetnik ali vzrok sveta. Ta vzrok zares zadostuje, da se iz njega razlaga vse, kar koli je. Ta razlaga je enojna, trdna in dokazana, zato se moramo držati jedino le te.

Kdor natančno opazuje svet, spozna tudi Boga, čegar delo je svet. In tako nas je to preiskovanje naposled privêdlo do tega najvišjega predmeta v našem spoznavanju. Najlepši sad modrovanja je prav ta, da dospe do Boga, kakor je tudi najlepši sad potovanja ta, da dospemo vrh hriba do lepega razgleda. V Bogu se mu odpre neizmerni vir resnic, iz njega se razliva neizrekljiva jasnost čez prirodo telesno in netelesno, pa tudi trdna podlaga nam je Bog za spoznavanje sploh, kakor je on namen za naše delovanje. Zakaj spoznavamo resnično? Ker je Bog-stvarnik v soglasju ustvaril naš um in vse stvari, katere spoznava. Bog, jednotni in najvišji vzrok vesoljstva, je ne samo vzrok in podlaga vsem resnicam, ampak tudi najvišja resnica sama na sebi. Ako je istinit svet (česar skoro nihče ne taji), je tembolj istinit njegov stvarnik, kakor je stvar bolj istinita mimo njene slike v zrcalu. Iz istega vzroka ne moreta izvirati stvari, ki bi si nasprotovali ali ki bi se ne vjemali z vzrokom. Zatorej imamo prav v tem spoznavanju, da je Bog, najtrdnejši dokaz, da je naše spoznavanje resnično.

S tem pa tudi sklepamo prvi del tukajšnjega preiskovanja: nauk o resnici. Ob kratkem smo

pregledali obširno polje resnic; seveda nadrobno smo se pečali le z najvažnejšimi in sicer tako, da so ti nauki korenina ali jedro drugih nauk.

II. del: O nravni dobroti.

1. Predmet tega oddelka.

Veličasten je pogled na čudovito modro urejeni svet, iz katerega zajema naš um resnic brez konca in kraja. Kamor se ozremo in karkoli premislimo, vse nam kaže kaj novega, zanimivega.

V tem ogromnem svetu živí tudi človek, ima razne potrebe in pa razne moči. Potrebe ga gonijo sem in tje, in ker ima moči za delo, deluje na razne strani, deluje telesno in duševno, z umom in voljo. Vsakdo vé kolikor toliko, kaj in kako delujemo. Naše delovanje je tako obširno, da ga ne more vsega preiskovati jedna sama znanost, zlasti še zato ne, ker se dá obdelovati z raznih strani.

Lahko si ogledamo človeško delovanje na primer iz tega ozira, kakšno je sploh, kakšno je v posebnih razmerah, kako se preminja, kako napreduje. Preiskujejo delovanje našega telesa (fizijologija), naše duše (psihologija ali dušeslovje), zgodovinski razvoj (zgodovinopisje). A preiskovati se dá tudi z ozirom na to,

kakšno bi naše delovanje moralo biti. Vemo namreč, da ni vse jedno, ali je naše delovanje tako ali tako, marveč v pameti so pravila, ki nam vелеvajo to storiti, a ono opustiti. Vesoljno človeštvo priča, da so res taka pravila ali taki zakoni v naši naravi; ti zakoni določujejo in uravnavajo naše delovanje. Kadar se naše delovanje vjema z zakonom ali pravilom, imenujemo je dobro, kadar se ne vjema, tedaj je zlo ali hudo ali slabo.

Ti zakoni ali omenjena pravila so za naše delovanje jako imenitna. Človek se zaradi njih razločuje od vseh drugih zemskih bitij. Ako opazujemo in preiskujemo človeško delovanje z ozirom na te zakone, sestavimo lahko posebno vedo, ki ima svoj posebni značaj in namen. Imenuje se ta veda *n r a v o s l o v j e*, in s to se hočemo pečati v tem (II.) delu.

Kakor smo določili in dokazali v I. delu glavne resnice o svetu, tako se oziramo v tem delu na drugo vodnico svoje pameti, na *d o b r o t o*; po tej ideji bomo presojali dejanja in kazali, kaj je *n r a v n a d o b r o t a*, kdaj so dejanja dobra, kdaj niso dobra, in kakšen uspeh imajo.

Kako imeniten je ta nauk, treba le omeniti. Ta nauk nam kaže pravo ceno ali vrednost vsega našega delovanja, kaže nam, za kateri namen treba delovati, kaže nam smoter in tudi sad našega dela. Ako nam je odpiral I. del zaklade

resnic, kaže nam ta del pot do npravne popolnosti.

2. Podlaga npravnosti.

Kako velik je razloček med dejanjem človeškim in dejanjem živalskim! Ako jezen človek ubije soseda, ako razjarjen vol nabode svojega strežnika — tedaj je oboje dejanje sicer nasilno, toda človek je storil hudobijo, vol pa ne. Zakaj ne? V čem je razloček?

Spomnimo se, da ima človek prosto ali slobodno voljo, kakor smo trdno dokazali. Zato so njegova dejanja prosta. Vabi ga želja ali nagnjenje, prigovarjajo mu drugi ljudje, naj kaj stori, a on le ne stori; stori pa to, kar hoče. Vol ni mogel storiti drugače, kakor je storil, ker ima samo nagon; samo jedna notranja sila je nagibala žival, da je zdivjala proti človeku. A v človeku ne deluje samo jedna sila, ki bi ga gonila, marveč v sebi ima višjo moč, da ustavi in zadrži vsak notranji nagib, da ga presodi, odobri in šele potem mu dá prosto pot. Jezni človek začuti v sebi močen nagib, da bi poškodil nasprotnika: toda ta nagib imamo v oblasti svoje slobodne volje; nagib mora iti — da rečem v primeri — pod jarem naše volje, ki lahko ž njim naredi, kar hoče.

Prosta volja je prva podlaga za npravnost. Ako ne bi bili prosti, tudi ne bi bili npravni. Zaradi tega je popolnoma nedosledno, ako pan-

teisti kakor SPINOZA, ali celó materijalisti govoré o nraavnosti. Njih nraavnost ni nraavnost v našem pomenu.

Vse gibanje v rastlinah in živalih se godí tako, kakor je uravnavajo nepremenljivi zakoni. Ne morejo drugače, kakor delajo. Zakon jim določuje pot in način — vse. Kaj pa človek? V njem ne deluje zakon tako, ampak ozira se na njegovo prosto voljo: zatorej mu zakon ukazuje, kaj naj stori, kaj opusti. Zakon je torej v človeku vse drugačen kakor v živalih.

Dejanje človeško pa se po tem zakonu ali ravná ali ne ravná. Nikakor pa ne more človek — če je le pri pameti — tako delati, da ne bi se oziral na zakon. Vselej pomislimo: ali smemo, ali ne, ali je dobro, ali ni dobro.

Zakon, ki nam zapoveduje in prepoveduje, je tudi podlaga nraavnosti.

Naposled pravi tudi vsakateremu zavest, da ne more delati brez namena (smotra). Ako ne mislimo na to, kar hočemo doseči, kako naj delamo? To je torej v naši pametni naravi. Kaj pa nam je namen? Nekaj takega, kar se nam zdi dobro, ugodno, prikladno. Ne moremo si želeti nič neugodnega ali slabega. Iz tega je razvidno, da težimo vedno za takim namenom, ki se nam zdi dober. Vendar pa hočemo včasih kaj hudega, da iz njega pride kaj dobrega; n. pr. rano si damo izrezati, čeprav nas bolí, ker je naš namen, da bi s tem ozdraveli. Potem-

takem je vsaj naš poslednji namen taka stvar, ki se nam zdi dobra.

Tudi to je podlaga nravnosti, da težimo po namenu. V vsakem nravnem dejanju vidimo to podlago; kjer pa ni prostosti, kjer se človek ne zaveda zakona, kjer bi ne mogel delati z namenom, tam ni nravnosti. Zato niso nraвна dejanja malih otrok, brezumnih ali slaboumnih ljudij, ali pa onih, ki so si zblodili um, kakor v pijanosti, besnosti itd.

Beseda n r a v pomenja sicer navado ali šego, potem človeško posebnost ali svojstvo, v našem pomenu pa je nravn najplemenitejša posebnost, s katero je naše delovanje umerjeno po nravnem zakonu.

Samo po sebi se umeva, da je človek nraven po svojem bistvu, ne iz navade. Mnogi novodobni modroslovci hočejo vse razlagati iz same navade. Toda to je popolnoma krivo. Privadimo se zunanjega dela, privadimo se tujega jezika, nesrečnež se privadi bede, a nravnost nima s temi stvarmi nič opraviti. Nravnost se opira na stvari, ki se ne dadó pridobiti z vajo. Nravnost se ozira na zakon, in zakon nas veže: kako bi se ga pa privadili, ko bi ga ne imeli v sebi? Kako naj se kdo privadi godbe, ako nima nič posluha!

Drugi pravijo, da je nravnost na podlagi živčnega delovanja. — A govorili smo že, da je to brezumna misel. Živci in čutila ne morejo

ločiti, kaj je dobro, pošteno, pravično, kaj pa ni. Kdor stavi nравnost na krivo podlago, ni boljši od onega, ki jo taji.

Izkušnja uči, in kdor pozná človeške slabosti, pritrđi rad tej misli, da imajo resnični nauki o nравnosti veliko sovražnikov in sicer takih ljudij, katerim so nравni zakoni nadležni in zoperni. Taki bi jih radi utajili ali z napačno razlago uničili.

Prave vede naloga pa je, da spozna čisto resnico, čeprav nam ni vseskozi prijetna in ljuba.

3. Nравni red.

Ko pride človek na svet, najde okrog sebe določene ali trdne razmere, v katerih mora živeti. Najbližja mu je domača družina, oče, mati, bratje sestre, potem so sosedje, domači znanci, sorodniki; nadalje domača srenja, potem domači rod, domača dežela, morda država — — — vse to spoznava mladi človek polagoma in vidi, da teh razmer ne more premeniti, temveč mora se jim ukloniti. Zlasti tudi spoznava, kako mu je treba ravnati v teh razmerah: kako s stariši in kako z drugimi ljudmi. Ljudje namreč, s katerimi živi, in s katerimi se domenja z besedo, povedó mu vse, česa treba ali kaj od njega zahtevajo. Ako se ukloni pokorno razmeram, živi v družbi dobro in

mirno; ako pa se ustavlja, zadenejo ga razne neprijetnosti ali kazni. Tako moč imajo do njega določene navade, šege in razmere.

Toda ta red, o katerem govorimo, ni samo neka vnanja stvar. Mladi človek vidi in spoznava, da se mora ukloniti onim razmeram posebno zato, ker mu vелеva tako notranji glas in ga priganja notranja moč. Spoznava, da mora tako biti, da je to in ono storiti dolžan, kakor so tudi drugi dolžni njemu dati in storiti različne stvari. Tako polagoma spoznava, kaj je dolžnost, kaj dobro, slabo, krivda, pregrešek. Sploh: čimdalje bolj se človeku jasni, kaj je nravni red. Seveda si ne pridobi vsak človek modroslovnega spoznanja, kaj je nravni red: toda vsakdo umeva bistvo tega reda, njegove zahteve, moč in veljavo. Celó poldivji človek dobi polagoma toliko tega spoznanja, da umeva npravne dolžnosti do starišev, dolžnosti pravice in resničnosti. O tem pričajo vsi potovalci, ki poznajo tuje narode. Nobenega naroda ni, ki ne bi imel npravnih pojmov, ki bi ne ločil dobrega dejanja od slabega in ki bi ne imel tistega človeka za kazni vrednega, ki je storil kako zlo.

Zato so bili prepričani že stari modrijani, da je npravni red splošen ali pri vseh ljudeh, in pa povsod isti, t. j. povsod velja bistveno isti red, čeprav so v nekaterih navadah ali nazorih razlike.

Kakor vlada v vesoljnosti trdni in nepremakljivi prirodni red, tako je za vesoljni človeški rod in za vsa umna bitja določen trden red, ki je tudi nepremenljiv, red, ki uravnava prosta bitja in njih dejanja, red, ki je utrjen v naši človeški naravi, ki je tudi večn.

Ne smemo si pa tega reda misliti tako, kakor da je določen samovoljno, kakor bi se bilo komu zljubilo, marveč red je tak, kakoršnega zahteva bistvo umnih bitij. Ako premislimo prepoved: „Ne kradi!“, ni ta prepoved samo zato, da bi ne smeli delati tega, kar bi hoteli, marveč ta prepoved določa, naj se imetje ne moti ali ne jemlje, ker to zahteva naša narava sama.

Ako se sedaj vprašamo: Od kod je neki ta red, treba reči, da je od Boga, najvišjega bitja. Ker je ta red popolnoma v soglasju z bistvom stvarij, zato more biti le od taistega bitja, od katerega so vse stvari. Nravni red je ustanovil ravno isti stvarnik, ki je ustanovil prirodni red in določil bistvo stvarjem. To je popolnoma jasno. Saj npravni red ne more viseti v zraku, ne more biti iz nič, torej se mora razlagati jedino le iz zadostnega vzroka. Zadostni vzrok pa je za tako vesoljno uravnavo samo Bog.

Sicer se pa vidi ta resnica tudi iz tega, da bi drugače red ne imel nikake trdnosti, ko bi ne bil iz Boga. Ako bi se bili samo ljudje domenili zastran reda, odpravili bi ga tako lahko,

kakor ga ustanové. Tudi nas ne more noben človek sam iz sebe zavezati, da moramo kaj storiti in drugo opustiti. Zavezati nas more le Bog, ki je naš začetnik.

In kdo naj ta vesoljni red ohrani, ako ga ne ohrani Bog! Gotovo je treba red čuvati, da ga nobena sila ne podere, čuvati, da se zvršuje, čuvati, da se popravi in poravna, kadar ga je kdo prelomil. Zato nam oznanja red sam, da ni iz samega sebe, ampak da je iz višjega bitja.

Nravnost nima niti trdne podlage, niti namena ali smotra, ako ni nad njo višje bitje, katero je za nravnost to, kar solnce za svetlobo.

Ko smo površno spoznali nravni red, spoznali smo tudi, da je veljaven za vse ljudi jednako; da je večno veljaven in nepremennljiv, in da veže posameznega človeka tako, kakor tudi prirodni zakon veže in druží vsako posamezno bitje z vsemi drugimi.

Lepo pravi KANT, da ga dve stvari mikata najprej: zvezdnato nebo in nravni svetovni red. Dobra je ta primera: kakor povzdiguje veličastno nebo našega duha in mu kaže neizmerne prirodne moči, s katerimi se gibljejo ti svetovi, tako je nravni red čudovita moč, ki vlada nad umnimi bitji. Dostaviti pa treba po resnici, da je nravni red neprimerno višji kakor prirodni svetovni red. Nravni red obsega umna bitja, določuje zakone za našo prosto voljo in nam kaže pot najvišje zemeljske popolnosti, namreč

do npravne popolnosti. Veličastni so pojavi, v katerih se kažejo prirodne sile, kakor solnčna svetloba, blisek in grom, potres i. dr.: a kako vse drugače je to, kar se kaže v npravnem redu! Tu se žari pred človekom vzvišeni smoter, kate-rega naj bi dosegel, npravna popolnost ali svetost, v kateri se človek povspne do najvišje stopinje duševnega razvoja.

4. Zakon.

Vesoljni red se mora razodevati vsakemu posameznemu človeku, ako naj po njem ravna. Kako bi ravnali po redu, ako ga niti ne poznamo? Znano je, da se nam v resnici razodeva. Kakor smo že omenili, pravi nam pamet, kaj ta red zapoveduje, kaj prepoveduje. To, kar nam pamet določuje, da naj storimo ali opustimo, imenujemo zakon. Beseda ,zakon, pa pomenja, da je kaj določeno in dognano. Prav tisto pomenja tudi beseda p o s t a v a.

Pripomniti treba, da tukaj ne govorimo o takih postavah, kakoršne daje gosposka, ampak v mislih so nam tiste, katere nam naznanja naša pamet ali vest, tiste, ki nam ukazujejo dobra dejanja in nam prepovedujejo slaba. Ta zakon imenujemo kratko npravni zakon.

Vsakdo pozna ta ali oni npravni zakon; zato mu ne bo težko najti, katere dele in ozire razločujemo v zakonu.

1. Zakon določuje ali ukazuje neko dejanje, katero zahteva občni red. Z dejanjem pa hočemo doseči nekaj ugodnega ali dobrega.

2. A tisto ne sme biti ugodno samo jednemu, marveč vsem, vsakemu človeku. Zato je pa tudi zakon vedno tak, da bi ga moral dopolniti vsakdo.

3. V vsakem zakonu se izraža volja višjega bitja, ali višje osebe, ker le višje bitje nas more obvezati, kako ravnajmo. Nravni zakon je od najvišjega bitja, od Boga, ker le Bog more določiti, kaj smemo in česa ne smemo.

Kadar je zakon človeku znan, tedaj ga veže dolžnost, da zakon izpolnjuje. O dolžnosti bomo pozneje govorili. Seveda mora biti zakon pravičen, mora biti izdan od pravega gospodarja, in njegova volja je morala biti, da je vsem podložnikom v korist.

Da zakon velja, treba ga razglasiti. Ko ga vladar razglasi, zaveže podložnike, naj ga izpolnjujejo. Zakon ne velja, dokler ni razglašen.

Nravni zakoni so različni. Ločimo namreč:

1. V e č n i z a k o n. Ta zakon ni nič drugega kakor volja božja, ki vелеva ohranjati nravni red, in prepoveduje motiti ga. Kar smo poprej povedali o zakonu sploh, to velja posebno še o večnem zakonu. Večni zakon je neizpremenljiva in torej večna volja božja; volja božja pa je večno in neizpremenljivo bistvo

božje. Iz tega vidimo, da izhaja večni zakon naravnost iz bistva božjega. Iz večnega zakona pa izhajajo vsi drugi zakoni, kolikor jih je. Noben zakon bi ne imel moči in veljave, ako bi se ne opiral na večni zakon. Kakor bi v stroju kolesa ne tekla in delo bi se ne opravljalo, ako bi glavnega kolesa ne gonila voda ali ogenj, ravno tako bi bili vsi zakoni brez moči in podlage, ko bi je ne imeli iz večnega zakona in iz volje božje.

2. Iz večnega zakona izvira najprej naravni zakon. Tako se imenuje oni zakon, ki ga spoznamo iz svoje pameti: pamet pa nam pravi to, kar kaže narava. V naravnem zakonu se razodeva oni vesoljni red, o katerem smo govorili: večni zakon nekako obseva našo pamet in ta odsvit večnega zakona v naši pameti je naravni zakon. Ako bi hoteli naštevati posamezne vrste teh zakonov, omenili bi najbolj splošna pravila, kakor: „Karkoli hočeš, da ti drugi ne storé, tega tudi ti drugim ne stori“, in druga. Iz takih splošnih pravil se izvajajo manj splošna, zakaj človeško življenje se ne vrši — dejal bi — splošno, marveč poteka v posebnih slučajih.

3. Toda človeška družba ne more obstati tako, da bi se dala voditi samim naravnim zakonom; ti ne zadostujejo za vse potrebe in niso v vseh ozirih in slučajih dovolj jasni: treba je, da se za razne potrebe določijo še posebni zakoni.

Keč jih dá, t. j. določi in zapové oblast, imenujejo se dani ali pozitivni zakoni. Tak zakon izvira ali naravnost iz Boga, ki ga je določil in razodel v blagor človeštvu: to je božji zakon, kakor ga oznanja krščanska vera, na primer, da je treba sedmi dan v tednu posvečevati; ali pa ga določijo ljudje za potrebe človeške, in ta se imenuje človeški zakon. Človeških zakonov je silno veliko, ker vsak dan kujejo in razglašajo nove postave.

Zakon ni nikak viden predmet, torej nam fizično ne more ne koristiti, ne škoditi: vendar je zelo imenitna stvar v našem življenju. Zakon stavi meje naši prostosti, tirja, naj se mu podvrže, pa ravno tako tudi brani prostost, da je drugi ne kratijo.

Naša nrav nam veleva, da naj zakone izpolnjujemo, pa tudi, naj jih spoštujemo. Ako bi se jim klanjali samo zaradi strahu, ne bi ravnali z vso svojo naravo, temveč samo z roko.

5. „Neodvisna nravnost.“

Kakor se mnogi trudijo, da bi utajili stvarnika, in dokazujejo, da je svet sam iz sebe, tako se mnogi prizadevajo prepričati druge, da je tudi nravnost samostojna in „neodvisna“. „Neodvisna nravnost“ ali „n. morala“ — to je geslo tudi novejši vede in novejši dobe. S tem geslom hočejo izreči, da je človeška nrav-

nost sama iz sebe; človek je tako nraven, da ni po nravnosti od nikogar odvisen; nravni zakon nikakor ne izvira iz višje volje, ampak človek si daje in določa nravni zakon sam. Zato smo pa v tem oziru samostojni ali „avtonomni“, in napačno je učiti, da izvira nravni zakon od kakega drugega bitja (heteronomija).

Ta nauk uče vsi tisti, ki tajé Boga. Pa tudi drugi trdé radi, da je nravnost od Boga neodvisna. Tako imenovani racijonalisti, da ne omenjam naturalistov, nagibajo se izvečine k temu nauku. Ni pa težko spoznati, kaj namerjajo ti učenjaki. „Neodvisna nravnost“ nima za človeka nobene ali le malo veljave. Kakšno moč naj ima zakon po tem nauku? Zakon, ki izhaja samo iz človeka, lahko človek sam odpravi in premeni, kakor hoče. Po taki nravnosti je lahko živeti; zato so taki nauki ljudem, ki ljubijo uživanje, jako prijetni.

Toda nravnost nikakor ni neodvisna, temveč je odvisna od najvišjega bitja. Sicer pa ni prav primerno reči, da je nravnost odvisna, zakaj le človek je odvisen in nravnost ga dela odvisnega.

1. Že bistvo nravnosti je to, da se nravno bitje ukloni nravnemu redu, nravnim pravilom in zakonom. Pamet spoznava, kako naj ravnamo, dobro, prav, popolno, in kar spoznamo, to nam je pravilo za ravnanje. Kar pa spozna pamet, tega ni določil sam človek, ampak to je določeno neodvisno od njega. „Neodvisna

nравnost“ — to sta dva pojma, ki se ne vjemata.

2. Zakon ukazuje proti volji; volja ni tako samosvoja, da bi smela storiti, kar bi hotela, ampak odvisna je od zakona, torej tudi od nравnosti. Kakšen bi bil pač tisti zakon, ki bi bil odvisen od človekove volje? Ko bi nравni zakon ne bil nad človekom, ako ne bi bil nepremisljiv, ne bi bil zakon. Potemtakem mora biti človek odvisen od zakona in nравnosti.

3. Vsaka misel ali ideja, da je istinita, mora imeti istinito podlago. Ako pravim „lepo“, morajo biti v istini lepa bitja, drugače je beseda prazen glas. Vemo pa iz izkušnje, da so lepa bitja. A kdaj so lepa in zakaj? Ne zato, ker sami tako pravimo, ampak ker imajo to popolnost sama na sebi. A zakaj jo imajo sama na sebi? Ker se vjemajo z istinitimi pravili ali zakoni ali pogoji lepote. Torej kaže tudi lepota odvisnost od višjega bitja: kaj šele nравnost!

4. Ako trdimo, da dostojnost ali čast človekova zahteva tako neodvisno nравnost, odgovarjamo, da se ne vpraša, kaj zahteva ali česa si želi človeški ponos, marveč, kaj pravi naša narava, ki je jedina odločilna za resnico. Sicer pa je izvestno človekova najvišja čast ta, da je čim dalje podobnejši najvišjemu in neustvarjenemu bitju, ki je človeku vzor vsake popolnosti.

5. Nauk o neodvisni nравnosti je rodil doslej slabe sadove. Ta nauk zametuje vse priza-

devanje človeško za prave vzore in dovoljuje, naj človek živi po svojem nagnjenju. Kadar je v kako dobo zajedla se spačenost in zavladala nepravnost, tedaj ima nauk o taki pravnosti mnogo prijateljev.

6. Načelo pravnosti.

Še jedno stvar moramo določiti in pojasniti tu, ko govorimo o splošnih naukih pravoslovja. Treba je namreč trdno dognati, zakaj naj izpolnjujemo pravni zakon. Iz tega, kar smo povedali doslej, razvidi se sicer odgovor na to vprašanje: toda ker je tako važno in ker je mnogo naukov nasprotnih pravemu nauku, ozrimo se ob kratkem na to stran svoje modroslovne poti.

Marsikoga, čeprav ni modroslovec, obide izkušnja, da se vpraša: Zakaj pa naj slušam pravno zapoved? Zakaj naj se ji uklonim? Od kod ima oblast nad menoj? To vprašanje je isto, kakor če vpraša modroslovec: „Katero je načelo pravnosti?“ To se pravi: Po katerem načelu ravnam, ko imam to dejanje za dobro, ono za slabo? Ali pa tudi: Od kod, iz katerega vira ali principa izvira pravnost?

1. Najtrši in najslabši nauk učé v tem oziru materijalisti. Trdé, da je načelo za pravnost *k o r i s t*, to se pravi: kar je koristno, je dobro; kar ni koristno, je slabo. A vprašamo: Komu naj je dejanje koristno? Ali vsem, ali nekaterim,

ali jednemu? Kakšno je neki tisto, ki je vsem koristno? Kdo pa vé, kaj je vsem koristno? Vsakdo sodi korist le sam po sebi in vpraša: Kaj je meni koristno? To, kar je koristno meni, je pa lahko kvarljivo drugemu, ali pa, če je koristno drugemu, kvarljivo je meni. Tatu je koristno, da mnogo nakrade; okradenim osebam pa ni koristno. Celó jednemu človeku ni vsaka stvar koristna vsestransko. Ako mi je vroče in sem žejen, tedaj mi je za sedaj koristno piti mrzlo vodo, za poznejši čas pa ni, ker se z mrzlo vodo prehladim in pahnem v bolezen. Kaj namerjajo torej s tem načelom, da delajmo to, kar je koristno? To načelo ni za vse ljudi, ni jasno, ni rabno, in ne samo to: to načelo mora razdreti in pokončati človeško družbo, pokončati nravni red in pahniti človeški rod v nesrečo.

V resnici kaže tudi izkušnja, da je jako slabo za človeško družbo tam, kjer se nekateri poprijemajo tega načela. Tisti ljudje obračajo vse le v svojo korist, drugim pa delajo kvar. Od tod izvira n. pr., da dandanes — kakor pravimo — nekateri izkoriščajo druge, da jih stiskajo, da se stan borí zoper stan, ker gleda vsakdo le na svojo korist, ne pa na to, kar je dobro in pravo.

S takim naukom je materijalizem storil človeštvu veliko kvare, je pravo nravnost razdejal in na njeno mesto uvedel samo dobičkarstvo in samoljubje.

2. Ako pa nikakor ni res, da moramo delati po zakonih zaradi koristi, tudi ni res, da nikakor ne smemo ozirati se na kak uspeh ali na korist, češ da se moramo ozirati le na zakon sam ter ga zvrševati jedino le iz spoštovanja do zakona. V pameti naši — tako uči KANT — je zapovedujoči „velevnik“, ki nam ukazuje storiti to, kar je za vse veljavno, kar se lahko dá vsem za postavo. Potemtakem moramo ceniti in dopolnjevati zakon sam na sebi, ne pa da bi se ozirali na kako plačilo ali srečo, ki utegne izvirati iz dejanja. — Ta nauk je napačen. Četudi je v naši zavesti zapoved, naj storimo to ali ono, vendar ni res, da bi nam ukazovala to, kar je za vse veljavno. Kateri človek neki premišljuje, kaj je za vse veljavno, kdaj „rabim človeštvo kot osebo in ne kot sredstvo“ itd., kakor uči KANT? Zato je njegov nauk nenaraven, ker se ne vjema z našo naravo. Še manj pa se vjema z našo naravo to, kar zahteva KANT zastran ugodnosti pri dejanjih. Na ugodnost, ki izvira iz dejanja, ne smelo bi se po KANT-ovem nič ozirati. In vendar je jasno, da je dobro dejanje človeku ugodno, da ga veseli in dela srečnega. Kaj, ali naj se človek upira temu čustvu? Ali naj to preziramo, kar je v naravnem redu? Ako je človek zadovoljen in srečen, kadar potolaži lakot, ali naj pri jedi želi, da bi ne bil zadovoljen? Ako smem želeti in hoteti kako dejanje, smem ho-

teti tudi nasledke, ki izvirajo iz dejanja. Zato je KANT-ov nauk nenaraven; KANT-ov ‚velevnik‘ nima podlage, nima moči in ne more človeka pripraviti do delovanja, ker mu ne pové, kaj naj stori.

„Spoštuj zakon!“ to se utegne marsikomu zdeti lepo in vzvišeno, pa rabno in pravo ni to načelo. Kakšno moč neki ima do človeka? Izkušnja pravi, da nobene. Čeprav so nekateri KANT-ovi privrženci vpili, kako vzvišene npravne nauke je učil njih učitelj, istina je le, da ni njegov nauk npravnosti prav nič povzdignil ali zboljšal.

3. Mnogi ljudje, ki hočejo slobodno misliti, kakor pravijo, mislijo, da sploh ni treba in da ni nobenih npravnih pravil ali zakonov. Vsa npravnost je samo iz vzgoje; zakonov pa ni drugih kakor državni ali družabni zakoni, zastran katerih se zmenijo ljudje med seboj. Načelo npravnosti bi bilo to, da ravnajmo po družabnih zakonih in navadah zaradi reda. To, kar je dobro ali slabo, se lahko tudi premeni, da danes velja, jutri pa ne več.

Kakšno je to npravno načelo? V tem načelu ni npravnosti, ampak samo „zakonitost“ ali legalnost. Vsa dobrota je ta, da dopolnjuješ zakone. Nad temi zakoni ni nič. Vsakdo pa vé, da so zakoni tudi slabi, krivični, nasilni. Tudi nad človeškimi zakoni mora biti neko pravilo, po katerem se morajo ravnati.

Zatorej ne moremo odobriti nobenega drugega npravnega načela kakor to, da je treba delati, kar je npravno dobro; npravno dobro pa je to, kar se vjema z npravnim redom, ki ga je ustanovil stvarnik po svojem bistvu, namreč po svoji dobroti, pravici in svetosti. Saj je najvišje bitje prosto, torej npravno bitje; npravno bitje je določilo tudi npravni red in zakon. In jedino to načelo nam razlaga pravo bistvo dobrote. V našem zmyslu je dobrot ali dobro res istinita stvar, to, kar mora biti, kar se vjema z namenom vesoljnega stvarstva, kar se vjema z božjo idejo; slabo ali zlo pa je to, kar temu namenu nasprotuje in ga podira, česar torej ne bi smelo biti. Slabo uničuje to, kar je dobro; zato je dobremu nasprotno tako, kakor temota svetlobi.

Na tej podlagi in po tem načelu se dá osnovati temeljito in jasno npravoslovje, kakoršno je obdeloval že ARISTOTEL in za njim njegova šola. Na drugačni podlagi pa mora hirati ta veda, kar kaže tudi slabo uspevanje te vede v novi dobi.

7. O dolžnosti.

Kadar smo spoznali, da nam npraven zakon kaj zapoveduje, tedaj se je za nas začela dolžnost. Ta beseda pravi, da smo zavezani nekaj storiti tako, kakor bi imeli dolg. Dolžnost ime-

nujemo ali tisto delo, katero smo zavezani storiti, n. pr. obljubo dopolniti, ali pa tudi notranjo zavest, ki nas veže in nam nazonanja, naj dotično delo opravimo, n. pr. v pravilu: „Najprej dolžnost, potem šele veselje!“

Dolžnost je jako imeniten pojem v pravni vedi, pa tudi v življenju, v vzgoji, v človeški družbi. Dolžnost veže človeka z pravnim redom, dolžnost ga družijo z drugimi ljudmi, dolžnost ga dela odgovornega, dolžnost omejuje in določuje njegovo slobodno voljo, s kratka: dolžnost je ona pravna moč ali sila, ki vlada v našem življenju in uravnava vse naše delovanje. Materijalizmu se zdi ta pojem prazen, ker dolžnosti ni po njegovih nazorih. A dolžnost je istinita, kakor je istinit tudi zakon. Seveda je spoznavanje dolžnosti samo v človeku, toda dolžnosti ne bi nihče spoznal, ko bi je ne bilo v resnici. Četudi ni vidna, vendar je istinita pravna razmera.

Dolžnosti se razločujejo po tem, kako človeka vežejo: nekatere bolj, nekatere manj. Nadalje so dolžnosti različne glede na bitje, s katerim smo v razmerju: Dolžnosti so namreč do najvišjega bitja ali Boga, dolžnosti imamo do drugih ljudi in do samih sebe. Nadalje so dolžnosti take, da veljajo vselej in povsod, pa tudi take, ki veljajo samo za tiste razmere. Ni težko v posebnih slučajih tako ločiti dolžnost od dolžnosti.

Važno je, da prav razsojamo, kadar se dolžnosti ne vjemajo, ampak so si navskriž. Tako navskrižje je 1. takrat, kadar jedna dolžnost zahteva to, kar druga prepoveduje, n. pr. oče nekaj ukaže, mati pa ravno isto prepové. 2. Navskrižje je največkrat tedaj, kadar kdo ne more dopolniti vseh dolžnostij, n. pr. ko bi moral ob enem bolniku streči in storjeno obljubo dopolniti. V takih slučajih uči pamet tako, da se mora najprej zvršiti važnejša dolžnost, torej:

a) naravni zakon treba najprej storiti, torej prej bolniku streči kakor manj važno obljubo zvršiti ;

b) božja pozitivna postava je važnejša kakor človeška ;

c) človeške so tem važnejše, čim važnejši je njih namen ;

d) čim višji je prednik, tem veljavnejši je njegov ukaz. Očetovo povelje se mora prej izpolniti, kakor materino ;

e) kar vелеva pravica, to je važnejše kakor tisto, kar vелеva samo ljubezen do bližnjega.

Dolžnost se v človeku naznanja tudi s tem, da nas neko čustvo priganja, naj jo dopolnimo. Imenuje se „čustvo dolžnosti“. To čustvo je v raznih ljudeh različno in je posebno odvisno od vzgoje. Dá se namreč okrepiti, pa tudi omaga in oslabi, ako kdo nanje malo pazi. Imenitno je pri vzgoji, da se to čustvo vzbudi in okrepi. Človek, ki dobro spoznava svoje

dolžnosti, in katerega priganja močno čustvo in trdna volja, da izpolnjuje dolžnosti, je koristen ud v človeški družbi.

8. Vest.

Najtesneje se prejšnjih nauk oklepa nauk o vesti. Tudi vest je jako imenitna in neprecenljiva stvar v nraavnem življenju. Ta beseda izvira iz ‚vedeti‘; torej je vest neko „vedenje“, in sicer vemo v tem vedenju za nraavni zakon, pa tudi za to, da smo ga dolžni dopolniti. Poleg tega je v pojmu vesti tudi to, da ne samo vemo, ampak še priznavamo in hočemo storiti to, kar smo storiti dolžni. Ako pravimo: „Ta človek nima nič vesti“, tedaj mislimo na to, da dotičnik prezira glas vesti, ali se ne meni za to, kar vé.

Vest je torej v naši pameti, ali je prav za prav naša pamet sama, ko sklepa, kaj naj storimo, kaj opustimo. O dolžnostih naših premisslja namreč pamet, ki pozna zakone. Iz tega spoznanja izvajamo sklep ali ukaz: Torej moramo to storiti. N. pr.: Najdeno blago se mora vrniti lastniku. Sedaj sem jaz našel to knjigo prijateljevo: torej mu jo moram vrniti. Ko tako sklenem, tedaj vem jasno, kaj mi je treba storiti, in ta vednost je vest. Zaradi tega izražajo znanstveno vest tako-le: Vest je razsodba dejanske pameti, da je kaj dobro ali slabo in torej nam ali storiti ali opustiti.

Vest ni nobena zmožnost, ki bi bila bistveno različna od naše pameti. Prav tako imajo pa tudi samo npravna bitja vest, bitja, ki mislijo in spoznavajo dobro in zlo. Ni pametnega človeka, ki bi ne poznal vesti, čeprav se vsakdo ne ravna po njenem povelju. Vendar je vest v raznih ljudeh in ob raznih prilikah različna. Ločijo vest navadno tako-le:

1. Ako se vest vjema z zakonom in njegovim namenom, je p r a v a, ako se ne vjema, je z m o č e n a ali v z m o t i. Zmota je včasih taka, da o njej človek nič ne vé in se ne dá odpraviti, ali pa jo človek sluti in lahko odpravi.

2. Vest je včasih t r d n a, ako dobro vemo, kaj je storiti, včasih samo m e n e č a, kadar menimo ali kadar se nam po pameti dozdeva, kaj je storiti, včasih d v o m n a, kadar dvomimo, je-li tisto storiti ali ne. Kadar sodimo kaj s trdno vestjo, imenujemo tisto izvestno ali gotovo; ako pa ni trdno, je neizvestno ali negotovo. Lahko je razvideti, da so v teh vrstah mnoge stopinje. Vest je n. pr. sedaj popolnoma trdna, drugič jako dvomljiva; meneča vest ima sedaj zadostne, sedaj nezadostne razloge, ali pa so razlogi za jedno dejanje močnejši kakor za drugo, in mnenje je sedaj verjetno, potem verjetnejše, ali pa tudi manj ali le malo verjetno. — Včasih je vest zamotana ali zapletena, kadar ne vé prav rzsoditi med dvema dolžnostma.

Kakor vsako delovanje, tako se tudi vest ali izpopolni ali pa pojemlje. Kdor natančno presodi vsako dejanje, ima tanko vest; ako pa ne presoja svojih dejanj ali le nemarno, ima naposled široko ali ohlapno vest. Lastnost človekovo, da dejanje dobro presoja in se po svoji vesti tudi ravna, imenujemo vestnost.

Vest nam naznanja, kaj treba storiti in kaj opustiti. Ker pa je vest — kakor smo slišali — različna, moramo določiti pravila za vest. Ta pravila so:

1. Kadar je vest trdna, jasna in gotova, moramo se po njej ravnati, tudi ko bi se motili. Ako si trdno prepričan, da si komu kaj dolžan, moraš imeti voljo, plačati mu, čeprav si le pozabil, da si že plačal.

2. Kadar dvomiš o kaki stvari, ne smeš delati, dokler ni gotova. Najprej moraš odpraviti dvom, potem delati.

3. Ako se ti dozdeva, da se motiš, ne smeš delati preje, nego odpraviš zmoto.

4. Ako meniš z zadostnim, čeprav ne s trdnim razlogom, da je stvar dobra, smeš delati, zlasti, ako za nasprotno dejanje niso razlogi močnejši.

5. Ako je vest zamotana, tudi ne smemo delati, dokler se ne razvozla težava, in ne spoznamo določno, kaj nam je storiti.

Teh pravil ni težko umeti. Kakor spoznavamo resnico le tedaj, kadar nam je stvar jasna ali gotova, tako se mora tudi delovanje ozirati le na jasno vest in na trdne razloge. Dvomno spoznanje ni nikako spoznanje; kdor bi sam pri sebi dvomil, ali je bil Rim sezidan 754 let pred Kr. ali ne, ta ne bi vedel in ne bi smel trdno reči: Rim je sezidan l. 754. pr. Kr. Jednako je z delovanjem in vestjo. Zato je vse slabo, kar storimo zoper svojo vest.

Kako imenitna je torej vest za naše ravnanje! Po pravici imenujejo vest „glas božji“, ki nam oznanja božjo postavo. Kdor ima to po vest, ta je kakor slepeč, ki ne vidi svetlobe; kdor ima pokvarjeno vest, ta je celó nevaren človeški družbi. Vest je kakor tehtnica, ki nam kaže ceno in vrednost blaga — našega delovanja.

9. Prištevanje dejanja.

Ker je človek prost, ne stori dejanja iz kake sile, ampak sam iz sebe, ker se sam za to odloči. Prav zato je pa tudi radovoljnega dejanja človek sam vzrok. Ker je človek sam vzrok, zato se njemu prišteva ali prideva ali ‚imputira‘. Vsakdo vé, da se tako godi in sicer po pravici.

Prištevanje ali imputacija je torej naša sodba o tem, čegavo je dejanje. Prištevanje je ali resnično ali neresnično. Ako je kdo pravi vzrok

kakega dejanja, tedaj je prištevanje resnično; ako pa ni, je prištevanje napačno ali neresnično.

Kadar prištevamo komu to ali ono dejanje, izražamo dvojno stvar: prvič, da je tisti človek vzrok dejanja; drugič pa tudi, da je tisto dejanje njemu v zaslugo ali krivdo. O tem treba povedati več.

Prvo stvar, katero izražamo s prištevanjem, umevamo lahko. Prištevamo komu dejanje vselej, kadar je je storil sam s prosto voljo ali je v tisto privolil. Ako pa ni delovala prosta volja, ne moremo prištevati dejanja. Otroku, dokler nima uma, brezumnemu, znorelemu, besnemu, topemu človeku ne moremo ničesar prištevati. Skoro tako tudi ne, ako si kdo pamet zmoti ali zmeša s pijačo, z veliko strastjo in močnim, silnim čustvom. Čim bolj zatemní um in zavlada strast, tem manj je proste volje, tem manj se more človeku dejanje prištevati. Toda prištevati se mu mora strast sama in vse to, kar stori v strasti, pa le toliko, kolikor je mogel misliti na posledice svoje strasti. Kdor koga v popolni pijanosti ali hudi razburjenosti ubije, temu ni do cela prištevati uboja, marveč najprej hudo pijanost samo. Kdor se pa vpijani, vedé, da je v pijanosti zanj nevarnost za grdo govorjenje ali nespodobno dejanje, kriv je poleg pijanosti tudi vsega, kar v pijanosti stori.

Tudi po drugem načinu pridemo do tega, da se nam prišteva dejanje. Ako smo s kom

sodelovali, prišteva se nam dejanje v toliki meri, kolikor smo sodelovali. Sodelovanje je različno: ali pomagamo — dejali bi — z roko (fizično), ali samo z besedo (moralno). Kdor krade z drugim vred, je kriv tatvine; kriv je pa tudi, ako drugemu samó pomaga, ako ga varuje in opozarja na nevarnost; dalje, ako mu ukaže ali svetuje krasti, ali zagovarja njegovo delo itd.

Še nekaj izraža prištevanje. Dobro dejanje nam ugaja in zato je hvale vredno; slabo dejanje nam je zoperno in graje vredno. Pa tudi tisti nam ugaja, ki je dejanje storil, in tisti nam je zopern, ki je vzrok slabega dejanja. Torej ne samo prištevamo, ampak še v hvalo ali grajo, v dobro ali slabo stran, v zaslugo ali v krivdo prištevamo. Kakor namreč sodimo po nravni ceni dejanja, prav tako in v isti razmeri cenimo tudi osebo, ki je storila dejanje. Ta stvar je vsakomur dobro znana, saj ni človeka, ki bi ne ravnal tako. Zatorej treba reči, da je táko ravnanje naravnost iz naše nravi in iz nramnega reda.

Dobro dejanje, ki je vredno hvale, ima potemtakem v sebi še ta značaj, da provzroči dobre posledice, z drugo besedo, plačilo; slabo dejanje pa nam nakoplje kazen. To je prav lahko umeti. Popolnoma pa umevamo to, ako pomislimo, da izvira nramni red iz najvišjega bitja. Njegova volja je ustanovila ali določila ta red. Ta volja

vsekako hoče, da nravni red izpolnjujemo, ali da dobro delamo in se zla ogiblremo. Ker smo prosti in nas narava ne sili nikamor, ne v dobro, ne v slabo, zato mora biti neka moč v nravnem redu samem, moč, ki človeka pripravi, da se ukloni redu. To moč imajo kazni. Kdor se ne ukloni nravnemu redu prostovoljno, tega zadene kazen, ki ga primora pripoznati nravni red. Pa tudi plačilo izvira iz nravnega reda: kdor dela dobro, tisti učini tudi dobro, in dobrota nas osrečuje, zlo pa onesrečuje. Ker je Bog, najvišje bitje, neskončno dober, ker ljubi dobroto in sovraži zlo, zato ljubi in osrečuje tudi dobrega človeka, kaznuje pa slabega.

Kazen ima dvojni namen. Najprej ukloni in pokori tistega, ki je delal zlo; tako se s kaznijo popravi nravni red, katerega je prelomil človek. Drugič pa kazen človeka tudi poboljša. Zakaj jako premenljivi smo, naše nagnjenje nas hitro potegne sedaj tje, potem drugam; sklepi naši so nestanovitni, izkušnjava nas urno premaga. Kazen pa nas hoče odvrniti od hudega, ker nam napravlja bolečine. Kazni so torej jako važne v nravnem redu. Brez kazni bi red ne imel dovolj moči in veljave, brez kazni bi ne dosegal namena.

Ker je zakon iz Boga, zaradi tega se ozira tudi izpolnjevanje ali neizpolnjevanje zakona na Boga. Ako zakon izpolnjujemo, je dejanje Bogu všeč; ako ga prelomimo, tedaj Boga ža-

limo. Imenujemo pa tako dejanje, s katerim prelomimo božji zakon, greh. Da se stori greh, treba je, da ravnamo vedoma in prostovoljno. Kdor ne vé, da je prelomil božji zakon, tudi ni grešil; kdor ni storil slabega dejanja prostovoljno, temu ne moremo dejanja prištevati v greh.

Zasluga in krivda sta si nasprotni. Zaslugo si pridobimo z dobrim delom, krivdo si nakopljemo z grehom, torej sta si nasprotna tudi dobro delo in greh.

Kdor stori kako dejanje pogostno, tistemu je čimdalje lažje storiti isto dejanje, ker se ga privadi. Ako stori dobro dejanje, utrdi se mu volja v dobrem; ako stori slabo dejanje, oslabí volja in je čimdalje bolj nagnjena k slabemu. Zmožnost, da kdo stanovitno dela dobro, imenujemo krepost; slabost, da kdo stanovitno ravna slabo ali grešno, imenujemo pregreho ali pregrešnost. Tako se kaže npravna vrednost človekova ne samo v posameznih delih, ampak tudi v njegovem teženju in delovanju sploh. Krepost je najvišja prednost, pregreha pa nečast in nesreča za človeka. Krepost je tista njegova moč, s katero se stanovitno in odločno drži npravnega reda, pregreha pa ga stanovitno odvrtače od dobrega in priklepa k hudemu.

Kakor je človeku slobodno, delati dobro ali slabo, tako mu je tudi slobodno, pridobiti si ali kreposti ali pregreho. Potemtakem ni npravno

dobro ali slabo le kako posamezno dejanje, marveč tudi človek je ali nravno dober ali slab. Iz tega vidimo, kako važna je za človeka nrvnost, kako torej našo najvišjo zahtevo in vrlino zametujejo oni, ki zametujejo nrvnost: krepost in pregreha sta si nasprotni, kakor svetloba in tema. Nikdar ne smemo nrvnosti ali zaničevati ali zanemariti; saj ima absolutno ali vsestransko in najvišjo veljavo. Zato pa tudi ne smemo z nobenim izgovorom odstopiti od kreposti, ne smemo je dati za deklo nobeni drugi stvari, nobeni želji, nobeni zahtevi, nobeni koristi.

10. Dolžnosti do Boga.

Nravnoslovje ne razklada le nrvnih nauk v obče, ampak tudi nrvne razmere in dolžnosti posebej. Izpregovoriti moramo o glavnih posameznih zakonih, ki nas vežejo, to je, o glavnih naših dolžnostih. Te dolžnosti ločimo po tem, s kom smo v razmeri. V razmeri smo pa 1. z Bogom, 2. sami s seboj, 3. z drugimi ljudmi. Tudi dolžnosti imamo 1. do Boga, 2. sami do sebe, 3. do drugih ljudij. Po tem redu moramo razložiti dolžnosti. Najprej dolžnosti do Boga!

Zares je treba te dolžnosti obdelati najprej, 1. ker je Bog najvišje bitje, in so torej tudi dolžnosti do njega najvažnejše. 2. Iz teh dolžnostij umevamo tudi druge. 3. Prav mnogi

hoté tajiti te dolžnosti, zato je treba trdno pokazati, so-li, ali ne.

I. Mnogi menijo, da zastran Boga so lahko brez skrbi. Prvič, pravijo, ni izvestno, ali je ali ga ni. Drugič trdé: ko bi tudi bil, ne bi imeli do njega nikakih dolžnostij, saj je njemu vse jedno, kako se vêdemo, saj nam neče staviti nikakih ovir v našem delovanju, saj je vzvišen dovolj, da ne gleda na naše malenkosti. Zlasti pa se opirajo tretjič na to, da smo popolnoma slobodni in zatorej nismo nikakor zavezani ali primorani, da bi se uklonili višjemu bitju. Toda taka tolažba je prazna. Do Boga imamo ne samo nekake, temveč najvažnejše in prve dolžnosti, kar bomo izprevideli jako lahko in jasno.

Izkušnja uči, da imajo vsi ljudje zavest ali misel o Bogu. Že ta zavest jih veže, da se o Bogu in božjih stvareh dobro poučé. Če pa pomislimo, da je Bog najvišje bitje, stvarnik vesoljstva, torej tudi stvarnik naš, spoznamo, da imamo vse le od Boga, življenje, moč, um in voljo, torej smo do njega v najtesnejši razmeri in imamo tudi dolžnosti. Dolžnost ni nič drugega, kakor taka razmera, ki zahteva od nas primernih del. Kdo more utajiti, da ni Bog njegov stvarnik? Ako se brani bogotajec z vsemi silami pripoznati Boga, ako ga taji na vsa usta, vendar s tem ne premeni onih razmer prav nič. Bog je Bog, je-li komu ljubo ali ni. Ker pa Bog je, ker smo mi njegove stvari, odvisne od

njega do poslednjega lasú, imamo dolžnosti do njega. Da bi bilo Bogu vse jedno, kako se mi vêdemo? Kakšen Bog bi bil neki oni Bog, kateremu je to vse jedno! Ker je neskončno svet in pravičen, ni mu vse jedno. Prav zato nam stavi — ne sicer ovire, pač pa — zakone in s tem nam naklada dolžnosti. Da bi Bog zaradi svoje vzvišenosti ne gledal na naše malenkosti, to je jako nerodna misel, ki se ne spodobi modroslovcu. Tako se dá govoriti o človeku, o kakem gospodu, ki je toliko vzvišen, da se ne meni za navadne, ubožne ljudi, nikakor pa ni taka misel primerna Bogu, ki obsega vesoljno stvarstvo, visoke in nizke stvari z jednako močnostjo in ljubeznijo.

Res smo slobodni in se sami iz sebe odločujemo za to ali ono dejanje. Nismo pa slobodni v tem pomenu, da bi bili neodvisni. Take slobode nima nobeno bitje razven Boga. Prazno je, sklicevati se na slobodo, kakor bi zaradi nje bili prosti dolžnostij do Boga.

Do Boga imamo torej dolžnosti, ker smo od njega odvisni; kakor imamo do roditeljev dolžnosti, ker smo od njih odvisni. To je jasno vsakomur. Zaradi tega se samo nespamet in pokvarjenost upirata dolžnosti do Boga. Vsi narodi, ki imajo npravne pojme in npravni čut, poznajo tudi dolžnosti do Boga.

II. Katere so pa te dolžnosti? Te dolžnosti so dvojne, ker se ravnaajo po zmožnostih naše duše.

Ti sta: spoznavanje in hotenje. Zato moramo najprej Boga spoznavati. Že narava sama nas sili, da spoznavamo stvari, ki so okrog nas, pa tudi njih vzrok, ki je Bog. Pamet nam pa to pravi jako odločno, ako jo vprašamo. Kaj naj bi pač spoznavali bolje kakor Boga, ki je najpopolnejše, prvo bitje med vsemi?

Kadar smo Boga spoznali, nam veleva pamet, naj ga pripoznamo, naj se mu uklonimo. To ni nič drugega, kakor da z voljo storimo to, kar stori s spoznavanjem naša pamet. Vendar je to pripoznavanje glavni čin med vsemi drugimi, s katerimi vršimo dolžnosti do Boga. S tem pripoznavanjem stopimo v pravo razmerje med seboj in Bogom. — Nadalje se razvidi samo po sebi, da moramo Boga tudi častiti, to je: izražati moramo v mislih in besedah in dejanjih, da je Bog naš najvišji gospodar. Saj Boga častiti ni nič drugega, kakor v srcu in v dejanju izražati in kazati pravo razmero, ki je med nami in med Bogom.

Z voljo in čustvom se oklenemo tiste stvari, ki nam je dobra; z drugo besedo: ljubimo jo. Bog je najboljše bitje, zatorej je ljubimo, ako je prav poznamo. Tudi ljubezen do Boga je naša dolžnost in sicer najvišja ljubezen. Nobene stvari ne smemo ljubiti tako, kakor najpopolnejše bitje — Boga.

Ker je Bog naš najvišji gospodar, moramo slušati in izpolnjevati njegove ukaze, pa

ne zaradi strahú, ampak zaradi ljubezni. Čeprav se moramo namreč bati božje pravice in božjih kaznij, vendar je ljubezen popolnejša, zakaj strah se ozira jedino na božjo pravičnost, ljubezen pa na vso božjo popolnost.

Brezbožnost, materijalizem in panteizem ne poznajo nobene dolžnosti do Boga. Zato pa so taki nazori ne samo jako krivi in napačni, ampak tudi grešni, ker Bogu kratijo to, kar smo mu dolžni, ker trgajo vez, ki je med nami in Bogom.

Naposled omenjamo tu še jedno dolžnost človekovo do Boga. Kakor nam priča zgodovina, razodel se je Bog človeškemu rodu ne samo v stvarstvu, ampak tudi naravnost tako, da je po izbranih osebah in z izrednimi dejanji, t. j. čudeži naznanil človeku svojo voljo in svoje namene. V krščanstvu je vse to, kar je Bog človeku razodel po nadnaravni poti. — Ali imamo kake dolžnosti tudi do tega božjega razodetja? Tudi do tega razodetja imamo dolžnosti. Najprej je vsak človek, ki sliši, da se je Bog razodel človeku s posebnim načinom, dolžan preiskati to razodenje in se trdno prepričati, ali je od Boga ali ni. Nemaren nikakor ne sme biti v tej stvari, ker je nad vse važna.

Kdor je pa rojen v krščanski veri, tisti mora njene nauke in zapovedi imeti in spoštovati za božje nauke in zapovedi. Nikakor mu ni dovoljeno, otresti se jih, češ, da mu pamet nič

ne pové o njih. Pamet nam dovolj pravi, da moramo sprejeti, ceniti in držati to, kar je božjega.

Ako najde kdo v krščanstvu samem razlike ali razne cerkve, mora poiskati in držati se jedino prave cerkve, ki ima očitna znamenja, da je prava božja cerkev in da je v njej resnični božji nauk.

Tudi vera torej spada med dolžnosti do Boga, katere nam morajo biti najimenoitnejše in najsvetejše.

Čeprav ne moremo krščanskih verskih nauk vseh razumeti, vendar nam priča mnogo dokazov, da so ti nauki božji nauki. Ti dokazi so deloma povzeti iz zgodovine, deloma iz modroslovja, deloma pa jih lahko vsakdo sam posname iz izkušnje ali iz življenja. V življenju kažejo krščanske resnice toliko moč, tako osrečujejo tiste, ki verujejo in po veri živé, tako koristijo vsej človeški družbi, da s tem pričajo o resnici. Nравnost sama nima nikjer trdnejše podpore kakor v krščanski veri.

11. Dolžnosti do samega sebe.

Skoro čudno se utegne komu zdeti, da govorimo o dolžnostih do samega sebe. Kako bi namreč bili sami sebi kaj dolžni? Kako bi mogli sami sebi kaj dati? Ako hočem kaj dati,

moram imeti; ako pa že sam imam, ni treba, da bi si dajal, ali prejel.

Vendar pa imamo v istini dolžnosti sami do sebe in sicer zato, ker se zavedamo sami sebe in smo — dejal bi — dvojni: ne samo mislimo, govorimo in delamo, ampak mislimo o sebi in delamo za sebe.

Dobro se zavedam, da sem prav tako jaz del ali ud družbe, kakor je vsakateri drugi. Ta zavest je podlaga dolžnostij, katere imamo sami do sebe.

Nadalje se zavedamo, da imamo neki namen. Ta namen dosežamo tedaj, ako rabimo potrebne pomočke. Zato moramo pomočke prav izbirati in vsega se varovati, kar bi nas odvrčalo od namena. Iz tega pa izvirajo dolžnosti, t. j.: kar se nas tiče, ne smemo delati, kakor bi se nam ljubilo, temveč samo tako, da dosežamo s tem delovanjem svoj namen, čim dalje večjo popolnost. — Sicer pa nas priganja že narava sama, da delamo za svojo srečo. Kar nam je ugodno, to nas mika in vleče samo ob sebi. Zdi se potemtakem, da se ni treba še posebej zavedati dolžnostij do samega sebe, ker jih dopolnjujemo po naravnem nagonu. Toda to ni tako. Naši nagoni nas ne vabijo vselej na tisto stran, ki bi nam bila v pravo srečo, ampak včasih prav nasprotno. Nagon nas vleče tje, kjer ravno sedaj vidimo kako prijetnost; je-li tista za nas v resnici in

stalno ugodna, tega nam nagon ne pové. Nagon torej ne more človeka voditi v vseh razmerah. Tudi k takim predmetom nas priganja včasih prevarjeni nagon, ki so nam v kvar in niso dobri. Zaradi tega moramo ravnati včasih proti sebi po določenih pravilih in zakonih, ti pa nam nalagajo dolžnosti.

Nikakega dvoma ni, da ne bi imeli dolžnosti sami do sebe; a katere so? Splošno dolžnost izrazimo tako-le: Delaj za svoje izpopolnjevanje, ali: Bodi čim dalje popolnejši! Ta splošna dolžnost se umeva sama po sebi, da je ni treba dokazovati. Dá se pa izraziti še drugače, ako se oziramo na to, da izhaja delovanje iz volje, in da se volja ravna po ljubezni. Pravimo namreč, da smo dolžni ljubiti samega sebe. Ko ljubimo sebe prav, želimo si tega, kar je dobro. Ako si pa želimo tega, kar ni dobro ali samo navidezno dobro, ne ljubimo sami sebe prav in se zato ne izpopolnjujemo.

Prvi pogoj pa, da se izpopolnjujemo, je ta, da si ohranimo življenje. Ta dolžnost je podlaga za vse druge. Že naravni nagon vodi človeka, da si ohranja in varuje življenje, toda poleg tega je še dolžnost, ker nagon sam ne zadostuje za ta namen. Nagon sam nas ne varuje kvare ob vseh prilikah in ne uravnava našega delovanja tako, da bi si trajno hranili življenje. Bolezni iz prehlajenja, nepremišljenosti,

prevelikih strastij (jeze i. dr.) nas ne varuje nagon.

Dolžnost pa nam vелеva, ogibati se vsega, kar bi nam končalo življenje, in rabiti sredstva, s katerimi si življenje ohranimo. Vendar ni ta dolžnost najvišja, da bi ne smeli ničesar storiti, kar se ne vjema s to dolžnostjo. Ker so dolžnosti do Boga višje kakor do sebe, dolžni smo važno dolžnost do Boga (n. pr. spoznavanje vere) dopolniti tudi tedaj, kadar treba ob tem izgubiti življenje. Tudi iz ljubezni do bližnjika smemo tvegati se življenja, kadar ga namreč moremo rešiti le s svojo smrtno nevarnostjo.

Tej dolžnosti nasprotuje s a m o m o r. Ta je dvojni: naravnostni, kadar si kdo neposredno vzame življenje (ako se ustrelj, v vodo skoči ali obeši), in nenaravnostni, kadar kdo namenoma tako ravna, da si izpodkoplje zdravje in življenje, ali kaj takega opusti, kar je neobhodno potrebno za življenje.

Samomor je velika pregreha, ker nasprotuje imenitni in temeljni dolžnosti. Ob enem nasprotuje tudi pravici, katero ima Bog do našega življenja, zakaj Bog — naš stvarnik — je gospodar našega življenja.

Nenaravnostni samomor se utegne včasih vršiti iz nevednosti, brez namena: tedaj seveda ni krivda tolika, vendar je pa težko tak samomorilec brez krivde, zakaj nevednost v tej stvari se dá lahko premagati in odpraviti. Naravnostni

samomor pa je znamenje velike nerednosti človekove, bodisi v pameti, bodisi v volji. Prigodi se v človeku, ki je izgubil vero in zaupanje v višji svoj namen, ki tudi nima volje, da bi se boril s težavami, kakoršnih izkusi več ali manj vsakdo v življenju. Zato ni samomor nikako junaško, pač pa strahopetno delo, kar nam priča najbolj to, da se jih največ usmrti iz strahu pred kaznimi ali drugimi hudimi nasledki slabega dejanja. Samomor ni samo velika pregreha pri posamezniku, ampak pogostni samomor v človeški družbi je slabo znamenje za njeno нравno stanje. Samomori se godé le tam, kjer imajo ljudje malo нравne moči, kjer vladajo strasti in ni vere v Boga. Da je taki človeški družbi nujno potrebna pomoč, umevno je samo ob sebi.

Ker smo dolžni ohraniti si življenje, dolžni smo tudi delati duševno in telesno, ker le z delom si hranimo življenje. Kaj je delo, to vé vsakdo. Pač pa nečé vsakdo priznati, da je dolžan delati. Naša narava namreč ima v sebi neko počasnost, zložnost in lenobo, ki se upira delu, zlasti ako je količkaj težavno. To oviro moramo premagovati. Kdor se zaveda dolžnosti do samega sebe, najuspešneje premaguje razne ovire. Obojno delo, duševno kakor telesno, je naš poklic, vendar imajo različni ljudje različno nagnjenje do dela. Brez dela se ne more izpopolniti noben človek, marveč je le toliko

popolnejši, kolikor več deluje. Dušno delo je višje kakor telesno delo; vendar je človek ustvarjen — kakor priča njegovo telo — tudi za telesno delo. Prava popolnost je v tem, da delujeta soglasno in v pravem razmerju duša in telo. Seveda je človeška družba urejena tako, da se ne more vsakdo izpopolnjevati v vsakem oziru, ampak mora delovati samo v posebni stroki, vendar si pridobi s pridnostjo tudi „delavec“ nekoliko duševne olike in tudi učenjak lahko deluje in se uri telesno.

Delovanje pa ne more biti brez meje in mere. Preveliko delo uniči telesne moči, in v slabem telesu ne more delovati duša. Torej treba počitka, treba zmernosti pri delu, ako se hočemo v resnici izpopolniti.

Telesno delo je za človeka potrebno in ni nikakor nečastno, temveč častno. Kadar začno ljudje zaničevati delo, takrat so izgubili pravi um za dolžnosti in se dadó voditi samo svoji samoljubnosti.

Ker je duša višja od telesa, zato mora biti vsako telesno nagnjenje podrejeno dušnim potrebam in zahtevam. Telesno uživanje je grešno, ako ovira duha in njegovo delovanje. Zatorej veleva dolžnost do samega sebe, da krotimo telesno nagnjenje in ravnamo vsegdar po pravilih in zahtevah pameti.

Med raznimi drugimi dolžnostmi omenjamo samo še skrb za č a s t. Čast imenujemo ugodno

mnenje drugih o nas. Za čast imamo nagon, pa tudi dolžnost nas veže, zakaj kakor drugi o nas mislijo, tako proti nam ravnajo. Kdor za čast ne skrbi, nakopuje si veliko škodo in tudi kaže, da se sam sebi ne zdi mnogo vreden.

Nikakor pa ni čast najvišja dobrota. Zato ne smemo zaradi časti opravljati svojih del, ne smemo izgubo časti imeti za največje zlo ali najhujšo nesrečo.

12. Dolžnosti do drugih ljudij.

Vsakdo je sam sebi najprej pred očmi, toda vemo, da nismo sami na svetu. Drugi ljudje imajo isto naravo, iste moči in zmožnosti, isti začetek in namen kakor mi. Zato pa imajo tudi iste pravice in iste dolžnosti kakor mi. Ako kdo vse obrača le sebi v prid in se nič ne méni za druge ljudi, ta je sebičen in greši zoper pravičnost, ker bližnjiku ne priznava in ne daje tega, kar je njegovega. Ker smo torej z drugimi ljudmi v mnogoterih razmerah, imamo do njih dolžnosti. Podlaga vsem pa je, da imamo vsakega človeka za sebi jednakega, za človeka istih pravic, iste vrednosti.

Iz tega izvira naša glavna in splošna dolžnost do bližnjika, ki je: da spoštujemo vsakega človeka kot človeka, sebi jednakega. Ako ga tako spoštujemo, potem mu tudi storimo

vse to, kar hočemo, da bi on nam storil. Seveda ne moremo vsem ljudem izkazovati enakih uslug, ker so namreč v družbi in z nami v različnih razmerah: pač pa moramo spoštovanje in ljubezen vsem izkazovati brez razločka.

Posebne dolžnosti do drugih ljudij so dvojne vrste: nekatere nam naklada pravičnost, druge pa ljubezen. Dolžnosti prve vrste so tiste, katere zahteva od nas pravica (n. pr. da vrnemo bližnjiku posojeno blago); druge vrste so tiste, katere se ne dadó izsiliti, ampak jih izpolnjujemo le, ker moramo želeti in storiti dobro svojemu bližnjiku.

Pravičnost nam naklada dolžnost, naj damo vsakomur, kar je njegovega, naj nikomur ne odtegnemo, kar mu pripada po dogovoru, kupčiji, delitvi, zameni, naj vsakomur govorimo resnico, naj izkazujemo vsakomur spodobno čast, ne kratimo dobrega imena, povrnemo škodo in poravnamo krivico.

Ljubezen pa tirja, naj vsakomur v potrebi pomagamo, t. j. nevednega naj poučimo, siromaka naj podpiramo z obleko in hrano, zapuščenega naj oskrbimo, siroto varujemo, preganjanega naj branimo, onega, ki je v nevarnosti, naj rešimo, vsakomur naj bomo v dober vzgled, varujemo se zapeljevanja in pohujševanja, bližnjika posvarimo, ako je na slabi poti in mu pomagamo poboljšati se . . . itd. Ni težko

najti in določiti še drugih dolžnostij, tem manj, ker se jih učimo že v prvem verskem in državljanskem pouku.

Čim bolje in vestneje izpolnujemo dolžnosti do bližnjega, tem boljši udje smo v človeški družbi. Čim bolj pa kdo zanemarja te dolžnosti in jim celó nasprotuje, tem bolj škoduje družbi in posameznim ljudem. Najpopolneje ravna tisti, ki dela bližnjemu dobro iz ljubezni. Kdor stori bližnjiku to, kar zahtevajo zakoni ali kar se dá izsiliti, ta ravna zakonito ali legalno. Tako delovanje je nravno mnogo manj vredno, kakor delovanje iz ljubezni.

Ako naposled še vprašamo, kakšno je merilo za ljubezen do bližnjika ali kaj in koliko naj storimo bližnjiku, odgovarjamo, da toliko, kolikor sami sebi. Zakaj drugi ljudje so nam jednaki, spoštovati jih moramo kakor sami sebe: torej jim moramo tudi želeti in storiti toliko, kolikor sami sebi. Zatorej nam vелеva Kristusova zapoved: Ljubi bližnjega kakor samega sebe.

Pamet nam sicer pravi, da je veličastno in jako dobro, ako ljubimo celó sovražnike, vendar naša narava sama iz sebe tega ne zmore. Zato je ta zapoved posebej razodeta in razglašena človeškemu rodu v krščanski veri, in prav s tem krščanska vera kaže, kako je veličastna, vzvišena, nebeška.

V tem kratkem pregledu smo omenili samo splošne dolžnosti, ki določujejo naše razmerje do Boga, do samih sebe, in do bližnjika. Govoriti bi bilo sedaj še o posebnih dolžnostih, zakaj vsak posamezen stan, celó vsako posamezno početje nam naklada posebne dolžnosti. Toda takih dolžnostij ne moremo obdelovati v obsegu, ki smo ga določili „Cvetju“. Tudi ni nikakor težko spoznati te dolžnosti ali določiti jih iz splošnih. Zato bodi dovolj, da smo te samo mimogredé omenili, kakor tudi to, da so v nravoslovju še nekatera posebna vprašanja, ki segajo na razne strani človeškega življenja. Zato nam preostaja samo še, da povemo nekaj malega o krepostih in uspehih našega delovanja.

13. Krepostni človek.

Nravoslovje nam kaže človeka — ne, kakoršen je, ampak kakoršen bi moral biti. Ta veda nam kaže vzor, po katerem naj hrepnimo in za katerega naj se trudimo s tem, da se čim dalje bolj izpopolnimo. Treba je pa, da se vjemajo ne samo naša dejanja z nravnimi pravili, temveč tudi viri in vzroki dejanja se morajo vjemati z nravnimi pravili.

Kateri so pa viri vsakega našega dejanja? Pravi in bližnji vir je volja, ker delamo to, kar hočemo. A volja ni sama ob sebi, da ne bi bila od ničesar odvisna ali da ne bi bila z nobeno

drugo silo v zvezi. Odvisna je volja od pameti, ker hoteti ne moremo, ako nam pamet ne kaže predmetov našega hotenja; odvisna je tudi od notranjih čustvenih močij, izmed katerih nas jedna vnema, vzbuja in draži, da premagamo vse težave, druga pa nas vabi in vleče k temu, kar je slastno in prijetno. Ako so viri našega delovanja zdravi in krepki, krepko in vrlo je tudi naše delovanje. To pa, kar krepí in čisti, kar uravnava in vodi naše delovanje, imenujemo krepost. Zato morajo biti štiri glavne kreposti, da krepé in uravnava jo štiri glavne vire dejanj: jedna, ki uravnava pamet, druga, ki uravnava voljo, tretja, ki uravnava našo razdražljivost in razvneljivost, četrta pa, ki uravnava naše poželenje. Tako so torej štiri glavne ali temeljne kreposti med seboj najtesneje združene in vse delajo človeka sposobnega za dobra dejanja.

Najprej treba, da si za delovanje izbiramo dobrih predmetov, za svoj namen pa dobrih in primernih pomočkov. To dela pamet, kateri pritrjuje volja. Pamet, ki ima tako vrlino, je modra. Modrost se ne oprime katerega koli predmeta, ampak vsakega presodi; izbere si najboljšega in najprimernejšega; ne stopi na katerokoli pot, ampak na najtrdnejšo; ne rabi katerihkoli pomočkov, temveč najizdatnejše; ne bavi se s praznim delom, ampak dela vedno uspešno. Modrost vodi sicer najprej našo pamet,

toda ne samo naše pameti, ampak ob enem voljo, ker samo spoznavanje ne zadostuje za delovanje, ako volja ne ravna po spoznavanju. Moder ni oni, ki dobro samo spozna, a ga ne stori, temveč tisti je moder, kispozna in stori, kar je dobro, in sicer zaradi dobrega, nramnega namena in nagiba.

Da pa v istini ravnamo po pravilih modrosti, mora volja to hoteti in storiti, kar je vsestransko prav in pravično: nikomur ničesar ne odtegovati, vsakomur pripoznavati vse, kar določuje nramni in družabni red, vse ljudi spoštovati z isto mero, ne se dati voditi osebnemu ali čutnemu nagnjenju, sploh: vse dejanje umerjati po zahtevah pravice. Ta krepost je pravičnost. Tudi ta je temeljna krepost, ker brez te ne more biti drugih krepostij, zlasti bi bila modrost brez pravičnosti gola sebičnost.

V sebi imamo dvoje sil, izmed katerih jedna bolj deluje, a druga je bolj trpna. Ako se ti sili brez ovir oživita, kaže se jedna kot jeza, druga kot poželenje. Jedna deluje z vsilo iz sebe proti dotičnemu predmetu, druga pa oni predmet k sebi vleče. Obe sili sta potrebni za naše delovanje, a treba jim mere, katero določuje zopet krepost. Prvo silo vnema in vodi srčnost. Razdražljivost namreč se vzbuja v nevarnostih, ob težavah in ovirah. Prirojena nam je boječnost, ki nas odvrtačuje od težavnega dela: premaguje jo pa druga

moč, ako je zadosti živa in trdna. Ta se kaže v pravi obliki kot srčnost. Brez srčnosti bi bilo naše delovanje nepopolno. — Na drugi strani nas vleče poželenje k vsemu, kar je prijetno, posebno za čutnost. Poželenje pa se ne ravna po pravi meri, marveč jo rado prestopi. Zato je uravnava ona krepost, ki nas zadržuje od vsega, kar je preobilno, pretirano, nerodno: ta krepost se imenuje zmernost, ker je njena glavna moč in smer ta, da se držimo mere. Kakor nas torej srčnost priganja, tako nas zmernost zadržuje, brzda, kroti in miri. Delujeta sicer različno, toda obema je skupno to, da se ž njima ohrani delovanje v pravih mejah, da ne zaostane za njimi, pa tudi, da jih ne prekorači.

Ako se sedaj ozremo na opisane štiri kreposti, vidimo, da uravnavaajo naše delovanje po jednotnem načinu. Vse učinjajo to, da se ravnamo trdno in stalno po nraavnem zakonu. Ker pa delamo zoper zakon—ali tako, da storimo premalo, ali tako, da storimo preveč (n. pr. da jemo premalo, ali preveč), zato je krepost v sredi med obema stranéma: med tem, kar je premalo, in med tem, kar je preveč. Zato pravimo, da je krepost v sredi, ali da je krepost v tem, kar ni ne preobilno in preveliko, pa tudi ne premalo. Tisto sredo pa najde in določi modrost. Zato ne more biti nobena krepost brez modrosti ali razumnosti,

kakor ne more biti voz brez voznika in ladija brez krmarja.

Samo po sebi se umeva, da so še druge kreposti, ki so z omenjenimi bolj ali manj v zvezi, a tukaj jih ne moremo razkladati. Pač pa se spomnimo, kar smo že omenjali, da je krepost najvišja popolnost človekova. Ker je popolnost naš namen, razvidno je, da je tudi krepost namen našega življenja. Ni nam namen, blago si kopiciti, ne časti dosežati, ne dolgo živeti in mnogo uživati, temveč izpopolnjevati se s krepostmi.

A to ne more biti naš poslednji namen. Kreposti delajo človeka sicer popolnega, vendar ne vselej srečnega. Saj vemo, da mnogokrat največ trpi tisti, ki se najbolj prizadeva za poštenost, pravičnost in druge vrline. Tudi se razodevajo nekatere kreposti najlepše tedaj, kadar človeka najbolj stiska nesreča in tlači trpljenje. Zato je resnično, da krepost sama ob sebi ne dela človeka popolnoma srečnega.

In vendar je tudi resnično, da smo ustvarjeni za srečo, in da popolnost ni prava brez ugodnega našega stanja ali brez sreče. Vsa naša narava teži po ugodnosti, torej mora biti prav ugodnost tudi bistven del naše popolnosti — našega poslednjega namena. S to poslednjo ugodnostjo in srečo je krepost združena neločljivo. Kakor vodi boj do zmage, tako tudi prava krepost do poslednje sreče. V kreposti

sami je trud, delo, boj, včasih muka: njen uspeh pa mora biti veselje, pokoj, mir in uživanje. Zato nam daje krepost že tukaj vsaj nekoliko sreče, mirú, zadovoljnosti tudi tedaj, kadar moramo trpeti. Dobra vest nas najbolje tolaži, kadar trpimo po nedolžnem.

Naposled je lahko umeti tudi to, da tiste stalne in najvišje sreče ne more nam nihče podati, kakor Bog sam, ki je podlaga vse nrvnosti.

Ker so kreposti mnoge, je pravi krepostni človek tisti, ki ima vse kreposti. A zaradi naše nepopolne narave je skoro nemogoče, da bi kdo imel iz svojih prirojenih močij vse kreposti v obilni meri. Človeka štejemo že do brega, ako ima več krepostij v nekoliko meri, ali ako ima nekatere kreposti. Popolnosti ne dosežemo nikdar. Vsa naša krepost je v tem, da se trudimo, si prizadevamo, polagoma napredujemo in premagujemo čim dalje bolj svoje slabosti in napake.

Krepostim so nasprotne pregrehe. Kakor je več krepostij, tako so mnoge tudi pregrehe, in sicer še mnogoštevilnejše so, ker delamo napačno bodisi s tem, da delamo preveč ali premalo. Zmernosti nasproti je požrešnost, pa tudi skopo pritrgovanje potrebne jedi in pijače. Pregreha ni samo jeden greh, ampak človekova nagnjenost do zlega, spretnost in trdnost v hudem. Ako je volja jako slaba in namen vse-

skozi napačen, imenujemo pregreho tudi hudobnost.

Pregrešni človek se je odpovedal vsaj za nekoliko časa svojemu namenu, odvrnil se je od večnega zakona božjega in s tem tudi od Stvarnika, in deluje v nasprotno stran, da namreč uničuje v sebi in drugih, kar je dobrega. Zato je največja nesreča za človeško družbo hudobni človek.

III. del: Nauk o družbi in pravici.

1. Kaj razkladamo v tem delu.

Nravnoslovje uči, kako naj človek ravna, da je njegovo delovanje dobro. Zvedeli smo, kako naj ravnamo sami s seboj in kako naj se vedemo do svojega bližnjega; torej smo spoznali dovolj, kaj smo dolžni človeški družbi, v kateri živimo. Tudi smo se že večkrat ozrli na to, da živimo v družbi in da nam ta nalaga razne dolžnosti. Vendar treba še posebej govoriti o človeški družbi, ker je ta stvar silno važna za nas. Človeka ne poznamo dovolj, ako ga ne opazujemo v družbi. Od družbe imamo skoro vse, kar imamo, pa tudi družbi povračamo zopet, kar smo prejeli. V družbi smo rojeni, družba nas vzgaja, v družbi napredujemo, v družbi umrjemo, v družbi še po smrti

nekako živimo, torej je res družba za človeka preimenitna stvar. Modroslovje, ki obdeluje najvišja vprašanja, mora potemtakem obdelovati tudi človeško družbo in o njej razjasniti vprašanja: Kaj in od kod je človeška družba, kateri je njen temelj, kateri so njeni glavni činitelji in deli, kateri njeni glavni zakoni i. dr.

Človeška družba pa bi ne mogla obstati, ko bi med posameznimi udi in med celoto ne bilo trdno določenih razmer, ko bi posamezni udje ne imeli določenega delokroga, ne imeli potrebnega varstva, ne imeli trdnih pravic. Zato spada k nauku o človeški družbi nauk o pravu. Pravo določuje vsakemu človeku trdno mesto in stališče med drugimi ljudmi, varuje njega in njegovo delovanje v vsakem oziru, pa mu tudi naklada raznotere dolžnosti. To pravo pa ni nič drugega, kakor oni red, ki ga je stvarnik sam določil človeški družbi. Da dosega družba svoj namen, izpolnjevati mora oni red; ako ga ne izpolnjuje, razdere se družba ali kvari sama sebe.

Oba nauka torej, o človeški družbi in o pravu spadata v celoto in dopolnjujeta nauk o človeku. Ta nauk ni samo teoretičen in tudi ne samo praktičen. Ni samo teoretičen, ker kaže, kakšna bi morala biti človeška družba; ni samo praktičen, ker kaže, kakšen je pravi izvir, katera trdna podlaga in kateri je namen človeške družbe.

Ni treba posebej praviti, da nam je v mislih v prvi vrsti človeška družba sploh, t. j. cela skupina vseh ljudij na zemlji, in tista njih lastnost, da ne živé drugače kakor združeni v večje ali manjše celote. Zaradi tega vidimo povsodi na zemlji razne družbe: države, narode, rodove, soseske ali občine, cerkvene družbe. Tudi divji narodi, kakor pravimo, so združeni v trdno osnovane družbe.

2. Kaj je družba?

Tu ne govorimo o takih družbah, katere ljudje ustanavljajo med seboj iz raznih namenov in zopet razdirajo, marveč o naravni človeški družbi sploh; tej moramo pogledati do dna. V taki naravni družbi, bodisi država ali narod ali kaj drugega, je prva stvar, da je več ljudij zbranih v celoto. Jeden človek še ni družba, pač pa sta družba dva človeka, kakor vidimo v tako imenitni zakonski družbi.

Ljudje, ki se združujejo in ki se imenujejo udje ali člani družbe, stvarjajo nam je d n o t o in celoto. Čeprav jih je mnogo, vendar objame in sklene vse nekaka jednotna sila, vsi se udadó neki skupnosti, ki je prav tako važna kakor množina členov. Zato je toliko družb, kolikor jednot med člani.

Kaj pa naredi to jednoto? Najprej isti n a m e n. Ker ima mnogo ljudij isti namen,

zato se sklenejo vsi tisti v skupino, da ga dosežejo lažje in varneje.

Naposled treba, da oklepa one mnoge ude neka moč, ki jih hrani in drži v jednoti. Tej moči pravimo *veljava* ali avtoriteta. Ta veljava je seveda najpoprej npravna moč, kateri se uklonijo družabniki; pa je tudi prava fizična sila, da upogne nepokorne in škodljive ude. Brez veljave ne more biti in živeti nobena družba. Kjer je nedostatna ali kjer preneha, tam preneha tudi družba. — Veljava pa ne visi v zraku, ampak imeti jo mora neka oseba. Tudi to osebo imenujemo veljavo. Ta je prava vidna jednota, ki družbi ude in je vidno središče vse družbe. Lahko ima to veljavo ali jedna oseba ali tudi več oseb. Ta oseba je tudi ud družbe, ob jednom pa čez vse druge, kakor glava nad telesnimi udi. Imenuje se ta oseba *poglavar* ali načelnik ali prvak ali drugače. — Kolikor daje veljava poglavarju pravice, da sme storiti to ali ono z družabniki, toliko ima *oblasti*. Oblast je namreč pravica ali skupina pravic, po katerih sme poglavar kaj ukreniti proti udom. Oblast ni samo gola pravica, ampak se ozira na resnično moč ali silo, s katero dovrši poglavar svoje sklepe.

Brez teh bistvenih momentov ni nobene družbe. Da se pa ohranja in deluje, mora biti v družbi tudi red, po katerem se vrši vse gibanje. Kjer deluje mnogo udov, morajo delo-

vati po jednem načinu, da dosežejo isti namen. Red določajo zakoni, zakone pa določa veljava ali oblast. Poglavar ima zakonodajno oblast, t. j. pravico, da določa take zakone, katerim se morajo uklanjati družabniki. Nadalje treba, da se družba vodi, brani, oskrbuje, kar imenujemo upravljanje. V družbi mora imeti poglavar upravno oblast, da ukrene, stori in zvrši, kar treba za prospeh družbe. — Med udi je treba razsojati prepire, treba določiti, kdo je prestopil zakone, kdo je kriv, kdo ne: zato treba poglavarstvu sodne oblasti. S to oblastjo je tesno sklenjena tudi kazenska oblast, ki je v tem, da prisili nepokorne ude k izpolnjevanju družabnih dolžnostij, ali da kaznuje pregreške zoper družabni red.

3. Odkod izvira človeška družba?

Zdelo bi se marsikom, da ni veliko na tem, ali preiščemo, odkod je človeška družba, ali ne. A prezreti nikakor ne smemo tega vprašanja. Vsak nauk je nekoliko pomenljiv za naše življenje. Kdor uči napačno o početku človeške družbe, ta utegne napačno učiti tudi o njenih pravicah, o namenu in obliki države, o državni oblasti in drugih stvaréh, ki so z ono v zvezi. Kadar se poprime napačnih naukov tudi nerazsodna množica, napravi veliko škodo, ker rajši podere, kakor da bi podpirala to, kar je dobrega.

In zares, prav to vprašanje so napačno pojasnjevali vsi tisti, ki so v novejšem času podirali državno oblast. Od nekdanj so ljudje mislili, da izvira človeška družba od Boga ali višjega bitja. Pogani so učili, da so bogovi sami ljudi spravili v družbo in jim dali prve postave. V novejšem veku pa so prišli na površje razni popolnoma krivi nauki o Bogu in človeku in ti so bili sovražni tudi človeški družbi. Anglež HOBBS, ki je bil v drugem oziru materijalist, del je tudi državo in s tem človeško družbo sploh na svoje jednostransko kopito. Ljudje so se — tako je učil — med seboj domenili ali pogodili, da hočejo bivati v družbi. Prvotno pa so bivali vsak zase in vsakdo se je boril z vsemi drugimi, ker se jih je moral braniti. Izprevideli so, da jim je to v nesrečo, zato so se pogodili in sklenili v družbo. Odpovedali so se svoji prvotni pravici in določili skupno pravo.

Kako je ta nauk nenaraven in nevaren, vidi se ob prvem pogledu. Zakaj da bi bil prvotni stan — splošen boj? Zakaj in čemu bi se bil človek odpovedal prvotnemu pravu? Oboje je zoper naravo in zgodovino človeškega rodú. Nevaren pa je ta nauk zato, ker mika slabe in nepokorne ude človeške družbe k takemu boju, kakoršnega jim slika to modroslovje. In da znajo ljudje posnemati take vzglede, kažejo žalostni dogodki sedanjih dnij.

Bolj znani od HOBBS-ovih so nauki ROUSSEAU-ovi. Bolje rečemo, da je ROUSSEAU napisal čudno domišljijo, ne pa pametnega nauka. Pravi, da so ljudje izprva živeli kakor živali prosto, brez sile, brez reda, brez družabnih navad in naprav. Tako so živeli po prirodi, živeli srečno. A ne vedno. Polagoma so rastle človekove potrebe, kakor je napredoval po umu in delovanju. Zato si je želel, da bi si s skupnim delom pridobil več: izgubil bi sicer slobodo, a pridobil si zložnejše in prijetnejše življenje. V ta namen so sklenili ljudje družabno pogodbo (contrat social). Vsakateri se je udal celotni družbi, izročil ji samega sebe in vso svojo moč, tako pa je pridobil tudi zase pravico, da morajo drugi ljudje delati zanj in ga braniti, ker je ud celote.

Tudi ta nauk je neresničen in nevaren. Neresničen je, ker je proti naši naravi in zgodovini to, da bi bil človek kdaj živel po živalsko. Živel je drugače kakor sedaj, pač, živel bolj odvisen od prirode, zlasti od živalstva, in ni si prirejal stalnih selišč: toda živel je vedno v družbah, v večjih in manjših skupinah, živel v družabnem redu in delu. O kaki družabni pogodbi ne vé zgodovina nič in nobeno sporočilo nam o tem nič ne pové. In reči se mora, da bi bila taka pogodba pravi čudež. Kdo neki bi bil proste ljudi spraval v pogovor, v skupino in celoto, da bi bili vsi odrekli se slobodi in sprejeli kako

oblast nad seboj? To bi se ne bilo zgodilo nikdar, kakor tudi niso doslej niti levi, niti medvedje, niti druge živali sklenile večje družbe, da bi ohranile svoj rod.

Trezen modroslovec si nikdar ne izmišljuje dogodkov, da bi ž njimi razlagal človeške razmere, marveč on išče prirodnih zakonov, kateri vodijo našo naravo. Tudi tukaj je lahko razvideti, da človeška družba izvira iz prirodnih zakonov ali iz človeške narave. Ta narava je taka, da se človek druži s človekom, da brez njega ne more in neče živeti, še manj pa se more izpopolniti. Tega nas učé stotere izkušnje, to spoznavamo sami na sebi, spoznavamo na drugih ljudeh. Družbo nahajamo povsodi, kjer so ljudje. Kar je pa pri vseh ljudeh, to je občečloveško in torej prirodno ali naravno.

Ako je narava vir in podlaga družbi, tedaj je družba od Stvarnika ali od Boga, ker je on začetnik naše narave.

Kako lahko je to umeti! Kaj bi iskali neosnovanih učenjaških sestavov, kaj bi sprejemali prazne izmišljotine namestu jasne resnice!

S tem pa smo — četudi je naše dokazovanje kratko — mnogo pridobili za svoj namen. Ker je družba iz narave in torej od Stvarnika, mora vsakdo to pripoznavati in se tej naredbi uklanjati. Nihče se ne more temu upirati, kar je bistveno in potrebno v vsaki družbi, na primer: oblasti, zakonom, redu.

Pa tudi tisti, ki imajo oblast, morajo se zavedati, da je nimajo sami iz sebe, ampak le od Stvarnika. Kakor torej naš nauk podložnikom nalaga dolžnost pokorščine, tako pa tudi oblastnikom dolžnost, da ponižno in zmerno rabijo svojo oblast.

4. Kako je priroda sestavila družbo?

Tudi to vprašanje ni težko, ako se pazno oziramo na vezi, ki družijo ljudi v celoto.

Prva in glavna družba je zakonska družba moža in žene in otrok, ki izhajajo iz njune zveze. Imenujemo jo družino. To družbo je ustanovil Stvarnik zato, da se ohrani in množi človeški rod. Torej je prva in najpotebnejša družba, ki je ob enem vzor in povod drugim družbam.

Družina pa ne druží samo roditeljev in njiju otrok, marveč druží tudi sorodnike. Neizogibno je, da so v tesnejši zvezi tisti, ki bivajo skupaj, ker so istega rodu: roditelja, njiju otroci, otrok otroci i. dr. Od tod izvira pleme, v katerem so udje združeni po sorodstvu, in pa rod, v katerem so udje vsi istega izvira. Zgodovina in etnografija nam kažeta, da so prve in večje družbe med ljudmi plemena in rodovi. Od rodú se ne razlikuje mnogo národ, samo da se spaja v narodu večja množica. Jednako se oziramo na isti rod tudi pri ljudstvu.

In vsem tem velikim skupinam je vir družina ali zakonska družba.

Zakonska družba združi ude sama ob sebi, pa jih tudi ohrani v celoti. Poleg tega so v tej družbi vsi momenti, ki morajo biti v družbi. Namen vsem udom družine je isti in sicer ta, da živé in se izpopolnjujejo. Moža druží naravni nagib z ženo, jednako tudi ženo z možem, in v tem se oba osrečujeta in izpopolnujeta. Otroci zagledajo v družini luč sveta, rastó in se vzgajajo, pa tudi pridejo do samostojnosti. Roditelja se izpopolnujeta v otrocih, osrečujeta se in si poskrbita podporo za stare dni.

Zlasti nam družina jasno kaže, da je v družbi veljava. Roditelja imata po svojem stališču in delovanju, po svoji starosti in izkušeniosti veljavo pred svojimi otroki. Otrok spoznava, da je od starišev odvisen, zlasti pa ga veže prirojena ljubezen do tistih, ki sta mu največja dobrotnika. V družini, pri očetu in materi, se človek najbolj privadi spoštovati veljavo. V družini imata in zvršujeta roditelja tudi oblast, ki je potrebna za red. Zatorej imenujemo po pravici družino vzor vsake družbe.

Kakor so vsi deli na drevesu jedini zato, ker rastó iz jedne korenine, tako je jedino in v družbe združeno tudi človeštvo, ker izhaja iz jedne korenine, iz jednega rodú. Zraven teh so še druge vezi, ki družijo večje skupine v celoto. Jako imenitna vez je skupna bramba.

Sebičnost in tudi silovitost draži mnogokrat nekatere hudobneže, da hočejo vzeti drugim ljudem last in življenje. Od tod tatvine, ropi in jednaki napadi. Proti takim nasilnikom se morajo drugi braniti, in ker se ne morejo posamezniki, družijo se v večje družbe, da se branijo uspešneje. Druge zopet je združila moč. Okrog umnega poveljnika se je zbralo mnogo pogumnih ljudi, ki so spravili druge v svojo oblast, t. j. podvrgli so jih in s tem razširili svoje vladarstvo. Tako so se ustanovila večja in manjša kraljestva ali — države. Narod je taka skupina, katero družijo sorodnost, državo pa veže moč. Lahko je jeden narod tudi jedna država, kakor se dandanes nekateri državniki trudijo, da bi države uredili po narodnosti; toda država sama na sebi se nikakor ne opira na to sorodnost. Države imajo različne zgodovinske začetnike, zato se hitro preminjajo, pa tudi razpadajo. Državam je na čelu lahko jeden sam vladar, ali jih je več, ki si delé oblast, ali pa imajo tudi podložniki nekaj oblasti. Zaradi tega so vlade v državah različne, o čemer pa nam ni treba tukaj govoriti.

Po tej poti in z raznimi zgodovinskimi dogodki nastajajo in se prenavljajo družbe. Moč pa, ki deluje povsodi, je teženje po združevanju. Zato nikakor ne trdimo, da je vzrok človeški družbi zakonska zveza. Vzrok je človeška narava, zakonska družba pa je le najprvotnejša,

torej tudi najjednostavnejša med vsemi drugimi. Nadalje nikakor ne trdimo, kar so nekateri mislili, da izvira vsa oblast v državi iz očetovske oblasti. V družini je vse tako urejeno, da očetovsko oblast radi pripoznajo in se ji uklonijo, a pravi vir očetovske oblasti je v naravni ali božji uredbi; isti vir ima tudi vsaka druga družabna oblast.

Pa še nekaj drugega si lahko pojasnimo na podlagi prejšnjih nauk. Družina je središče, okrog katere se sama ob sebi uredi čim dalje večja družba z vsemi potrebnimi deli. Zaradi tega se pa še popolneje razvije in sestavi iz različnih členov. Da namreč družba lažje živi — za življenje treba človeškemu rodu skoro po vsej zemlji več ali manj truda in težkega dela — delé si posamezni členi delo. Že v družini ima drugačen posel oče, drugačen mati. Zmožnosti ljudij niso jednake, zato tudi niso vsi sposobni za isto delo, kakor je tudi nagnjenje k delu različno: jeden je močnejši in se rad bori, drugi je slabejši in dela rajši v miru; ta lovi zverino, onemu so bolj všeč rastlinski sadeži . . . Take in jednake razlike so vzrok, da si ljudje po naravi delé opravke, zlasti še, ker je napredek v delu zahteval tako delitev. Lovec je bil tem spretnejši, čim dalje je lovil divjačino; oni, ki je pripravljal orožje za lov, je bil tem zvedenejši, čim več orožja je izdelal. Gotovo so ljudje jemali orožje le od najspretnjšega

izdelovalca. — To nam dovolj pojasnjuje, kako so nastali stanovi, t. j. kako so se posamezni ljudje in tudi večje skupine posvetili različnemu delu. Večje družbe so namreč zahtevale, da so bili poleg poglavarja vojščaki, nadalje delavci, bodisi taki, ki so obdelovali polje, ali rokodelci, ali trgovci, uradniki, duhovniki i. dr. Vsi ti posamezni deli so se razkrojili na mnogo vrst, n. pr. rokodelci so za obleko, hišno, poljsko orodje, potrebščine pri živini, izdelovalci prirodnih pridobnin.

Te in druge stanove si lahko razlaga vsak čitatelj. Nam je bilo treba razkazati le začetek in podlago stanov, da umevamo, zakaj je človeška družba razdeljena v toliko členov. Da so nekateri stanovi, kakor pravniki, sodni in učiteljski nastali šele tedaj, ko so se ustanovile večje in omikane države, to je umevno samo ob sebi. Znamenito je tudi to, da je družba tem trdnejša in tem lažje doseže svoj namen, čem bolj so njeni udje razdeljeni po delu in poklicu.

Vrhovni namen vse te društvene uredbe je ta, da je družba čim popolnejša in srečnejša. Ker pa ni družba sama na sebi nič, ako nima udov, razvidno je, da je družba srečna tedaj, ako so srečni posamezni njeni udje. Torej mora družba vedno delovati na to, da čim dalje bolj osreči posamezne družabnike.

Čim več udov je v družbi, tem imenitnejši je ta namen in tem važnejše je to delo. Zoper

ta namen družbe greše najprej tisti, ki obračajo družbo v sebične namene. To se godi na jedni strani tako, da kdo ne priznava posameznikom nič pravic in se ozira na družbo tako kakor na neko stvar. Nekateri državniki so učili, da je država sama najvišji namen človeškega delovanja; niso priznavali, da je tudi država podrejena višjemu namenu, da država ni sama zaradi sebe, ampak zaradi državljanov. Ob vsakem času so bili taki državniki, in mnogi vladarji so se ravnali po njih naukih. Tak nauk in tako ravnanje je jako velika krivica. Grozna ošabnost in nečloveška sebičnost je v tem, da hoče kdo imeti celo državo za svojo stvar, s katero naredi, kar se mu ljubi.

Pa krivica proti človeški družbi je tudi pri tistih, ki jo podirajo in rušijo. Upor, skrivno hujskanje, podpihovanje, zarote — — to so prestopki zoper človeško družbo, ki so velike hudobije zaradi neizrekljive škode, ki izvira iz takega dejanja. Najbolj naravnost pa deluje dandanes zoper državo in zoper človeško družbo sploh anarhizem, to je teženje, da bi se vlade odpravile in bi ljudje živeli brez oblasti. Ker je namen takih ljudij tako zloben in nasproten človeški družbi, zato rabijo tudi silovite pripomočke in spravljajo s poti vladajoče osebe z umorom.

Kadar trpi državna oblast, da se uče pošolah in knjigah uporni nauki in brezverstvo,

kadar trpi, da se človek stavi v isto vrsto kakor žival, tedaj je anarhizem samo sad iz take zle korenine. Žalostno je, da si državna oblast iz napuha in napačnih nazorov semtertje sama koplje svoj grob.

Ko smo govorili o tisti družbi, ki izvira iz človeške prirode, omenjati moramo tudi ono družbo, ki nima svētnege namena, marveč pripravlja človeka za večni namen, za življenje po smrti in pospešuje dušne dobrote. Ta se imenuje cerkev, ki je ne samo verska, ampak čeznaravna družba, ako je o njej dokazano, da je ni ustanovil človek, marveč neposredno Bog. Prav zaradi tega pa ne spada, četudi je jako važna, v modroslovje, ampak v bogoslovni nauk.

5. O družini.

Ker smo o postanku in pomenu družine že govorili, treba nam določiti o tej prevažni družbi le nekatera pravna vprašanja.

Družina sloni na zakonski zvezi moža in žene. Tu se vpraša najprej, kaj je narava določila zastran zakonske zveze.

Kakor je zakon ustanovil Stvarnik, tako mu je tudi določil namen, da se namreč množi in ohrani človeški rod, da sta si mož in žena v podporo in da vzgajata otroke. Zaradi tega je zakonska zveza najtesnejša zveza izmed vseh, kar jih je med ljudmi, je najbolj vsestranska in

popolna. Le taka zveza vodi do označenega namena. Zato je ta zveza trajna, ker le v trajni zvezi se morejo vzgojiti otroci, in sicer popolnoma ali do konca trajna, to je do konca življenja jednega izmed zakonskih. Z drugimi besedami pravimo, da je zakonska zveza nerazdružljiva. Kakor se to kaže iz omenjenih razlogov, tako se spozna tudi iz tega, da bi začasna zakonska zveza ne ustrezala namenu. Ako bi se združila mož in žena s to mislijo, da se prej ali slej razločita, ne bi se mogli trdno sklepati njuni srci. Kadar bi prišla na nju nesreča, takoj bi se ločil oni del, kateremu bolj ugaja prostost; otroci pa bi se ne mogli oklepali z ljubeznijo starišev, kateri jih utegnejo zapustiti, kadar se jim ljubi. Ločitev sama je velika krivica zoper onega (zlasti ženo), kateri mora vsled nje trpeti neugodne nasledke. Ko je žena možu darovala svoje moči in zdravje, svojim otrokom pa življenje, naj bi jo smel mož pahniti od sebe? Naj nihče ne ugovarja, da se smeta ločiti pač le tedaj, kadar sta oba zadovoljna. Zakaj ako se prizna to, da se zakon sploh dá ločiti po naravnem pravu, potem ga sme razdružiti tudi jeden del. Zato trdimo in učimo, da je zakon po svoji naravi in svojem namenu nerazdružljiv.

Ako pa zakon ločijo celó omikani narodi (zlasti protestantske vere, Francozi i. dr.) in so ga nekđaj ločili v starem zakonu, treba

opomniti, da pravo ne neha biti pravo, ako ga ljudje ne zvršujejo. Tudi postave niso vselej pravične. Te postave dovoljujejo zakon ločiti iz prav posebnih razlogov. Že to kaže dovolj, da te postave ne slone na pravi podlagi. Kar je ločljivo, je ločljivo iz posebnih in brez posebnih razlogov. Torej kažejo te postave same, da je v naši naravi zavest, zakon naj bo nerazdružljiv. Ako pa tudi ta slaba prostost v nekaterih državah zakona ne podlira, izvira to iz tega, da je naravni čut močnejši kakor teženje po napačni slobodi. Res je, da zakon več ali manj dosega svoj namen tudi v državi, ki proglašá zakonsko razločljivost, a res je prav tako, da ima tak zakon mnogo slabih posledic in da ne dosega nikdar svojega vzora.

Jednako je zakon po naravnem pravu jedin, to je: ob istem času sme biti samo jeden mož zakonsko zvezan z jedno ženo, torej ne more po naravnem pravu imeti niti jeden mož več žen, niti jedna žena več mož. Kar smo prej rekli o nerazdružljivosti, isto velja tudi o jedinstvu. Idejal prave in popolne zveze pravi, da more mož ljubezen in skrb izkazovati samo jedni ženi. Kako more biti zakon trden, srečen in blagovit za otroke, ako je med ženami prepir, zavist, sovraštvo? In tako skoro mora biti pri mnogoženstvu. Zato propadajo mohamedanski narodi in ne napredujejo, ker njihova pogubna vera dovoljuje možem imeti po več

žen. Kaj bi govoril o tem, da pri mnogoženstvu izgublja žena svojo čast in je prav za prav le blago za užitek možu! Pač ne more trditi, kdor to pomisli, da dovoljuje čista ali popolna naravna postava mnogoženstvo.¹⁾

V zakonu se o seba združi z osebo, to je: ves človek po vsej svoji ceni in veljavi, po svoji popolni volji se sklene z drugo osebo v večno zvezo. Zato je zakon odvisen najprej od obeh oseb, ki ga skleneta. Nobena sila na svetu ne more dveh oseb združiti v zakon, ako nečeta. Iz tega se pa tudi vidi, da zakonske zveze ne more razdirati in ubraniti država, ker njena oblast sega v vnanje razmere, nikakor pa ne v osebo samo. Država ne more določati takih zadržkov, ki bi mogli razdirati zakon, pač pa ga lahko prepoveduje. Kajpa, da se ne sme sklepati zakon brez ozira na družbo, zakaj otrok se rodi ne samo družini, ampak tudi družbi ali državi: ta ga mora varovati, gojiti, ako mu umrjó stariši, in ga pripravljati za pošteno delo. Tista družba pa, ki določuje, kdaj in kateri zakon je veljaven, ne more biti država, ki vodi samo zunanje razmere, ampak

¹⁾ Le to smemo reči, da mnogoženstvo ni popolnoma, naravnost ali direktno nasprotno zakonu, se dá torej trpeti ali dovoliti po posebnih okoliščinah. Zaradi tega je trpela tudi Mojzesova postava mnogoženstvo pri trdih Izraelcih. A to je izvestno, da ideja ali vzor zakona se ne strinja z mnogoženstvom.

tista družba, ki ima oblast do cele osebe, in taka je cerkev ali verska družba. Pri vseh narodih se sklepajo zakoni z javnimi in svetimi obredi ali z verskimi sredstvi. To dokazuje, da je sklepanje zakona verska in cerkvena stvar.

Kakor ne sega državna oblast v bistvo zakona, tako tudi ne v one razmere, ki so čisto osebne. Predaleč sega državno zakonodajstvo, ako določa, katere vere naj bodo otroci, kdaj smejo in kdaj ne smejo vere premeniti, v katere šole morajo zahajati in česa se učiti; zlasti je nasilstvo, ako država otrokom brani, da se ne učé materinskega jezika, pač pa tujega, da morajo poslušati drugoverski ali neverški nauk itd. Naloga države je, da brani slobodo podložnikov v takem oziru, nikar da bi sama kratila to slobodo.

Zakonska zveza, družinsko življenje, zakonska poštenost in zvestoba, to so — rekli bi — svete stvari v človeški družbi, ki se morajo tudi čuvati, varovati in podpirati vsestransko. Žalostno je, ako pokvarjena umetnost sika svoj strup na zakonske razmere, ako gledališča vzbujajo slast po tem, kar je slabo, in še huje, ako država sama daje take postave, s katerimi se krši trdna zakonska vez. Vseh pravih človekoljubov dolžnost je, delovati z vsemi močmi, da si zakon pridobi v družbi ono spoštovanje, katero mu pripada ne samo po zakramentu svete cerkve, ampak že po naravnem trdnem pravu.

6. O državi.

Med raznimi družbami je za naše tukajšnje življenje za družino najmenitnejša država. Sama na sebi je še važnejša cerkev, ker skrbi in deluje za večno srečo, toda tu govorimo samo o naravnih družbah, katerih namen je zemška sreča. Ta družba ni sicer jedina, a nekako povzema in použiva vse druge, pravice si privaja samo ona in sicer tudi najvažnejšo, — čez življenje in smrt podložnikov. Sto rečij srečaš dan na dan, katere je ukrenila in ustanovila država. Vse naše življenje prepregajo razmere, ki izhajajo iz države.

Kaj je torej država? Država je družba ljudij, združenih po naravnem redu pod zakonito oblastjo v to, da dosežajo naravno srečo. — Kakor smo slišali, niso se ljudje združili samovoljno ali po dogovoru, temveč po naravnem redu, po naravni določbi in moči. V državi je potrebna najprej oblast in sicer tista, katero določuje pravični red in katero imenujemo postavno ali zakonito. Namen pa, s katerim so se ljudje združili, je, da bi si pridobili in ohranili svetno srečo.

Potemtakem je država delo ali stvar človeške narave. Kar spada k naravi tako, da se ne dá od nje ločiti, to je določeno ali ustvarjeno od Stvarnika samega. Zatorej je tudi država

delo Stvarnikovo in njena oblast kakor njen red je iz volje Stvarnikove.

Ta oblast in državni red imata najmočnejšo podlago, božjo voljo, zato nista nikakor od danes do jutri, ampak nepremakljiva, in nravni zakon veleva to oblast in državni red spoštovati in držati, a isti zakon prepoveduje pod božjimi kaznimi, podirati oblast in državni red.

Kakor smo že rekli, ne more biti državne oblasti, ne da bi je kdo imel ali zvrševal. Kjer je država, tam je tudi oblast in oblastnik. Ako primerjamo celo državo telesu, v katerem je mnogo udov, tedaj nam je glava podoba oblastnika. Od tod so tudi izrazi: glavar, poglavar, načelnik.

Oblastnik kaže in zvršuje svojo oblast tako, da naznanja svojo voljo zastran podložnikov, in ista volja veže vse; kar hoče oblastnik, to morajo dopolnjevati državljani. Tu ni treba opisovati, kako naj se to godi, opomniti samo treba, da tista volja oblastnikova ni neodvisna, marveč odvisna 1. od npravnega zakona ali od volje božje, 2. od države same, ker oblastnik je dolžan določati to, kar je v prid državi, ne pa kaj drugega. Zaradi tega ne sme prestopati državnih zakonov, dokler jih ne odpravi ali premeni po postavni poti.

Oblast, ki jo ima oblastnik, izhaja iz božje naredbe in torej iz Boga. Toda nikakor ne tako, kakor bi Bog naravnost ali neposredno

dajal oblastnikom svojo oblast, temveč oblast ima vsa družba skupaj, in zaradi te ima oblast oblastnik. Torej je ta oblast iz družbe in zaradi družbe. Bog jo je dal družbi in ta jo daje oblastniku. A zopet ne tako, kakor bi podložniki, ker se jim tako poljubi, podarili komu svojo oblast, temveč oni jo zakonito in iz potrebe izročé oblastniku, in to se imenuje posredno od Boga. Nekateri samopašni vladarji so trdili, da imajo oblast neposredno od Boga, in da je zato neomejena; toda ti so bili večinoma prebrisani samosilniki, ki so opravičevali svoje krivice s krivimi nauki.

Ker nima oblastnik oblasti naravnost od Boga, ampak posredno po družbi, zato je lahko razdeljena med več oseb, ali pa se zvršuje tako, da si izbirajo podložniki svoje zastopnike ali poslance, ki delujejo pri zakonodajstvu.

Kakor se je razvidelo iz temeljnih nauk o družbi, n a m e n državi je ta, da osrečuje posamezne državnike. Tega ni treba tako umeti, kakor bi morala država zadovoljiti vsakatega človeka, temveč tako, da je lahko celota srečna, in celota je srečna, ako je srečna velika večina. Zaradi tega je dolžnost države in državne oblasti, vse ukreniti in storiti, da se obvarujejo državljanov večjih in obširnejših nesreč, kakor lakote, kužnih boleznij, sovražnih napadov, požarov in drugih. Na drugi strani mora podati državljanom priliko, da si pridobé vsega, česar treba

za zmerno življenje, torej dati jim mora priliko za zaslužek ali dela, pospeševati obrtnost in kupčijo in v to svrho napravljati in vzdržavati občila, zlasti ceste, pošte in druge pomočke. Država ne sme nikakor šele pričakovati, da državljani v posebnih družbah napravljajo take pomočke za srečo, ne, ona mora to ukreniti in določiti sama, ker to je njen poklic. Po pravici kličejo dandanes množice siromakov, zlasti delavcev, naj jim pomore država. Da, država mora ustvariti pogoje in dati ljudem priliko, da si pridobé vsega, česar jim treba za življenje.

Ne samo za telesne in gmotne potrebe mora skrbeti država, mnogo več še za duševne. Paziti mora, da državljanov ne zadene duševna nesreča, odvracovati torej mora javno pohujševanje, slabe in krive nauke (nevero, bogotajstvo), podpihovanje proti oblasti, razširjevanje nevolje v besedi in spisih. Pospeševati pa mora splošni pouk, napredovanje v znanosti in umetnosti, izumovanje novih pomočkov za splošno blagostanje itd. Kjer bi država to opuščala, zanemarjala bi svojo sveto dolžnost.

V ta namen pa mora dobivati država tudi potrebnih sredstev. Zato zahteva od podložnikov prispevkov ali nalaga davke. Davki so v vsaki državi neobhodno potrebni. Državna oblast pa jih mora nalagati in pobirati pravično in zmerno. Kadar davki podirajo občno

blagostanje in ga ne podpirajo, tedaj je država bolna. Vsegdar mora javna oblast z davki gospodariti umno in varčno, če ne, je krivična. Zato je jako želeti, čeprav ni neobhodno potrebno, da imajo davkoplačevalci po svojih zastopnikih priliko, prepričati se o tem, da se davki porabljaajo umno, pravično in varčno.

Da se brani država, treba ji je brambne sile ali vojaštva. Ker se državljani sploh odločajo radovoljno za svoj stan ali poklic, je najbolje, da se tudi za vojaški stan odločajo radovoljno. Zato je najsrečnejša razmera v državi ta, da so vojaki prostovoljci. Toda v izrednih časih, ko zahteva varnost domovine veliko vojaško moč in ne zadostujejo prostovoljci, treba je, da je vsakdo, ki je sposoben za orožje, pripravljen za boj, kakor je bilo n. pr. že pri starih Izraelcih in je dandanes splošno uvedeno.

Ker so načini različni, po katerih so osnovane vlade, ali — kakor pravimo — ker so oblike vladanja raznotere, utegne kdo vprašati, katera oblika vlade je najboljša. Prvič je jasno, da morajo biti oblike države in vladanja različne, ker so različne raznih dežel potrebe, navade, razmere; različni so značaji narodov, različna je omika. Drugič nastajajo države na različne načine, zaradi česar so različno uravnane. Tudi se neprestano preminjajo v notranjih in zunanjih razmerah, kakor nam pripoveduje sve-

tovna zgodovina. Povedati pa, katera oblika je boljša, ne dá se zato, ker je ta boljša v tem, ona v drugem oziru.

Dve stvari se pa dasta določiti, da osrečujeta države: red in sloboda. Država mora ohraniti vse podložnike v takem skupnem in celotnem razmerju, da ne ovira drug drugega in mu ne škoduje. To stori red. Redu se mora vsakdo ukloniti; kjer je red, tam je življenje krepko in pravilno. Toda vsak človek teži po slobodi; mnoge razmere in stvari so, katere mora in sme le pojedini človek določiti sam zase, ako naj uspevajo. Zato ne sme državna oblast segati v vse razmere podložnikov, ne sme hoteti urejati domačega življenja, vzgoje otrok i. dr., marveč mora puščati podložnikom slobodo. Kjer ni omenjene slobode, ni sreče. Zasušeni podložniki so oropani svoje najlepše prednosti, slobode, zato se ne morejo veseliti življenja. Ako se država vtika v vsako malenkost, ako uklepa v spone prosto gibanje družin, pouka in napredka, imajo državni uradniki brez konca opravkov, davki so ogromni, življenje mora zastajati. Zato je najboljša oblika vladanja taka, kjer sta v pravi meri spojena državni red in sloboda državljanov.

Zgodovina nam pripoveduje, da so v minulih časih mnoge države gojile take razmere, ki so bile državljanski slobodi nasprotne. Gotovo je za človeštvo zaslužen oni, ki je pri-

dobil ljudem več slobode. V novejšem času si je stavilo neke teženje, ki se imenuje liberalizem, nalogo, da podá narodom več slobode. Toda v istini je narobe; slobodo je podal le nekaterim in sicer večinoma bogatašem, da so lože stiskali in izžemali siromake.

Država ne sme biti liberalna na ta način, da bi prepustila, naj mogočneži počnó, kar hočejo, naj uničujejo milijone državljanov na duši in na telesu, ampak v tem oziru mora biti slobodoljubna, da daje vsem državljanom, tudi najubožnejšim, dovolj prilike in vspodbude za razvoj in napredek.

7. Država in pravo.

Mnogi novejši pravniki so učili in še učijo, da izvira vse pravo iz države. Trdijo, da ima vsak državljan le toliko prava, kolikor ga mu določi država, brez države pa ga nima nič. Iz našega dosedanjega razkladanja se je pa razvidelo, da ima človek pravice že po svoji naravi. Zaradi tega mu država ne daje pravic, marveč le Stvarnik sam. Tudi ne more nobena država vzeti človeku naravnih pravic. Država ima samo to dolžnost, da pravice varuje in brani, da nad njimi čuva in jih izvršuje. Zato pa tudi kaznuje vsakogar, kdor bi državljanu kratil pravice.

Ako si ogledamo sedaj posamezne naravne pravice, vidimo, da se vse ozirajo na človekovo

osebo. Človek je namreč bitje, ki se zaveda samega sebe, zato je samostojen in ni zaradi kakega drugega bitja. Z drugo besedo pravimo, da je človek oseba. Ker je oseba, ima tudi pravice in te se imenujejo osebne pravice. Seveda ne moremo tu obdelati vseh; oziramo se le na prvotne in najvažnejše in jih izvajamo ali dokazujemo iz narave človeške.

Prva osebna pravica naša je: pravica do življenja. To pravico nam daje Stvarnik, ki nam je dal življenje. Zato je prva med krivicami, komu končati ali vzeti življenje. Država pa sme vzeti življenje državljanu tedaj, kadar zahteva kazen ali je dotični človek nepoboljšljiv in nevaren človeški družbi.

Druga pravica je vsaj do tolikega blaga ali do tolike hrane, da si ž njo človek ohrani življenje. Ta pravica je razvidna iz prve.

Tretja nam je pravica do mirnega delovanja in razvoja. Kakor raste vsaka rastlina in se giblje vsaka živalca, tako naj raste, naj se giblje in naj deluje slobodno in brez ovire človek. Državne oblasti sveta dolžnost je, da varuje to slobodo in odstrani vse zavire mirnega razvoja. Dela pa ravno zoper svoj namen, ako sama ovira podložnike in jim brani napredovati po prirodnih zmožnostih.

Četrta pravica človekova je, da uživa pri drugih ljudeh spoštovanje. Čast in spoštovanje pri drugih državljanih sta nam potrebna

za srečno življenje zato, ker imamo v sebi čustvo časti in hrepenenje, pridobiti si pri drugih spoštovanje. Zato ima tudi vsakdo pravico do časti tako dolgo, dokler ni časti javno omadeževal. Onega pa, ki krati ali jemlje sodržavljanu čast, mora zavriniti in kaznovati država in tudi skrbeti, da se vsakomur povrne odvzeta čast.

Naposled navajamo tukaj jako važno pravico do svoje lasti ali lastinsko pravico. Last ali lastino imenujemo vse to, s čimer sme kdo ravnati po svoji volji. Last je s človeško naravo najtesneje sklenjena in lastinska pravica izvira prav iz te narave. To razvidimo tako-le: Ker imamo telo, imamo tudi telesne potrebe. Tem ustrezamo s telesnimi rečmi, s hrano, pijačo, obleko. Zato so te reči z nami najtesneje združene, kar se prav jasno vidi na obleki, ki je — dejal bi — del našega telesa. In družabni red zahteva, da so potrebščine človeku določene. Po pravici komu določeno in prisojeno blago se pa imenuje last. — Prav tako še po drugi strani vidimo, da last izvira iz narave. Ako hočem ustreči svojim potrebam, moram delati; z delom si pridobim prav tisto stvar, katero hočem ali užiti, ali obleči, ali komu dati. V taki pridobljeni stvari tiči moje delo, ali tista stvar je nekako utelešeno delo. Delo je pa moja popolna last, zato je moja last tudi stvar. To je za umnega človeka naj-

boljši dokaz, da izvira osebna last iz človekove narave, ker vsaj nekaj lasti imamo iz dela.

Nadalje je last potrebna zaradi reda. Da družba živi, mora se držati reda in vsakateri mora opravljati svoje delo. Ako ni nobene lasti, ako nima nihče nič svojega, tudi ne more biti nobenega reda: nihče nima svojega orodja, nihče svoje obleke, nihče svojega ležišča. Kako naj ljudje živé v takih razmerah?

Ako bi ne bilo lastine, zastajalo in popolnoma zastalo bi vse človeško delovanje. Naša narava je nagnjena k lenobi in počasnosti: počitek nam je slajši kakor delo. Zato nas pri-ganja k delu na jedni strani potreba, kakor lakot in žeja, na drugi pa zavest, da bo naše to, kar si pridobimo. Ta sebičnost nas silno vspodbuja k delu in premaguje lenobo. Vsak-danja izkušnja potrjuje to resnico.

Da bi ne bilo lastine, bilo bi možno le tako, da bi imeli ali vsi vse ali nobeden nič. In kako bi neki imeli vsi vse? Ko bi imela vse država, imel bi vendar vladar ali njegovi uradniki in ti bi oddajali drugim. Tako je dovolj razvidno, da brez lastinske pravice ne more biti urejena družba.

Ker je lastinska pravica naravna osebna pravica, mora jo braniti tudi država. Pač pa ima tudi ta pravica, kakor vsaka druga, svoje meje. Prvič ne more biti lastina v pravem po-menu nikdar človek. Človek je sam zase in

stvari so zaradi njega; ne more torej biti on sam kakor stvar — lastina drugega človeka. Ta resnica se razvidi iz naše pameti same, vendar je nekdam človeštvo ni poznalo in ni izpolnjevalo. Šele krščanska vera jo je določno oznanila narodom, in katoliška cerkev je s svojim vplivom to pravico polagoma priborila sužnjem. — Drugič ne sme si posameznik pridobiti toliko lastine, da s tem jako in občutljivo zavira življenje in napredovanje cele družbe. Cela družba je več kakor posameznik. Zaradi tega so škodljivi družbi taki zakoni, ki dovoljujejo posameznikom nakopičiti si neizmerno imetje. S tem se zabrani drugim pridobiti si tega, česar jim treba; odtod veliko uboštvo, kakor je bogastvo neplodno, in odtod tudi hiranje in smrt družbe. Jednako se tudi človeško telo pokvari in naposled pokonča, ako se preveč snovi nabere na enem kraju, na drugem pa je ni dovolj. Ta resnica, da je lastinska pravica samo omejena, je popolnoma trdna in jasna; ne izpolnjuje se pa tam, kjer sloni država na napačnih temeljih.

Tisti nauk, ki nasproti tem resnicam trdi, da ni osebne lastine, marveč, da je vse vseh, imenuje se komunizem (od latinske besede *communis* — občen, češ da je vse občno). Ta nauk so širili ob raznih dobah in širijo dandanes nekateri med ljudi in s tem motijo družbo. Kjerkoli so izkušali urediti večjo družbo

po naukih komunistov, tam se je kmalu družba razdrla. Tako se je pokazalo, da komunizem ni primeren človeški naravi.

8. Razredba stanov v državi.

Da morajo biti v družbi razni stanovi in da so v medsebojni naravni zvezi, to je bilo že povedano. Tu nam treba govoriti o razmeri raznih stanov do države.

1. Država mora razne stanove, ki so potrebni za družbo, varovati ravno tako kakor posameznike.

2. Mora pa tudi gojiti in krepčati stanove, ker s tem krepča sama sebe in posameznike.

3. To gojenje jednega stanú se pa ne sme goditi na škodo drugih stanov. Lahko se namreč razmerje posameznih stanov uredi tako, da uživajo nekateri stanovi posebne predpravice ali pravice, katerih drugi nimajo. Seveda morajo potem drugi stanovi tem bolj biti na dnú ali v ozadju in morajo predpravice drugih podpirati z nedostajanjem svojih pravic. Pač so te predpravice umestne tedaj, kadar imajo oni stanovi po svojem delu ali znanju ali sploh stališču večje področje ali okrožje, v katerem delujejo, a nikdar ne smejo predpravice teh ovirati drugih stanov v delovanju ali napredovanju. Naravna razmera stanov do države je ta-le:

1. Kmetiški stan je temelj in korenina države. Ta mora biti vedno močan in delaven.

Država ga mora varovati, da deluje v miru, braniti ga mora škodljivih vplivov. Država ne sme preveč zahtevati od njega, da ne opeša in zamre. Podpirati pa ga mora tudi нравno, da ohrani svojo нравno moč in ostane nepokvarjen.

2. Obrtni stan se ukvarja s pridelki iz prirode in jih na razne načine izdeluje. Ta stan ni tako odvisen od zemlje kakor kmetiški stan, zato je mnogo gibčnejši in sprejemljiv za vsako novotarijo. Ta stan potrebuje ne samo varstva od države, ampak zlasti modrih zakonov, da deluje sebi in drugim stanovom v prospeh.

3. Trgovstvo je neobhodno potrebno, da se blago razširja in v pravi meri razdeli po deželah in krajih. Ker se pri trgovini mnogo blaga menja, je ta stan najbolj zmožen, da si pridobi in nakopiči blaga, pa tudi ovire dela drugim stanovom. Zato mora državna oblast skrbno paziti, da trgovski dobiček ne prestopa pravičnih mej, a braniti ga tudi mora, da ga brezvestni kupovalci ne oškodujejo.

4. Vojaški stan je sam na sebi zlo, a je potreben. Države bi bile najbolj srečne, ko bi ne imele nič vojaštva. Ker pa države ne morejo biti brez vojaštva, morajo skrbeti, da se v vojakih goji ljubezen do domovine, pogumnost, pokorščina in čustvo časti.

5. Učeni stanovi so neobhodno potrebni za obstanek in napredek države. A država mora

skrbeti, da se ti stanovi toliko ne namnožé, da bi jih ne mogla vzdrževati.

6. Poleg teh stanov imenujejo dandanes še delavski stan. Delavski stan je prav za prav tudi kmetiški in rokodelski stan, a dandanes je to ime v rabi najbolj za tiste osebe, ki imajo od dela jedino le zaslužek, in taki delavci so največ po tvornicah, dninarji, rudokopi, kamenolomi in zidarji. — Kar je vzmet pri uri, kar je voda pri mlinu, to so delavci pri vsakem podjetju. Vsekako je njihov posel tem težji, čim manj uspeha jim obeta njih delo. Rokodelec dela in ima naposled narejeno blago kot svojo last v roki, a delavec dela, pridela pa nič. Zato mora država z dvojno skrbjo gledati na delavce, da lajša njih stan; delodajalec mora z ljubeznijo vezati jih nase in jim dajati toliko plačila, kolikor je bilo zaslužka, ravnati mora ž njimi kakor s svojimi pomočniki. Nasproti mora pa država tudi delodajalca braniti, da mu samovolja in trma delavcev ne uniči podjetja. Čim rahlejšé je razmerje delodajalca do delavca, tem večja mora biti skrb države, da se to razmerje od nobene strani ne ruši in ne razdira.

9. Socijalizem.

V sedanjem veku se je društveno življenje mnogo premenilo. Stare navade in naprave so se odstranile, nekdanje družabne zveze so se potrgale, državni red se je preosnoval — vse

v zmyslu onih nauk, iz katerih se je porodila tudi krvava francoska prekucija. Glavna težnja teh nauk je, da je človek vsestransko neodvisen, zaradi tega naj vsak sam zase, ne gledé na druge, deluje in raste, kakor se mu ljubi. Kmalu so začeli posamezniki, ki so delali samo za dobiček, kopičiti si ogromno bogastvo, države so s slabim gospodarstvom lezle v dolgove, denar je dobil vso oblast v roke in ni bil več samo pomoček za občevanje in trgovino. Zaradi tega je pa na drugi strani velikanska množina ljudstva prišla ob vse in do cela obubožala. Tem žalostnim razmeram so pomagali posebno še v sedanji dôbi izumljeni stroji. Kar so poprej delale roke, to sedaj delajo stroji in ljudje jim samo strežejo. Velike množine ljudij se je nabralo po tvornicah; ljudstvo, ki je poprej živel po vaseh in selih v mirnem družinskem življenju, pridrlo je k mestom v tvornice in tukaj životari pri umazanem in nevarnem delu in ob pičlem zaslužku v vedni bedi in nezadovoljnosti. To je današnji nesrečni delavski stan. Nekaj časa je šlo tako mirno dalje, tvorničarji so spravljali velikanske dobičke, delavstvo pa je hiralo. Tu so pa nastopili možje, večinoma napolnjeni z napačnimi modroslovnimi nauki, in učili delavstvo, zakaj in kako naj si pomaga. Vsakdo je videl, da se razmere morajo premeniti, socijalno vprašanje ali vprašanje o družabni preosnovi

v prid delavskemu stanu je prišlo na dan. Mnogi so si želeli in želé te preosnove tako, da bi državna oblast prišla v roke nižjim delavskim stanovom, da bi postala vlada demokratska (demokracija = ljudovlada), in ti se imenujejo socijalni demokrati.

S čim naj bi država preosnovala družbo, o tem niso pisatelji te stroke jedne misli. LASSALLE (1825—1864) n. pr. uči, naj dobijo delavci državno oblast v roko in potem premené razmere med onimi, ki delo dajejo in med delavci. KAROL MARX (1818—1883) je pa ustanovil v ta namen mednarodno družbo, ki naj se organizuje in krepí tako dolgo, da bo mogla sprejeti od malega števila kapitalistov njih imovino, kakor so oni sprejeli (vzeli z ekspropriacijo) od manjših lastnikov njihovo last. Vse današnje težnje socijalistov gredó skoro soglasno na to, da se lastnikom vzame lastina in ali vnovič razdeli med vse ali pa ohrani v državni lasti vsem državljanom za užitek. To se mora doseči ali po postavni poti tako, da dobijo pristaši teh naukov večino v postavodajalnih skupščinah, ali pa s silo, ako ne gre drugače.

Socijalizem nima znanstvene podlage in se ne opira vseskozi na osebne pravice, sicer bi ne težil zoper pravico osebne lasti. Pač pa ima socijalizem močno zaslombo

1. v žalostnih razmerah delavcev in v nezmernem kopičenju bogastva pri kapitalistih;

2. v zapeljivih naukih socijalistov, ki svojim pristašem obetajo take stvari, katere mikajo nerazsodne ljudi, čeprav jim nihče ne bi mogel izpolniti takih obljub;

3. v pokvarjeni človeški naravi, ki teži po veselju in po sreči, a se ogiblje dela. Zato obetajo načelniki socijalistov pristašem za bodočnost velike dohodke, ki se bodo pridobivali z manjšim delom, kakor je opravljajo sedaj.

Da se nauki socijalistov tem bolj primejo ljudij, zatarejo jim vero, pahnejo jih v materijalizem in trdé, da je uživanje najvišji namen človekov.

Kdor čuje o žalostnem stanju delavcev, v katerem so bili nedavno in so deloma še sedaj, priznava rad, da se mora delavcem priboriti tako življenje, kakoršno se spodobi človeku. Govorili smo o dolžnostih države; seveda tudi država ne more vsega. Dokler ne preveje vse omikane družbe duh pravičnosti, ne bo bolje. Duh pravičnosti in ljubezni pa živi samo v krščanski veri. Zato so vsi poskusi, da se „reši delavsko vprašanje“, prazni, dokler se ne predrugači sedanja kultura.

Socijalizem je potemtakem bolezen človeške družbe in ni modrosloven nauk. Saj ni težko spoznati, da se praktično ne dadó izvesti nauki socijalistov. Ko bi danes odvzeli imetje vsem bogatinom in je razdelili jednako med ljudi: niti jeden dan ne bo imetje ostalo jednako. Da

bi uboštvo odpravili s sveta, to je nemogoče. Da bi ljudje manj delali in vendar več zaslužili — to si nasprotuje. Da rodi zemlja toliko, kolikor je ob majhnem in lahkem delu dovolj za vse ljudi, to je zopet socialistijska prevara. Zemlja se pač ne bo premenila iz solzne doline v raj, kadar jo bo obdeloval socialist.

V modroslovnem razkladanju ni umestno, da bi še obširneje govorili o tem pojavu sedanjega časa. A nekaj dobička bo imelo človeštvo gotovo tudi od gibanja delavcev, to, da se bo vzbudilo k delu in da bo dajalo čast le onemu, ki si jo je zaslužil z delom.

10. Pravice podlaga in poravnava.

Ona dva dela v modroslovju, ki obdelujeta nравnost in pravo, sta nekako slabejša kakor drugi deli modroslovja. Ne pa zato, kakor bi bili nравoslovni in pravoslovni nauki manj vredni, kakor so drugi, marveč zato, ker mnogim ljudem niso po volji in ker jih v istini ne izpolnjujejo. Zato so — dejali bi — ti nauki le bolj v knjigah, a ne v življenju; zato jih oni ljudje v vsakdanjem življenju malo cenijo; a drugi jih zopet zaničujejo, ker ne vidijo uspehov in sadov iz teh nauk. Žal, zares je človek tako slab, da služi svojemu nagnjenju bolj kakor nepremenljivim nравnim in pravnim zakonom!

Zaradi tega ne mislimo obširneje razkladati posamnih nauk o pravu, četudi bi našli mnogo tvarine. Povedati bi mogli, kako se pridobé razne pravice, na primer s pogodbo, podedovanjem in z drugimi načini, na dalje, kako se izgubi pravica, kako se oškoduje ali kruši, kako pa se mora zopet poravnati, n. pr. s povračilom. Zlasti nauk o povračilu je imeniten, ker se ljudje mnogokrat pregrešé zoper bližnjika in mu delajo kvar. Povedati bi torej morali, kdaj, kako in komu naj se povrne ali popravi storjena škoda; toda ta nauk sega že preveč v posebne razmere in obdeluje toliko znane stvari, da ga tukaj prezremo brez težave.

Pač pa je treba ozreti se na neko drugo stran nравnosti in prava, brez katere bi obeh ne umevali popolnoma, in ta je — večni konec ali večna poravnava nравnih in pravnih razmer.

Čeprav nam vsakdanja izkušnja kaže, da ljudje brezobzirno prestopajo nравne in pravne zakone, vendar ne more iz tega sklepati noben pameten človek, da so s tem oni zakoni odpravljeni. Nekaterikrat zadene prestopnika kazen od državne oblasti, nekaterikrat ga kaznujejo že naravni hudi nasledki. Res je, da včasih prestopnika zakonov in večkratnega zločinca in hudobneža ne zadene nobena zemeljska kazen, marveč živi v bogastvu in časti, kakor bi bil najboljši človek. Zatorej se vpraša: Ali nima zakon nobene druge moči, nikake trdnejše podlage

in nikake višje veljave? Odgovarjamo: Ima jo, a ta moč in ta veljava zadeneta človeka po smrti.

Dokazali smo, da je človeška duša neumrljiva. Duša živi potem, ko se je ločila od telesa, kot popolnoma ista oseba, katera je bila v življenju. Ohrani isto znanje, isto voljo, iste namene, sploh — isto duševnost. Zaradi tega pa tudi ostane v istih нравnih in pravnih razmerah, v katerih je bila tukaj. Hudodelčeva duša se ob ločenju od telesa ne odtegne pravič onim dolžnostim, onim zavezam, v katerih je bila v življenju: dejanja, katera je oseba storila, ostanejo tudi zanjo veljavna ali dejavna, in tako mora človek po smrti biti v naslednjih svojih dejanjih.

Z drugimi besedami rečemo to tako: Po smrti prejme človek plačilo ali kazen za svoje zemeljsko delovanje. Kdor se je ravnal po нравnih in pravnih zakonih, kdor je izpolnjeval vesoljni red, ta mora ostati v oni razmeri, ki se sklada z redom, in ta je — soglasje, mir, sreča. Kdor pa ni dopolnjeval нравnih in pravnih zakonov, kdor se je boril ž njimi ali je bil njih dejanski nasprotnik, ta tudi po smrti ne more biti z нравnim redom v soglasju, ne more se ga veseliti, marveč нравni red mu mora biti le v muko ali kazen. Saj tudi tatu ni prijetna solnčna svetloba, in hudobnežem ni ugodna družba veselih, nedolžnih ljudij. Ker je

npravni red nepremeljiv in večni, zato ga ne potisne v stran tisti, ki ga prestopi, marveč ta red potlači v nesrečo hudobneža.

Vsak dan nam kaže življenje, da tukaj ni vselej srečen tisti, ki je pošten in dober, marveč mnogokrat ga tarejo stiske in nadloge. Tudi vidimo, da se marsikateremu hudobnežu tu in tam dolgo časa dobro godi, celó do konca življenja. Krivica vlada včasih ne samo nekaj dni, temveč leta in leta, da pokoplje cele rodove v razvalinah. Res je krvavi Napoleon preživel konec svojega življenja v žalostnem prognanstvu, toda s tem ni obudil k življenju stotisočev nesrečnih žrtev, katere je dal pobiti po raznih bojiščih.

Ali se torej ta usoda nikdar ne poravna? Ali se bo nesrečnemu poštenjaku in pravičniku vekomaj godilo slabo, in srečnemu hudobnežu na vek dobro? Ne, ne more. Npravni in pravni red premore vsak upor z neskončno silo, saj tudi prirodni zakon zravnava vsak navidezni nered in si ohrani občno veljavo.

Da se tako vzdržuje red in da se zravnava človeška usoda po smrti, to je popolnoma trdna resnica, katero priznavajo vsi narodi. Ako bi ne bilo tako, ne bi mogli govoriti o npravnem in pravnem redu, vse bi bilo samo prevara.

Tako nam tudi pravni kakor npravni red kaže še drug svet in drugo življenje. In to živ-

ljenje je namen in konec vsega delovanja po omenjenem redu. Tukaj je življenje mnogokrat kakor zavito ali zakopano v zemeljske ovire, težave, nasprotstva. Tam pa se bo to življenje razvilo čisto in popolno. Tako se v pravem pomenu uresničuje rek, ki pravi:

Pravica zmagaja.

IV. del: O lepoti in umetnosti.

1. O čem govorimo v tem delu.

Obširne so zmožnosti človekove. Ne samo, da spoznava resnico, da hoče in dela dobro, da se dá voditi pravici in živi v dobro urejeni družbi: ima tudi poseben dar, da spoznava in čuti, kake so stvari po svoji obliki, vnanjščini, sestavi — popolne, primerne in ugodne. Kdo ne vé, da se nam zdi pomladno jasno jutro lepo, jesenski megleni dan pa ne? Ločimo torej lepe od nelepih, prijetne od neprijetnih stvari. Za to svoje ravnanje moramo imeti ne samo dar ali zmožnost, marveč tudi neko pravilo ali neki zakon nas vodi, da se po njem ravnamo. Ne bi mogli ločiti lepih od nelepih stvari, ako bi nam tisti notranji zakon ne določil, kaj je lepo, kaj pa ni.

A jasno je tudi to, da ne bi mogli ločiti lepih stvari od nelepih, ako bi ne bile stvari same različne. Kako bi mogli sami iz sebe in

samovoljno ločiti stvari, ko se vendar popolnoma zavedamo, da ne delamo stvari lepih mi, marveč da so same take?

Da doženemo nauke v tej stroki, ozirati se nam bo na dve strani: 1. na ono posebno lastnost stvari, katero imenujemo lepoto, in 2. na svoje spoznavanje lepih in nelepih predmetov ali na čutenje in cenjenje tega, kar je lepo. Vendar ne bomo teh dveh strani obdelovali ločenih, marveč v istem razkladanju nam bo paziti, da ne zanemarimo ali objektivne ali subjektivne strani. Ker pa nahajamo lepoto v prirodnih in v človeških delih, zato nam bo preiskovati obe vrsti, vendar mnogo manj prirodo, kakor umetna dela, ker umetna dela nam nalagajo več tvarine kakor priroda. Zaradi tega smo tudi temu celemu oddelku dali naslov: O lepoti in umetnosti.

Ta del modroslovja, ki ga namerjamo tukaj obdelovati, imenujemo tudi estetik o. ‚Estetika‘ pomenja prvotno nauk o čutenju. Nemški modroslovec BAUMGARTEN pa je rabil l. 1750 prvi to besedo za nauk o lepoti, kolikor jo čutimo. Po domače bi rekli: estetika je nauk o lepočutju. Ta beseda je odslej prišla tako v navado, da je ne rabimo samo za posebno vedo, ampak tudi v življenju n. pr. ‚estetično‘, kar pomenja lepo ali vkusno.

Umeva se samo ob sebi, da ta veda ni tako samostojna, da ne bi se nič ozirala na druge

modroslovne stroke. Nauk o lepoti se mora tesno oklepiti nauka o resnici in dobroti.

2. Kaj je lepota.

Ako vprašam otroka, kaj je lepo, pokaže mi — ako se mu ne zdi vprašanje nespametno — hišo, obleko, podobo, igračo. S takim odgovorom seveda ne moremo biti zadovoljni, čeprav je tudi v otroškem odgovoru doberšen kos modrosti; ne vprašamo namreč, katere stvari so lepe, ampak kaj je lepo sploh, t. j. kaj je v stvareh, zaradi česar so lepe. Od tega vprašanja moramo ločiti še tretje vprašanje, namreč, kaj je lepota po bistvenih momentih. Tu govorimo najprej o drugem vprašanju. Vprašamo namreč: Na kakšen način naj si mislim lepoto, za kakšno bitje naj jo imam; šele potem bomo govorili, iz česa izvira ali iz katerih momentov je lepota.

Katere reči so lepe, to nam pove opazovanje. Kadar se človek nekoliko zaveda, spoznava tudi razloček med lepimi in nelepimi stvarmi. Vednost pa mora preiskati, kaj je neki v stvareh, da jih imamo za lepe. Preprosta pamet ne potrebuje in nima za to vprašanje odgovora, a za vednost je prevažna in neobhodno potrebna.

Kakor je trdno, da so nam nekatere stvari lepe, tako je tudi trdno, da to ni samo do-

zdevanje, marveč stvari so istinito in same na sebi lepe. Kar je lepo, to ni morda prevara, ampak je prava istina. To nam potrjuje soglasje vseh ljudij. Ako namreč imenujemo mnogi ljudje kako stvar lepo, mora biti lepa sama na sebi, drugače ne bi spoznali jednako te lastnosti vsi. Zaradi tega moramo odločno zavrnilo modroslovce in estetike iz tako zvane kritične (KANT-ove) šole, ki so imeli tudi lepoto ne za istinito lastnost, ampak za način subjektivnega naziranja.

Nadalje je tudi lahko umeti, da lepota ni nikako telo, nobena snov. Snov n. pr. zaužijemo, a nihče ne zaužije lepote. Lepota tudi ni nikak duh. Duha ne vidimo, a lepe reči vidimo in slišimo. Zato moramo reči, da je lepota lastnost ali svojstvo predmetov. Snovne stvari imajo lepoto, so lepe, a nikdar ni snov sama lepota.

Potem spoznavamo, da lepota ni dolga in široka, ni obsežna ali stisnjena, ni rdeča ali zelena, torej lepota ni čutna lastnost. Lepota ne more biti nič takega, kakor je obsežnost, barva, zvok, gibanje . . . kar so telesne lastnosti in telesno delovanje; torej mora biti lepota višja. To spoznavamo tudi iz tega, da je v barvi, v obliki, v gibanju in drugih razmerah ob jednem. Zato je lahko razvideti in sklepati, da lepota ni nikakor taka čutna lastnost, kakor barva, dolgost, gorkota, sladkost, pa je

tudi ne spoznava nobeno čutilo, ker lepote same ne vidi oko in ne sliši uho; pač pa lepo sliko, lepo glasbo.

Pa še iz drugih razlogov se vidi, da lepota ni čutna lastnost. *a)* Ako bi bila čutna lastnost, čutile bi jo tudi živali. A znano je, da godba na trobila n. pr. psu nikakor ni všeč. *b)* Da se spoznava lepota v umetnih slikah ali skladbah, treba je tudi duševne omike. Ako bi bila lepota zgolj čutna, morali bi jo vselej in povsodi jednako spoznavati uki in neuki.

Vemo, da sami spoznavamo lepoto ob raznih prilikah, ob raznih dobah in v raznih okolnostih različno. Sedaj se nam kaka stvar ne zdi lepa; kmalu potem, ko smo jo bolje preudarili in se vseh okoliščin spomnili, predrugači se naše mnenje o lepoti. Kolikokrat se primeri, da nam je ob kakem pogledu kaka oseba zoperna; a ko smo jo bolje spoznali in se je nekoliko privadili, zdi se nam naposled lepa, ali se pa zgodi nasprotno. — Ker se pa čutne lastnosti v stvareh (v naših vzgledih) ne premené, in je tudi naše čutenje isto v različnih prilikah, zato je trdno, da ne spoznavamo lepote s čutilom, ampak z umom. Torej tudi lepota sama ni telesna lastnost kakor so barva, teža, oblika, marveč je nadčutna lastnost.

To je važno za naše preiskovanje, a ni še dovolj; ozreti se moramo sedaj nase. Obče

znano je in ni treba za to nobenega dokaza, da nam lepota vselej ugaja. Lepota, ki bi ne ugajala, ne bi bila lepota.¹⁾ Napravlja nam radost v duši in v srcu.

Kolikor kdo spoznava lepoto, toliko čuti tudi prijetnost ali ugodnost. Lepota nas nekako vname, povzdigne, poživi in s tem oveseli. Vsa naša osebnost je v tem stanju, ki nas do cela prevzema: dušo, ki spoznava lepoto, pa tudi telesnost, katera vidi in sliši lepi predmet in v katero deluje razvneta duša. Duševna ugodnost se nekoliko preseli ali razdeli tudi na telesnost, ker je človek le jedno bitje in vsestranska jednota. Take vrste duševno-telesno stanje, bodisi prijetno ali neprijetno, imenujemo čustvo. Potemtakem rečemo, da vzbuja lepota v nas prijetno ali ugodno čustvo.

Vse to spoznava vsakdo, ako opazuje notranje gibanje in dobro loči posamezne gibljaje svojega srca. — S tem smo razkazali, kaj je v predmetih lepota, kje je in kaj učini. A kateri so bistveni momenti v lepoti, nismo še povedali.

3. Bistvo lepote.

Veliko se je pisalo o tem vprašanju, kaj je bistvo lepote. „Lepota je ideja v javljanju“, ali: „Lepota je soglasje, skladnost zunanjega

¹⁾ Sv. Tomaž Akv. pravi: Pulchra sunt, quae visa placent.

pojava z idejo“ — take in jednake razlage čitamo po knjigah. Da se take razlage dadó lahko umeti, ne moremo trditi. Poskušajmo torej umevneje razložiti lepoto.

Najprej je to trdno, da je lepota neka popolnost. Vsekako je popolnejše, če je stvar lepa kakor če je grda. In ta popolnost se nam na vnanje kaže ali razodeva. Ako je n. pr. v raztrgani knjigi napisanih veliko lepih naukov, je v tem oziru dobra in popolna, a lepa ni. Ako je pa primerno vezana in obrezana, je tudi lepa. Lahko je vsakomur jasno, da je lepota v tem, kar se nam na zunaj kaže ali razodeva, ne pa v tem, kar spoznavamo samo z umom, torej v bistvu ali v notranjosti stvari. Potemtakem je lepota vnanja popolnost. A vnanja popolnost — kaj neki je, ako ni ob enem tudi notranja? Kakšen voz je neki lep? Ali tak, na katerem se ne more nihče voziti? Ne, lep voz mora biti tudi dober za vožnjo; če je nepripraven in neokreten, pač ni v pravem pomenu voz. Lep voz je torej dober za vožnjo in tudi očem prijeten. Kadar se popolnost vozá kaže tudi na oči, tedaj je voz lep.

Po tej poti premišluj, dragi čitatelj, kar koli hočeš, povsodi najdeš isto: lepota je tam, kjer se kaže ali razodeva našim čutom popolnost stvari. Obraz je lep, ako mi kaže popolno človeško glavo. Ako bi bila na obrazu brazda ali maroga, ne bi bil obraz lep, ker ta

bi motila ali razdirala celotni in popolni vtisek. Hiša je lepa, kadar je dobra za svoj namen, popolna v celoti in v svojih delih, in se to našim očem kaže. V obče se v tem razkladanju vjema večina modroslovcev, zato lahko rečemo: Lepota je tista popolnost ali dobrota kake stvari, ki se javi ali kaže po vnanje. Torej ima lepota dva bistvena znaka ali momenta: Prvi je ta, da je lepota neka popolnost, dobrota, vrlina, dovršenost, ne pa nepopolnost ali nedostatnost ali slabost. Drugi pa je, da se ta popolnost razodeva v vnanjem pojavu, to je: popolnost se kaže neposredno ali naravnost očem ali sluhu ali opazovanju. Lepote ni treba preiskovati z globokim mišljenjem, ni je treba iskati z drobnogledom, ampak pokaže se nam tedaj, kadar se pokaže stvar. Ko bi se popolnost tako ne razodevala, ne bi bila lepota, čeprav bi bila vrlina in stvari v prid. Zdravje in čilost je vsekako dobrota in vrlina človekova, toda lepota ni; velikanska moč Herkulova je tudi vrlina, a lepota ni; Aristidova pravičnost je častna vrlina, a lepota ni: toda Alkibijadova ravna postava, gibčnost, zdravje, moč, kar se je vse kazalo na njegovem telesu, to je lepota, čeprav njegov značaj ni bil dober. Kdor je videl Alkibijada, rekel je, da je lep; kdor je videl Sokrata, rekel je, da je grd, čeprav je bil ta moder in zmeren, a oni nezmeren in strasten. Kakor smo videli, resnico spoznamo z umom,

ko razvidimo, da se vjema z istino (n. pr. resničen nauk); dobrota se vjema z namenom in z večno postavo (n. pr. rešitev iz smrtne nevarnosti); pravica se vjema z družabnim redom (n. pr. pravična rabsodba sodnikova): a lepota je očitna, je v n a n j a p o p o l n o s t s t v a r i j, je skladnost in primernost z našim zaznavanjem.

To je torej bistvo lepote. Iz tega se pa razvidi še marsikaj drugega. Prvič spoznamo, da nahajamo — ker smo čutni — največ lepote v čutnih stvareh. Čutnih predmetov se nam nudi mnogo več nego nadčutnih, in čutni predmeti se nam neposredno kažejo, kakšni so. Zato so nekateri mislili, da je lepota samo čutna lastnost, ali da je na samih čutnih stvareh. A so tudi nadčutne stvari lepe in je — to učimo v drugi vrsti — tudi nadčutna lepota. Vsakdo pravi: lepo dejanje, lepa duša, lepa misel: to vendar niso čutne stvari! In Bog, ki je ustvaril vso lepoto, je brez dvoma nad vse lep, toda ne čutno, ampak nadčutno. Tudi nadčutna lepota vzbuja ugodno čustvo, veselje in ljubezen.

Dalje moramo ločiti pravo in nepravo ali navidezno lepoto. Stvari namreč imajo več delov; vsa stvar se nam ne razodeva na prvi pogled. Zato je možno, da je kaj le deloma ali v jednom oziru lepo, ne pa po vsem bistvu. Hiša je lahko lepa od zunaj, a znotraj razdrta in zamazana. Tukaj ni hiša lepa, ampak zu-

nanja oblika je ugodna. Na to treba gledati, kadar sodimo o lepih predmetih. Jabolko, ki je piškavo, utegne imeti rdečo kožo: tedaj je koža jabolčna lepa, ne pa jabolko samo. Pesem nenravne vsebine ima morda lepe rime in sladko zveneče besede: tedaj je pač besedni sestav lep, ni pa pesem lepa. Prava lepota izvira iz celotne narave kakega predmeta, neprava je pa samo slučajno na kakem delu ali na kaki strani dotičnega predmeta.

Lepote ni tam, kjer ni bistvene popolnosti. Ako si mislim lepo stvar (in ne samo prijetno vnanjščino), mislim si jo lepo po vseh njenih delih, kakor tudi v celoti, t. j. mislimo si jo popolno, kakor je primerno njenemu bistvu. Tako ravnamo vedno, tako sodimo vselej in to nam je trden dokaz, da ni lepote brez bistvene dobrote in popolnosti. Kdor loči lepoto od druge popolnosti, loči vnanjščino od stvari same, loči pojav od predmeta, senco od telesa.

Kakor se sploh v vsaki stvari zrcali dobrota in modrost Stvarnikova, ki jo je naredil po svoji ideji, tako se razodeva prav ta Stvarnikova dobrota v lepih stvareh. Čutne stvari imajo v svoji lepoti vtisnjen znak božjega dela. Trdo snov je uredila in pripravila božja moč in božja ideja tako, da je kakor bi sevalo iz nje nekaj višjega. Zares je v pravi lepoti nekak blišč in sijaj, ki seveda ni navadna svetloba, marveč le

žar notranje popolnosti. Zatorej se umen opazovalec lepote rad spominja vira, temelja in vzora vse lepote, ki je božja popolnost.

Potrebno je še, da si ogledamo dva glavna pogoja vsake lepote. V vsakem lepem predmetu nahajamo poleg bistvene popolnosti tudi red, razmernost ali jednoto v posameznih delih. Lepota in red sta neločljiva; pri lepi stvari morajo biti vsi deli dobro urejeni. Kako bi bil lep vrt, kako bi bila lepa soba, ako nima nobenega reda?

Druga zahteva je, da je lep predmet po celoti in po delih jasen in razgleden. Ako ne morem delov razvideti, ne zdi se mi lep. Tudi najlepši kraj ni lep, ako ga zastira megla; kadar ne moreš razločevati delov, če niso na sliki posamezne osebe določno risane, ni podoba lepa. Pesem ni lepa, ako niso v njej misli jasne; govor ni lep, ako ne umevaš mislij, ako ni sestavljen pregledno.

Tako smo spoznali bistvo lepote in razvideli, da lepota izvira iz bistva stvari, da se javi v vnanjščini, in da jo spoznavamo tako, kakor zaznavamo stvar samo, s čuti in z umom.

4. Lepote in njene posamne vrste.

Čeprav je lepota, kakor smo jo določili, ista v vseh lepih predmetih, vendar se dadó ločiti nekatere vrste, v katerih ima lepota po-

seben značaj. Najprej imenujemo veličastnost. Veličastno imenujemo to, kar je po svoji vnanji strani veliko in mogočno in zato našega duha povzdiguje. Seveda nam veličastni predmet tudi ugaja, toda s tem nam ugaja, da nas navdá z nekako krepkostjo, močjo, odločnostjo. Kar se tiče pa predmeta samega, temu se klanjamo in ga občudujemo. Kadar je predmet že toliko velikanski, da ga ne moremo z umom obsegati, marveč se mu samo čudimo ali divimo, tedaj je čudovit ali tudi diven.

Omeniti je tukaj potrebno tragično lepoto. Ne moremo tu razlagati, od kod ta beseda, pač pa lahko razložimo bistvo tragične lepote. Tragična je n. pr. osoda človekova tedaj, kadar so njegovi nameni in čini veličastni; zaradi kake krivde pa ga pogazi in uniči višja sovražna moč; a tudi v tem padcu, tudi v nesreči ostane junak veličasten. Zato nam vzbuja dvoje važnih čustev: sočutje in strah.

Lepota ugaja po svoji vsestranski dovršenosti. Ako pa ne gledamo toliko na vsestransko popolnost, kolikor na to, da je stvar ugodna, pravimo, da je mila ali ljubka. Milina je seveda lepota, toda s tem posebnim ozirom, da mehka in prijetna oblika jako ugaja, čeprav ni bistvo krepko in popolno. Milina se nahaja v prav mnogih stvareh, v prirodnih in umetnih; milina miri, tolaži in blaži človeško srce. Ako je njen značaj obilno izražen, tedaj

prehaja, ako je predmet majhen, polagoma v nežnost. Nežnost je nasprotna veličastnosti. Ta povzdiguje, ona pa brzda in lajša čustva. Miloba in nežnost sta poleg vzvišenih predmetov jako prijetni.

Milini je sorodna mičnost, kadar vzbuja zanimanje in veselje. Mično je lahko kaj takega, kar je tudi nepopolno lepo. Nadalje je kak dogodek ali govor ali drug umotvor ganljiv, ako vzbuja močna čustva, zlasti sočutje ali žalost. Nasproti so nekateri predmeti taki, da ne vzbujajo žalosti, ampak nenadno veselost in nas prav s tem mikajo. Imenujemo jih smešne. Smešni predmeti niso naravnost lepi, zanimajo le zaradi ugodnega čustva, katero vzbujajo. Treba je pa za to čustvo, 1. da je na predmetu neka nevažna stran nepopolna in z drugimi neskladna. Ako n. pr. mal deček dene na glavo velik, visok klobuk, je to smešno, ker se pokrivalo ne vjema s postavo. 2. Ne sme biti tista neskladnost nikdar grešna, zakaj greh ni smešen. Uspeh smešnosti je tem večji, čim bolj nas iznenadi.

Smešnost se kaže na razne načine: včasih samo zabava, tedaj je stvar humoristična; drugič pa tudi nekoliko zbada, kadar pohvalno govori, a grajalno misli, kar se imenuje ironija; in če je grajanje in zbadanje bolj očitno kakor lepota, je sarkastično. Ako sta dve različni stvari združeni tako, da se vidi njiju slu-

čajna zveza in bistvena razlika ob jednom, imenuje se to dovtipno, kar je včasih, ako se rabi v pravi meri, jako mično in prijetno.

5. Lepota v prirodi.

V vsaki stvari se nekoliko kaže po zunanje njeno bistvo, zato je vsaka stvar lepa. Ni je nobene, da ne bi imela nekoliko popolnosti; kakor je vsaka resnična in dobra, tako je tudi lepa.

S tem pa ni rečeno, da to lepoto povsodi spoznavamo. Očitna nam je lepota le tedaj, kadar je toliko krepka, da vzbudi naše čustvo. Potemtakem je sicer vsa priroda lepa, vendar imamo za lepe le one predmete, ki nam posebno ugajajo.

Priroda nam kaže jako obilno lepote. Ne moremo pa določiti zakona, po katerem bi lepota vladala in se razširjala v prirodi. Popolnejša bitja niso zaradi tega tudi lepša. Na primer želva, povodni konji so vsekako popolnejša bitja kakor cvetlice, vendar so cvetlice s krasnimi barvami in lahko postavijo mnogo lepše od onih živalij. Reči bi smeli le to, da je nekaterim prirodnim bitjem lepota namen, kakor mnogim rastlinam ali metuljem, drugim pa živahnejše delovanje.

V prirodi se izraža lepota na najraznejše načine: v oblikah, v barvah, v obrisih, v gi-

banju, v sestavi mnogih predmetov, v glasovih itd.; seveda tudi v raznih stopinjah od preproste oblike v rudninah do čudovito lepe oblike v človeški postavi. Četudi se ne dadó določiti zakoni, po katerih so razširjeni lepi predmeti po prirodi, znani so zakoni, po katerih zaznavamo in cenimo lepoto. Vemo namreč, kakšne črte, kakšne oblike, kakšno gibanje, kakšna sestava barv in glasov je lepa, kakšna velikost, kakšno razmerje; vemo tudi, kaj se druží v soglasje in kaj ne, s kratka: poznamo zakone lepote, četudi ne zakonov lepih predmetov. Lahko je pa opaziti, da so predmeti iste vrste tem lepši, čim popolnejši in bolj zrastli so. Mala vijolica sicer lepo diši, a posebne lepote ne kaže. Ako jo pa skrbno in umetno gojimo, zraste večja in lepša.

Ako gledamo na to, koliko lepote je v prirodi in kakšna je, reči se mora, da je lepote v prirodi jako obilno in da je semtertje jako velika; večinoma pa ne pazimo na njo in je ne cenimo. Ako vzamemo v roko drobno-gled in pogledamo, kako so sestavljeni najmanjši deli rastlin in živalij, vidimo ne samo v oblikah, ampak tudi v barvah prav krasne proizvode. Kako lepe so večinoma rastline, o tem nam ni treba govoriti, ker nam govori dovolj oko. Sv. pismo samo nam stavi za vzgled lepe vnanjosti poljsko lilijo. Kakor nas razveseljujejo male mnogoštevilne cvetke s svojim

oblačilom, ker večkrat preprežejo velike ravnine kakor pisan prt, tako nam vzbujajo visoka in močna drevesa čustvo veličastnosti. Drevje stoji sploh zastran lepote med prirodnimi stvarmi v prvi vrsti. Pa koliko je razlike med našimi košatimi drevesi in golimi palmami z vencem na vrhu! — Tudi živali nam pripravljajo prizore, polne lepote. Povsod se gibljejo in sučejo, povsod nas spominjajo, da priroda ni mrtva stvar, ampak živa slika božje mogočnosti. Kako lepe prizore nam nudijo domače živali! Čeda, pasoča se po travniku ali po visokih planinah, pes, ki spremlja popotnika, konj, ki nosi jezdeca — to so lepi predmeti, ki te oveselé do dna srca. Med divjimi živalmi so nekatere izredno lepe, kakor plaha srna, krepki jelen, posebno pa mogočni lev na suhem in orel v zraku.

Vse stvari pa presega po lepoti človek s svojo pokončno postavo in umnim obrazom. V človeškem telesu je nakopičen pravi zaklad najvišje lepote, — pač zato, ker človek je tudi duševno bitje, in v telesu, zlasti na obrazu odseva njegova netelesna duša. Koliko moči je v očeh, koliko prememb na ustnicah, koliko izrazov imamo v rokah! Seveda je pri človeku v lepoti mnogo stopinj od vsakdanjega obraza do takih vzorov, ki so navduševali prve umetnike, vendar je bistvena lepota v vsakem bitju, ki je moglo rasti brez zavire in poškodbe. Da

je tudi lepota posebna prednost, katero ima človek od stvarnika, ni treba šele zatrjevati.

In celó nad zemljo je razsuta lepota v stvarstvu: prelep prizor nam je prav tako dnevno nebo z veličastnim solncem, včasih s temnimi oblaki, z bliskom in gromom, kakor tudi ponočno nebo z neštetimi zvezdami. Povsodi lepota, povsodi obilno tega, kar ugaja našim očem in povzdiguje našega duha. Zares, lepa je priroda, in srečen oni, ki jo umeva!

6. Od kod izvira umetnost?

Umetnost izvira iz človeške narave, kakor izvira vsako drugo človeško delovanje.

Lepota nam ugaja; to smo večkrat povedali v dosedanjem razlaganju. Kar nam ugaja, to ljubimo ali imamo radi. Torej nas naše naravno teženje vodi do lepih stvari. Kar je v prirodi lepega, to je ljudi vedno mikalo in jih bo mikalo, dokler bo živel človeški rod. Česar si želiš, tisto si izkušaš pridobiti, da je imaš in se ga veseliš. Lepo cvetlico rad utrgaš, da jo s sabo odneseš in deneš blizu sebe v svojem stanovanju. Tam jo pogledaš pogostoma ali poduhaš, dokler je lepa. Kadar izgubi lepoto, tedaj jo zavržeš.

No, česar človek nima in si tudi ne more pridobiti, to si naredi sam. Čudno bi pač bilo, da bi nam lepota ugajala, a ne bi se trudili pri-

praviti si lepih stvari. Otroku ugaja bistri potok: zato izkoplje mal jarek, vlije na jedni strani vode, pa ima sam svoj potoček. Velikih dreves ne more imeti, toda veje in bilke lahko zasadi v prst ali blato, da ima gozd. Gorá in hribov ne more imeti, a kup peska si nanese skupaj, da mu je namestu hriba.

Nadalje treba ozirati se na nagon posnemanja. Prirojen nam je živahen nagon, da več ali manj posnemamo, kar nas zanima. Pasje lajanje, mačje mijavkanje, tuljenje in rjojenje, gibanje živalij in drugih stvari posnema človek sam ob sebi. Čim mičnejše je kaj, tem rajši je posnema. Zlasti pa rad posnema lepe oblike, ker mu ugajajo.

Ni treba obširno dokazovati, da je posnemanje za umetnost pred vsem važno. Četudi ni posnemanje samo že umetnost, a za umetnostno delovanje je prav posnemanje — dejal bi — vzmet, ki človeka goni in vodi. Umetnost se je začela s tem, da je človek posnemal prirodo in opazoval samega sebe. Vidni predmeti v prirodi imajo določeno obliko, imajo jasne obrise, ki se dadó v podobiti ali posneti s črtami. Zato je človek zgodaj risal oblike živalij in človeka in rabil pri tem barve, kar nam kažejo najstarejši ostanki. Jednako je umetno rabil tudi svoj glas, in je peval; kmalu je izumil orodja za glasbo, kakor piščalko in brenkljo s strunami. Naša narava in prirodni pomočki so taki, da

je človek nehoté izumil umetnost, in prav tako se je po prirodnem nagibu pečal z umetnim delovanjem.¹⁾

To delovanje je bilo čim dalje tem popolnejše. Umetnost je hitro napredovala. Človeka je učila in izpopolnjevala izkušnja, priganjala ga je pa ljubezen do lepih stvari. Ne malo ga je veselilo tudi to, da more s svojo močjo ustvariti nekaj, kar je podobno prirodnim stvarim. Narisal je jelena z rogovi, narisal tudi človeka — in se radoval tega svojega stvora, v katerem se mu je nekako oživila prava priroda. Ta radost je bila tem večja, čim bolj je umetnost napredovala.

Čeprav je v prirodi veliko lepih predmetov, vendar so mnogokrat v takih okoliščinah, katere so lepoti v škodo. Rekli bi, da lepota v prirodi ni vselej čista in prosta. Nadalje tudi ni stalna. Kako hitro zvenejo cvetlice, kako hitro se premeni pisan travnik v vročini! A človek si želi stalnejše lepote, zato si hoče sam ustvariti lepih stvari, katere mu ne minejo.

Razvideli smo, da umetnost res izvira iz človeške narave sama ob sebi. Kakor je umetnost prirodna ali naravna stvar človekova, tako je tudi splošna. Vsak narod, ki ni zašel v divjaštvo, pozna in goji umetnost po svoje. Splošni značaj človeški in umetnostni je povsodi isti.

¹⁾ Sv. pismo nam priča, da je že Jubal, šesti potomec Kajnov, izumil citre in harpo. (I. Mojz. 4, 21.)

7. Bistvo umetnosti.

Za življenje umetnost ni neizogibno potrebna. Da živimo, za to je potrebno obdelovati polje, loviti divjačino, izdelovati razno orodje in orožje z obleko vred: a tudi brez umetnosti je človek lahko zdrav in vesel.

Zato pa ne spada umetnost sama pod idejo dobrote ali pravice, marveč je prosto človeško delo, katero se sklada povsem le z idejo lepote. Noben nravni zakon nam ne veleva, naj vsi ljudje slikamo ali godemo na gosli; tudi ne zahteva pravica, da bi delali kipe ali zlagali lepe pesmi. Potemtakem tudi umetnost ne ustreza potrebam življenja, marveč samo lepša, kakor pravimo, življenje naše. Njen namen ni drug, kakor izvajati ali stvarjati lepe stvari. In tudi ni nobenega modroslovca ali estetika, ki bi ne priznaval umetnosti tega prvega in najvišjega namena.

Toda kako naj ustvarjamo lepe stvari? Ali s tem, da samo posnemamo prirodo, da jo kažemo ali izražamo natančno? Posnemanje prirode sicer vodi človeka do umetnosti, toda samo posnemanje še ni umetnost in tudi ni njen namen. Namen prostemu človeškemu delovanju mora biti ta, da presegamo to, kar že je ali obstaja. Z umetnostjo hočemo ustvariti nekaj novega, posebnega, svojega. Čemu in zakaj bi samo posnemali, saj prirode ne mo-

remo popolnoma posnemati! Nikdar ne moremo ustvariti tega, kar ustvarja priroda. Kaj je tudi najlepši obraz, ki ga naslika slikar, v primeri s pravim obrazom iz mesa in krvi! Kaj je najmičnejše naslikana pokrajina v primeri s pravo pokrajino! In kaj je tudi najboljša pesem katerekoli vrste v primeri z istino, katero čuti srce ali katera se vrši v življenju! Ako naj bi bila umetnost golo posnemanje in nič drugega, tedaj bi spadala v nauk o resnici, v prvi del našega razkladanja; tedaj bi jo bilo treba tako obdelovati, kakor logiko ali metafiziko ali drugo vedo. Pokrajinsko sliko bi morali soditi prav tako kakor fotografijo. — Torej trdim: Da, posnemanje prirode nam kaže pot k umetnosti, daje nam pomočke zanjo, ponuja nam gradiva ali tvarine, toda umetnost še ni to. V čistem jezeru odseva modro nebo in lepo obrežje: toda to odsevanje ni nikak umetnostni stvar, čeprav je v jezeru natančen posnetek lepe istine.

Če ni posnemanje prirode bistvo in namen umetnosti, zdi se, da je umetnost na nasprotni strani. Da Indi in Kitajci delajo čudne in ne navadne podobe svojih malikov, morda je to namen umetnosti? Morda je umetnost tako slobodna, da smeš vse izraziti in vpodobiti, kar ti šine v glavo, kar ti pride v domišljijo? Tudi to ne: to ni umetnost. Resnico pačiti in na njeno mesto staviti izrodke domišljije, to

ne more biti namen umetnosti, ker to ni lepota.

Ako se oziramo na vse to, rečemo lahko tako-le: Umetnosti bistvo in namen je, da prosto ustvarja in kaže lepe predmete na podlagi resnice, kakor bi jih ustvarjala priroda sama. To se lahko tudi po sebi umeva, saj lepa ne more biti nobena stvar, ako ni resnična.

Še po drugi strani spoznavamo bistvo umetnosti. Vsak človek ima dar, da lepoto spoznava. Nima pa vsak darú, da lepoto tudi izraža. In oni, ki ga imajo, imajo ga v različni meri. Kakor uči izkušnja, imajo nekateri ljudje v izredni meri ta dar ali to moč. Imenujejo se geniji ali ženjiji). Čim večja je lepota njihovih stvorov in čim bolje so izrazili svojo misel ali idejo, tem večjo moč so pokazali, tem večji umetniki so. Umetnost torej ustvarja nove predmete, ne iz ničesa, ampak iz človeškega uma.

To naznanja tudi ime umetnost ali umetelnost, ker pomenja lastnost človeka, ki dobro umeva. Umetelj ali umetnik ¹⁾ ali umetelnik je potemtakem mož, ki mnogo umeva. Ta duševna moč dela umetnika, s to stvarja lepa, nova dela.

Da pa stvarja lepa dela z umom, treba, da poprej misli in vé, kaj mu je stvoriti. V duhu

¹⁾ Ker je ta beseda pri nas in Hrvatih navadna, zdi se mi, da je ne kaže preminjati in zamenjavati z „umetelnikom“. Čehi pravijo: umělec, umělecký.

mora imeti ono stvar pred seboj, dušno oko mu mora zreti sliko in dušno uho poslušati glasove, katere hoče vidno in slišno pokazati. Drugače ne more stvarjati ničesar, ako ne vé, kaj mu je delati. Pa tudi te duševne slike ne more napraviti si, predno si ni pojasnil, zakaj in čemu bo to delo, kateremu namenu naj služi in kaj naj učinja. Saj je to v naši naravi, in drugače ne moremo ravnati, ako hočemo ravnati umno. To, kar smo imenovali namen, kar namreč hoče umetnik izraziti ali doseči, to namisel imenujemo *idejo*. Brez ideje ni umetnega delovanja, kakor ni hoje brez poti in svetlobe. Predno naslika slikar lepo človeško glavo, mora mu biti na mislih, ali namerjati mora, da pokaže in izrazi človeško lepoto sploh. In ko si je to namenil, tedaj se vpraša: Kako, s kakšno sliko, s kakšnim posebnim delom učinim to namero? Tako si ustvari v duhu ali v mislih prav tako sliko, kakoršno hoče pozneje na platnu prirediti njegova roka. Ta notranja slika pa ni več njegova ideja, marveč imenujemo jo, ker se nanjo ozira, ali ker jo je nekako uzrl v duhu, njegov *vzor* (*uzor*) ali tudi *ideal*. Čim boljši, lepši in popolnejši je vzor umetnikov, tem lepši je lahko tudi njegov umotvor.

Vzor umetnikov je pa znan samo umetniku; prava zunanja stvar še ni, da bi se na njej zaznala lepota. Tu treba torej notranjo

sliko ali vzor utelesiti, vprizoriti, pokazati. V ta namen rabi umetnik čutne ali zunanje pomočke in zunanje gradivo (les, kamen, kovino, il, idr.), v katerem izdelava to, kar je uzrl v duhu. Slikar vzame platno, barve in čopič, da nam vprizori svoj duševni vzor. Čim natančneje se vjema zunanja slika z vzorom, tem popolnejša je. Za to zunanje delo ali izdelovanje treba umetniške spretnosti ali izurjenosti. To delo je umsko in ročno ob enem. Prav zato, ker je tudi ročno, treba bodočemu umetniku uka in vaje, da more naposled tudi roka ali sicer čutna zmožnost stvarjati tako, kakor je stvarjal poprej um sam.

Iz tega, kar smo povzeli iz vseh umetnostij v obče in pojasnili z vzgledi, so razvidni bistveni deli ali momenti umetnega delovanja. Prva je namisel ali ideja, ki je umetniku vodnica in ki določuje vse njegovo poznejše delovanje. Po ideji si ustvari umetnik svoj vzor, ki je v duši izražena ideja. Ideja je splošna, vzor je pa prav posebna ali individualna stvar. Človeška lepota — ta je splošna ideja; a taka in taka lepa glava, ta je posebna ali individualna, in tudi čutna, v kolikor je zrastle v domišljiji. Zakaj ideja izhaja iz uma, vzor pa iz čutne domišljije. Naposled se izlije oni vzor v zunanjo čutno obliko in je pravi umotvor. Kaj je torej umetno delovanje drugega kakor ono delo naše umne in čutne narave, s ka-

terim stvarjamo svoje ideje vidno ali čutno v lepih zunanjih stvorih — umotvorih?

8. Katere so vrste umetnosti.

Tudi vrste umetnosti je določila priroda sama. S kolikor načini moremo čutno izražati svoje ideje v posebnih ali individuvalnih stvorih, toliko je tudi umetnostij. Preiskovati pa nam ni treba razdelitve, ker so zvedenci že davno določili vrste umetnostij. Nam je le na tem, da jih umevamo po njihovem bistvu.

I. Umetnosti se delé v tri glavne vrste. V prvi vrsti hočemo predočiti lepoto očem ali izraziti hočemo vidne predmete. To se pa godi s tem, da se izrazijo obrisi ali tudi barve na ploskvah, potem da se telesa v podobijo telesno v kamen, les i. dr., in naposled, da se ideje izražajo v velikih vidnih izdelkih ali stavbah. Ta umetnost, ki izraža ideje z vidnimi predmeti, se imenuje oblikovna ali obrazna umetnost. Ta ima zopet tri manjše vrste. Predmete namreč izražam ali 1. s tem, da jih rišem in barvam — slikam, ali 2. v podabljam v tvarino, dolbem, ali 3. da gradim večje stvore — stavbe. Tako so obrazne umetnosti: slikarstvo, kiparstvo in stavbarstvo.

II. Z raznimi glasovi se dadó jako lepo izražati ideje in čustva. Umetnost, ki izraža lepe vzore z glasovi, imenujemo glasbo. Glasba

je jako bogata umetnost in obsega dve vrsti :
1. p e t j e , ako rabimo za izražanje svoj (človeški) glas ali ako pojemo ; 2. g o d b a , ako rabimo glasove raznoterega orodja, kakor strun in piščalk.

III. A imamo še drug pomoček, da izražamo ideje in vzore, in ta je beseda ali govor. Kadar z lepo besedo izrazimo lep vzor, tedaj je to besedni umotvor. Ker se pa besedni umotvor sam ne razodeva, marveč ga večinoma pevajo, zato se imenuje tak lepi besedni umotvor pesniški izdelek. Umetnost besedno pa imenujemo v obče pesništvo. S tem se tudi naznanja, da sta besedna in glasbena umetnost najtesneje združeni. Pesništvo je pa tudi razno :
1. Pesnik pripoveduje, kaj se je dogodilo, ne da bi sam naznanjal, kaj misli in čuti: to pesništvo se imenuje pripovedno ali e p s k o (epično; epos = beseda). 2. Pesnik opeva tudi svoje misli in čustva, ki ga navdajajo: to se imenuje l i r s k o , ker so nekdam take pesmi spremljali z brenkanjem na liri. 3. Naposled pa se izražajo dogodki, čustva in celotna dejanja tudi tako, kakor se godé v resnici; tako pesništvo, katero predstavlja s pravimi, živimi osebami dejanja, imenuje se d r a m a t i k a (drama = dejanje). Vse te vrste izvirajo iz narave same in so polagoma zrastle pri narodih.

Ni treba skoro omenjati, da so umetnosti tudi zvezane in zapletene med seboj, zlasti so-

rodne umetnosti, kakor slikarstvo in kiparstvo, kiparstvo in stavbarstvo, petje in godba itd.

Ako je kak duševen izdelek bolj namenjen porabi in koristi za življenje kakor da kaže čisto lepoto, izločujemo ga iz umetnosti, na primer govor, ki je namenjen večinoma prepričevanju, ali umetnostno obrtnost, ki lepša izdelke za človeško porabo.

9. Slikarstvo.

Tukaj ni treba preiskovati niti, katera umetnost je po času prva, niti, katera je višja, bogatejša, obsežnejša. Slikarstvo imenujemo tukaj najprej, ker je najlože umevamo. Za človekom gre senca njegova; v prahu se vtisne noga ali roka; primeš kako stvar z mokro roko, pa se ti naredi podoba roke. Z ostrinami se zarezujejo ali rišejo črte, ki se naposled sklenejo in podajajo obrise oseb ali stvari. Prideni takim obrisom še barve, pa imaš sliko in umevaš, da je priroda učila človeka risati in slikati.

Na ploskvi se dadó zarisati ne samo črte — obrisi telesnih stvari, dá se izraziti tudi globočina in debelina stvari, njih daljava, svetloba. Ta umetnost ima torej vse pomočke, da nam predstavlja zunanji svet, in zaradi tega je popolna in vsestranska umetnost.

Slikarstvo se opira na razne prirodne zakone; umno porablja svetlobo in senco; pazno

izbira barve, predno jih sestavi, da se prijetno zlagajo; najbolje pa pazi, da se nam pokažejo prave postave ali oblike kakor stvarij sploh, tako zlasti še oseb.

Tako je slikarstvo čudovito obsežna, gibčna in bogata umetnost. Res, kako malo stvarij — nekaj barv in platno — nam tako zvesto in natančno predstavlja zunanji lepi svet! Pa dejal bi, da nam ravno slikarstvo živo kaže ničevost sveta, ker ga z umetnostjo lahko postavimo na majhno ploskev, na kos platna.

Slikarstvo se je porodilo jako zgodaj. Vsekako je bilo risanje, s katerim se narejajo stvarjem samo obrisi, preje nego slikanje, a oboje je v najtesnejši bratovski zvezi. Iz početka so risali v kamen, drevesno skorjo, potem v lesene, v kovinske ploče, nadalje na stene, na papir in tudi na platno. Pri Egipčanih je že zgodaj zrastle ta umetnost, kakor nam kažejo ohranjeni spominiki, cvetla pa je pri Grkih.

V kiparstvu niso poznejši omikani narodi presegli Grkov, pač pa v slikarstvu, v katerem so Italijani, Španci, Nizozemci dospeli do čudovite višine, zlasti odkar so rabili živahne in trpežne oljnate barve. Tudi dandanes — kar se spretnosti tiče — ne zaostajajo omikani narodi za prejšnjimi dobami in odkrivajo nova polja umskega delovanja.

Slikarstvo ponuja umetniku več slobode kakor kiparstvo. Moč umetnikova se lahko raz-

vije vsestransko. Vsa priroda, v malih in velikih delih, je pred njim, da jo vpodobi, seveda pred vsem človek, kateri je tudi za slikarja najlepši in najmikavnejši predmet. V tem predmetu — zdi se — dviga se slikarstvo visoko nad lepoto prirode, ker podaje telesno lepoto človeško tudi očiščeno in povzdignjeno v vzorno, dejali bi, nebeško obzorje, kakor vidimo to pri najboljših slikah Matere Božje in svetnikov.

10. Kiparstvo.

V to umetnost štejejo ne samo izdelovanje pravih kipov, ampak tudi vsako drugo delo, ki se napravlja iz take tvarine, ki se dá obdelovati, kakor mehki kamen, ali les, ali omehčani il. Narejajo se telesne podobe, to je take, ki so visoke, široke in globoke. Torej spada semkaj tudi vzbočena ali vdolbljena podoba (relief). Izdelujejo se telesne podobe ali z rezanjem, klesanjem, kovanjem, vtiskanjem, zlaganjem, piljenjem, ulivanjem.

Kiparstvo je jako staro. Človeku je priroda sama kazala pot do te umetnosti. Napravljal si je razne podobe in jih tudi častil (malike). Kakor je napredovala spretnost v izrezovanju, tako je napredovalo tudi kiparstvo. Do največje popolnosti so v kiparstvu dospeli Grki; njih del niso presegli poznejši mojstri po obliki, čeprav so njih ideje popolnejše.

S kiparstvom se dá vpodobiti bolj ali manj popolno vsaka telesna stvar; vendar obdeluje ta umetnost večinoma le nekatere predmete in sicer najprej človeka, ki je pravi in posebni njen predmet, potem tudi nekatere živali, kakor leva in konja: onega kot znamenje moči in srčnosti, tega kot znamenje živalske lepote in urnosti.

Kiparstvo predstavlja v prvi vrsti človeško postavo, obraz in trup, na njih izraža notranja čustva, in šele v drugi vrsti kaže dejanja. Vzrok je ta, da je za dejanja treba tudi nekake okolice, ki pa dela kiparju večinoma nepremagljivo težavo.¹⁾ Tudi skupin ne delajo radi kiparji ali vsaj ne obširnih. Najbolj sloveča in znana je skupina „Laokoon“ v vatikanskem muzeju.

Kiparstvo je prava in čista umetnost, v kateri se dá razkazati vsa moč duha. Kipar ustvarja natančno in lepo telesno podobo, in tako izraža človeka po njegovi vidni in čutni naravi. Na vrh popolnosti pa dospe kiparstvo tedaj, kadar pokaže v človeku vzvišeno idejo. V takem kipu ne živi samo človek, marveč živi ideja; tu se kaže duša s svojimi mislimi in željami. Najlepši vzgled nam je Michelangelov „Mojzes“,

¹⁾ Slikarstvo pa ima prav v tem oziru večjo moč in obširnejše polje. Predstavlja tudi dejanja, t. j. znamenite prizore iz celotnega dejanja.

v katerem se čudovito strinja moška lepota in jasno izražena ideja — gorečnost za čast božjo.

Znanstvo nam razkazuje splošne resnice; njemu je največ na tem, kar je splošno. Umetnost pa se peča s posebnimi ali individualnimi proizvodi; najbolj med vsemi še kiparstvo. Nikakor niso popolni taki kipi, ki kažejo ‚nekako‘ osebo, ki bi bila lahko ali Peter ali Pavel, marveč izražena in določna mora biti tako, da nam kaže samo jednega človeka. In ravno tu je najvišja moč umetnosti, zakaj čim bolj je določen posebni človek, tembolje je pogojena tudi obče človeška narava. In to je — dejali bi — tudi vrlo-modroslovni element v umetnosti. Modroslovec dožene v trdih pojmih človekovo naravo, bistvo, posebnost . . . a umetnik izrazi to živo in istinito, popolno in čutno. Zato zahteva dovršena kiparska umetnost, da pozna umetnik vsestransko človeka, pa tudi, da ga opazuje z višjega stališča, da umeva vzvišeno misel, katera naj se mu utelesi na mrtvem kamenu.

11. Stavbarstvo.

Dasi se peča stavbarstvo s takimi deli, ki so človeku za potrebno rabo, vendar se splošno šteje k umetnostim, pač zato, ker so njena pravila določena po zakonih lepote. Stavbe kažejo prijetno zunanjo obliko, zlasti pa so pravi umotvori tedaj, kadar so ob jednem velike in

umno prirejene, kadar vidimo v njih veličastne oblike. Na stavbah se vidi tudi telesna moč človeška poleg duševne, in to povzdiguje ogledovalca močno in vsestransko.

Modroslovni moment v stavbah je prav ta moč človeška nad narodo, nad trdo in mrtvo tvarino. V lepi, veliki stavbi je oživiljena tvarina in združena v čudovito jednoto.

Večina stavb ima namen, da je človeku za bivališče. Nekatero stavbo so pa posebej odločene v božjo čast in službo. Ker so stavbe druge vrste mnogo prestejše kakor človeška bivališča, zato se tudi v onih bolje izraža ideja lepote kakor v teh. Umeva se pa samo ob sebi, da nalagajo umetne stavbe mnogo več dela, dušnega in telesnega, kakor pa preproste.

Tudi stavbarstva je učila človeka najprej naroda. Tu je videl marsikatero obliko, katere je posnel pri svojem delu. Narejal si je bivališče iz kamenov ali iz lesa, branil se je za visokimi nasipi in zidovi, spoznal lastnosti apna in je jel rabiti pri tem delu. Že v najstarejši dobi so narejali semtertje velikanske stavbe (babilonski stolp, piramide), pozneje so gradili božanstvu v čast ne samo velike, ampak tudi lepe stavbe, ki so se deloma ohranile do današnjega dne. Bogočastne stavbe so bile v vseh časih najlepše in izražale čudovito bogastvo človeške umnosti, moči in spretnosti, kakor tudi živo versko čustvo narodov.

Ker so stavbe sestavljene iz mnogih delov, treba je gledati na pravo razmerje, na trdnobo in tehtnost v nižjih, pa na lahkoto v višjih delih. Pravo razmerje mora biti med deli in celoto in med deli posebej. Ne bi ugajala stavba, kjer bi bilo preveč delov in členov, pa tudi ne, kjer bi jih bilo premalo. V prvem slučaju jih ne moremo pregledati in vtisek ni določen ali jasen, v drugem pa je pogled dolgočasen, mrtev.

Za razne kraje in za različne namene je treba različno zidati. Zatorej nam kaže zgodovina stavbarstva, da so nastali v raznih dobah in v raznih deželah razni zlogi; drugačen je zlog indski, drugačen egipetski, drugačen grški; grški je rabil zopet različne stebre: dorske, jonske in korintske; v krščanski dobi so gradili najprej bazilike, potem so gradili v romanskem, pozneje v gotskem, začetkom novega veka v prerojenem starem ali renesanškem zlogu. Vsak zlog izraža neko idejo: grški zlog kaže lepo, vabljivo obliko, ki ugaja bolj po vnanjščini kakor po notranjščini; bazilika pa ponuja veliko in razdeljeno notranjščino; romanski zlog izraža krepkost, mir in tihoto, spravo duše z Bogom; gotska stavba kipi kvišku in povzdiguje duha iz zemskih spon v nebeške višave; renesanški zlog pa naznanja zadovoljnost človekovo s svetno lepoto, ki služi Bogu v čast, človeku v veselje. Tako je izražena tudi

v stavbah modroslovna misel, zato je stavba umotvor, ob katerem se rad in po pravici ustavi premišljujoči um človeški.

Čeprav so bili stari narodi velikani v stavbarstvu, vendar jih je mnogo prekosila nova doba, ker lahko porablja vse nove tehnične izumitve. Brezdvomno bo stavbarstvo napredovalo še mnogo, toda bolj v velikanskih merah in v drznih sestavih, kakor v pravi estetiški lepoti.

12. Glasba.

V glasbi se nam kaže umetnost v najčistejši obliki. Glasba ne služi nikaki potrebi kakor stavbarstvo, ne poučuje kakor semtertje pesništvo, ne nagiblje in ne prepričuje kakor govorništvo, marveč samo zato deluje, da ugaja in razveseljuje. Tudi se zdi, kakor bi bila glasba nadčutna stvar: nevidno prihajajo glasovi k nam, pa se izgublajo nevidni v daljavo. Glasovi niso ne dolgi ne široki —, a koliko različnih oblik ima glasba v svoji oblasti, koliko gibanja, koliko življenja, koliko čustev! In marsikaj, česar ne pové nobena beseda, česar ne izrazi noben čopič, izrazi glas. Glasba razširja človeškemu duhu moči, teženje in obzorje daleč čez vsakdanji, tudi čez znanstveni svet. Kdor je gluha za glasbo, ta ne pozna obširnega, idealnega sveta, ne pozna najlepšega življenja in najčistejšega uživanja. In modroslovje glasbe je

v tem, da poznamo njen pomen v vesoljnosti in posebej v človeškem življenju.

Vsa glasba deluje z glasovi. Ti so pa jako različni: ne samo, da ima človek v svoji oblasti celo vrsto glasov, tudi razno orodje si je priredil, s katerimi proizvajajo različne in mnoge glasove.

V glasbeni umetnosti ne rabimo vseh pojavov ali učinkov, katere spoznava uho ali sluh: rabni so samo pravi glasovi, ki izvirajo iz pravičnega zračnega gibanja. Za rabo ni šumenje, bobnenje, ropotanje i. dr., pač pa donenje rogov, zvok piščalk in strun.

I. Na prvem mestu je človeško petje. V prijetni vrsti preminjamo glas in izrekamo besedne zloge dalje ali krajše, kakor zahtevata naglas in pomen. Med vsemi glasovi je človeški glas najlepši, ker ga imamo popolnoma v oblasti in tako ž njim naznanjamo določno in umevno svoja čustva. Kaj je petje v življenju človeškem, kaj je v zgodovini človeške omike, to se ne dá povedati z malo besedami. Tu le rečemo, da je petje, s katerim se lahko bavimo vsak trenutek, nekak neusahljiv vir veselja, zabave, vzvišenega našega življenja, neprestan dokaz, da nismo ustvarjeni za trdo materijalno življenje, ampak da nam je tudi umetnost dana v razvedrilo in povzdigo.

Vsaka pesem ima napev in besedilo. Besedilo spada v pesništvo, glasbi pa pripada

napev. V napevu je moč in duh pesmi. Ako poje več glasov isto besedilo, pojó ali jedno-ali večglasno. Kadar pojó večglasno, mora biti med glasovi s o g l a s j e ali harmonija. Soglasje ima podlago v prirodnih zakonih, njene razne načine pa spoznava in obdeluje posebna veda. Dasi je v petju harmonija jako važna in jo je novejše petje povzdignilo do dovršenosti, vendar ne sme za njo zaostajati napev.

II. Večji pomen ima harmonija v instrumentalni ali godbeni glasbi ali godbi. Razna godala nimajo tolike moči in duha kakor človeški glas, zato pa rabi umetnost več godal in jih z raznimi načini druží v harmonijo. V tem oziru ima zares godba pred seboj, dejali bi, neskončno polje. Zato pa tudi napreduje in je dospela do občudovanja vrednih uspehov. Strmeti moramo, da človeški um izvede tako velikanska, tako mnogovrstno zapletena dela, kakoršna so v operah, oratorijih, koncertih in drugih skladbah. Res, da se kaže prav v nekaterih večjih takih skladbah bolj teženje po velikih, nenavadnih učinkih (efektih), in se zanemarja čista umetnost, ki je rada preprosta, a moč duha je velika tudi v takih delih.

Godba se rada druží s petjem, pa deluje tudi samostojno. Nekateri so trdili, da godba ne sme biti samostojna, češ da sama zase ni umetnost. — No, tako daleč nikakor ne smemo iti; to pa je vendar resnično, da je godba lahko

samo igrača, ako glasbenik ni vanjo vdahnil ideje.

Znamenito za zgodovinarja človeške prosvete je to, da novejši narodi gledé na obrazovalne umetnosti niso napredovali mimo starih narodov toliko, kolikor gledé na glasbo. Zdi se, kakor bi se bil v novi dobi glasbeni čut sam nekako premenil ali povzdignil mimo prejšnjih vekov.

13. Pesništvo.

Kar stori kipar v kamenu, kar ustvari slikar z barvami, glasbenik z glasovi, taisto učini pesnik z besedo. Njegovo polje, njegova moč in njegovo sredstvo je beseda. Z besedo naznanjamo misli, čustva in želje, sploh vse, kar nam živi v duši. Čim popolnejša je beseda, tem popolneje izraža to, kar je v duši. Beseda je res čutna in zato je tudi primerno sredstvo za umetnika, ki nam kaže ideje v čutnih oblikah. Da, beseda je celó najpopolnejše sredstvo za ta namen, zakaj po naravi je govor ali jezik človeku dan prav za to, da ž njim naznanja in izraža svoje notranje delovanje; nikakor se to ne more reči o sredstvih, katera rabijo druge umetnosti, kakor o kamenu, lesu, barvah in glasu. Zaradi tega je pa pesništvo — umetnost besede — najvišja in najpopolnejša umetnost.

Da je ta umetnost jako stara, da je zrastla v človeškem duhu sama ob sebi in napredovala tako, kakor je napredoval človeški um, tega ni treba dokazovati. Umetnost pesniška je verno in resnično zrcalo človeškega duha; v njej se kaže duh narodov, njegova zmožnost, njegovo teženje, njegovo srce.

Pesništvo je bilo petju vedno ob strani kot rodni brat. Petje brez pesniškega besedila ni petje; a tudi besedilo se oživi in ima svojo pravo obliko v petju. Ker se pa dá pesemsko besedilo tudi samo izgovarjati in zapisati, ne da bi se ob enem pevalo, zato je pesniška umetnost samostojna umetnost, zato jo ločimo od glasbe, to je, od petja.

Besede v pesništvu ne morejo biti, kakoršne so v navadnem govoru. Pesništvo mora služiti lepoti, torej mora biti tudi pesniška beseda lepa. Lepo je besedilo ali s tem, da se rabijo izrazi sami na sebi lepi in vzvišeni; ali s tem, da so besede združene v prijetnem merilu ali po lepoglasnih stopinjah (mera, ritem); ali s tem, da se posamezne vrste vjemajo po enakih končnih glasih (rimah), ali s tem, da se rabijo lepšalne govorniške oblike, kakor primere, nasprotja, prenosbe (metafore) i. dr., s kratka: pesniška umetnost ima jako mnogo pripomočkov, da daje svojim proizvodom lepo in prijetno obliko.

Pa v tem še nikakor ni vse bistvo pesniške umetnosti. Kjer ni ideje, kjer si ni umetnik ustvaril vzora, tam ni umotvora. Ideje ne morejo biti vsakdanje misli, s katerimi se bavimo, skrbeči za vsakdanje potrebe, marveč morajo biti misli o višjih stvaréh, globlje spoznanje sveta in človeštva posebej, teženje po blagih in vzvišenih namenih, navdušenje za višje ali idejalne potrebe človeštva. Iz takega mišljenja in teženja izvira pravo pesništvo, in v tem je — modrost in modroslovje pesniške umetnosti. Prav tukaj se najtesneje dotika pravo modroslovje s pesništvom: modroslovje namreč preiskuje najvišje resnice, pesništvo pa jih izraža v jasni, lepi, čutni obliki.

Po isti razdelitvi, ki smo jo povedali v 8. oddelku, govorimo najpreje o epskem, potem o lirskem in naposled o dramatičnem pesništvu.

I. **Epika.** Velika in slavna dela starih, vrlih junakov so ostala njih rojakom dobro v spominu. Pripovedovali so o njih v vzvišenih besedah, ki so šle od ust do ust, navdušeni možje so jih pevali pred množico in ob tem tudi udarjali na strune; tako je živela in se množila epska ali pripovedna pesem. Najprej je bila junaška pesem. Narod, ki se zavé samega sebe, opeva svoje junake, slavi s tem samega sebe in se raduje velikih činov. Glavni značaj junaških pesmij je veličastnost. Zato na-

hajamo v njih tudi čudovite dogodke, delujejo v njih nadnaravna bitja. Izrazi jako radi več povedó, nego pravimo v navadni govorici, na primer: „Do nebes se sliši njegov glas.“ Vendar ne pové pesnik tega, kar misli sam, ampak jedino le dejanje nam stopa pred oči, kakor bi pesnika ne bilo.

Junaška pesem je ali narodna, ako jo poje narod, ne da bi se vedelo, kdo jo je zložil, ali umetna, ako jo je zložil znan pesnik. Da se rodi in zraste narodna pesem, mora imeti narod slavno zgodovino s slovečimi junaki.

Poleg junaške pesmi so zlagali in zlagajo pesniki tudi pripovedne pesmi s preprostejšo snovjo, povzeto iz skromnejših razmer in od manjših junakov. Celó smešne dogodke so opevali ali pa resne dogodke opisavali na smešen način. Tako ločijo romantični in komični epos, romanco in balado. Romanco imenujejo navadno krajšo pripovedno pesem, v kateri se rad pokaže s svojimi mislimi tudi pesnik sam, a jasnega značaja; balado pa imenujejo podobno pesem resnega, žalostnega ali celó strašnega značaja, čeprav izprva nista imeli imeni tega pomena.

Ako popusti pripovedovanje umerjene oblike in rabi obliko navadnega lepega govora, ako ne obdeluje velikih junakov, ampak rajši družabno življenje v raznoterih oblikah, imenuje

se proizvod roman, in ako je proizvod manjšega obsega, novela. Ako se pripoveduje bolj dejanje, kakor da bi se označevale osebe in njih usoda, imenujemo proizvod povest. Zlasti v romanu in v pripovedih je velika nevarnost, da se zgreši pravi umetnostni namen proizvoda in se zaide na neumetnostna pota praznega poučevanja, ali pa strastij, ali celó umazanega dobičkarstva in zapeljevanja.

II. **Lirika.** Po naravnem nagibu je opeval pesnik različno stanje svojega srca: veselje, žalost, ljubezen, sovraštvo. In prijel je za strune (liro), udaril nanje in ž njimi vred se je glasila njegova vesela ali žalostna pesem. Tako je zrastle in živela lirska (ali lirična) pesem — pesem v ožjem pomenu. Lirski pesnik misli rad o sebi, ker vsako stvar dobro čuti; on je rahlega srca in živahnega uma. Taka pesem v prvi vrsti ni namenjena v to, da bi jo brali ljudje sploh, marveč je namenjena le nekaterim osebam, ki se za pesnika zanimajo. Ako pa izraža pesem splošne misli, ako opeva čustva splošne veljave, sme se nadejati, da se bodo zanjo zanimali vsi, ki jo bodo slišali. Nevarnost pa je za pesnika, da zaide v malenkostno razkladanje svojih brezpomembnih čustev, ki nikakor ne morejo biti duša umotvoru.

Gledé na misli in čustva, katere prevevajo pesnika in katere hoče vzbuditi v drugih, ločimo lirske pesmi v manjše vrste.

Ako so pesnikove misli vzvišene, izrazi krepki, oblika veličastna, je pesem oda ali slavospev. Te vrste pesem o Bogu in božjih predmetih se imenuje himna. — Pesniški proizvod, ki izraža mirna čustva v lahki in prijetni obliki, imenuje se pesem v najožjem pomenu ali popevka. Popevke opevajo razne predmete in so namenjene zlasti v to, da se pojó. Čustva so lahko ali vesela ali bolj turobna. — Pri nekaterih spevih pa je obilnejše premišljevanje kakor izražanje čustev; tako n. pr. v kantati, ki pové razne misli o kakem predmetu; ali v elegiji, ki naznanja bolj otožne misli; ali v sonetu, ki izraža kako važno misel v štirih kiticah z umetno zapletenimi rimami večinoma v obliki kake primere. Seveda so še druge vrste, ki pa se bolje obdelujejo v nauku o pesništvu.

Lirika in epika se semtertje tudi družita, kakor smo že rekli o romanci in baladi.

III. Dramatika. Ker je v naši naravi, da posnemamo govorjenje in gibanje ljudij, zato je dramatično pesništvo obče človeško; seveda v umetni obliki se more pokazati dramatika samo pri omikanih narodih.

Dramatika je pesniška umetnost, ki nam z živimi osebami, z dvogovorom in s primernimi napravami (namestu okolice) predstavlja dejanje iz človeškega življenja. Bistvo dramatike je, da nam kaže dejanje tako, kakor se v člo-

veškem življenju godi ali po naravi goditi more. Dramatični pesnik, ki si v mislih sestavi vse dejanje, izumi govorjenje vsakatero osebe po pravih pesništva; z govorom se označujejo posamezni čini in posebnosti oseb.

Dramatični proizvod nam stavi pred oči: 1. prave osebe, med katerimi je jedna glavna. Rabiti sme seveda samo toliko oseb, kolikor jih treba za dejanje. Osebe morajo biti take, kakoršne res živé med svetom ali so delovale v zgodovini. Vendar sme in celó mora pesnik osebe tudi nekoliko povzdigniti nad vsakdanjost, da je njegovo delo pravi umotvor. Skrb mu mora biti, da značaje nariše določno, vendar brez pretirovanja. — 2. Osebe delujejo in govoré. Dejanje mora biti celotno, dovršeno. Najbolje je, da je dejanje jednotno po prostoru in času, t. j.: da se vse godi na istem prostoru, ki ga kaže prizorišče, in gledé na čas nepretrgano, da se namreč predstavlja kolikor moči kratko ali malo časa trajajoče dejanje, kakor tudi dramatična predstava ne traja dalje kakor nekaj ur. Vendar niso te zahteve tako trdne, da bi se jim pesnik neizogibno moral ukloniti. Glavna stvar je, da je dejanje jednotno. — Govorjenje oseb izraža seveda misli, namene, čustva, dejanja. Pesniku samemu je treba gledati najprej na govorjenje igralcev na odru, pa tudi na gibanje in delovanje. Govorjenje oseb je dvogovor (dijalog, pogovor),

ali samogovor. Samogovor se sme rabiti le redko, kadar so čustva jako močna.

Glavni vrsti dramatičnih proizvodov sta: 1. Žaloigra (tragedija) in 2. veseloigra (šaloigra, komedija); tema pridevamo kot srednjo vrsto 3. igrokaz (drama). Tako pa delimo ozi-
raje se na predmet igre ali na dejanje, ki je ali 1. žalostno, resnobno, ali 2. veselo, šaljivo in 3. navaden dogodek brez določnega žalostnega ali veselega značaja, samo da je konec dejanja srečen za glavno osebo.

1. Žaloigra je na najvišji stopinji pesniške umetnosti, ker se v njej družijo mnogo umskega dela, duha in darovitosti, znanja in spretnosti. Žaloigra nam predstavlja važno dejanje (večinoma zgodovinsko) z žalostnim koncem. Glavna oseba je znamenit junak, torej tudi obdarovan z mnogimi zmožnostmi, toda ne brez napak, slabostij in strastij. Dejanje nam kaže njegov boj s sovražnimi silami; zaradi kake njegove krivde ga obvladajo te sovražne sile, in junak pade. Vendar zmaga, kakor pravimo, moralno ali po pravici on, in s tem si pridobiva naše priznanje. Zaradi tega imamo z njim sočutje ali trpimo v srcu, kakor trpi on v istini. Ker mislimo, da bi utegnila zadeti tudi nas ista usoda, bojimo se je. — V žaloigri se nam kaže življenje z resnobne strani. Modroslovec gleda v njej to ali ono važno vprašanje o življenju, ki se mu tukaj kaže

kakor očiščeno vsakdanjih pritiklin. Zato je žaloigra posebnega modroslovnega pomena.

2. Veseloigra pa nam predstavlja življenje z vesele, tudi smešne strani. Slabotni človek stori mnogo takega, kar se njemu zdi imenitno in važno, a v istini je malovredno, prazna igrača, nespamet. Šaloigra nam kaže to nasprotje med videzom in istino, med človeškimi visokimi mislimi, načrti, sodbami in med ničevo istino, v katero se tako rado razkadi naše prizadevanje. Pač pa mora biti v igri iznenajenje, prevrat, padec z namišljene resnobe in višine le ‚nedolžen‘, torej ne preoster in pretrd za junaka, ampak tak, da jedno izgubi, a si drugo (boljše) pridobi. Zato vzbuja tako nasprotje med istino in videzom rado smeh, ob jednom pa poslušalca boljša in mu kaže resnično sliko življenja. — Tudi veseloigra je pomenljiva za modroslovca, ker kaže resnično sliko življenja.

3. Igrokazu je namen, da predstavlja življenje sicer resnobno, vendar ne z žalostne strani. Kakor si žaloigra najrajša izbira velike zgodovinske osebe za junake, tako ima igrokaz za junake najrajši osebe srednjega stanú z manj važnim dejanjem.

Ker je dramatika vrhunec pesništva, zato je zrastle šele potem, ko je cvetla epika in lirika. V pravem narodnem duhu se je dramatika razvila najbolj pri Grkih, Špancih in Angležih.

14. Verstvo in umetnost.

Verstvo ali religijo imenujemo ono razmerje, v katerem je človek, ki ima pamet in prosto voljo, do najvišjega bitja — Boga. Spoznali smo trdno, da je v istini neskončno bitje, ki je začetnik vseh stvari. Vse človeštvo (razven maloštevilnih zmotencev) spoznava to bitje. A to bitje treba tudi priznati za najvišje bitje, to je: ukloniti se mu moramo s pametjo, in s svojo voljo se mu moramo podvreči. V tem pa je bistvo vsakega verstva. Zakaj vsako priznava neko višje bitje, vsako nalaga človeku, naj tisto bitje tudi časti. Drugače tudi ne more biti, ker tisto bitje ni mrtvo, ki bi se na nas ne oziralo, marveč je za nas središče in težišče vsega spoznavanja, hotenja in delovanja.

Zaradi tega je verstvo najvišji pojav v duševnem našem življenju in najplemenitejše naše delovanje. Ni torej čudno, če je verstvo tudi za umetnost pred vsem važno. Zares je religija umetnosti, dejal bi, mati ali vsaj rednica, vodnica in vedno najboljša in najzvestejša pomočnica. Ne moremo dostojno skleniti premišljevanja o umetnostih, ne da bi pokazali, kaj je storilo verstvo za umetnost.

Na podlagi verstva in v verstvene namene je že iz početka delovala umetnost.

Prve umetnostne stavbe so zgradili v čast božanstvu; prve kipe so delali zato, da so

ljudem predstavljali božja bitja; prva glasba se je glasila v božji službi; prve pesmi so oznanjale hvalo nadzemskih bitij, in prve dramatične igre so bile verske igre. In kakor je verstvo stalo pri zibelki umetnostij, tako jih je verstvo vedno najkrepkeje pospeševalo in najzvesteje gojilo. Najlepše starogrške in starorimske stavbe so templi; najlepši stari kipi nam predstavljajo bogove in boginje; najstarejše slike nam predočujejo verske stvari; največji junaški spevi so vseskozi verskega značaja. Jednako je bilo v srednjem veku: najboljša podpora je bilo umetnosti vedno verstvo, zlasti vera katoliška. Iz živega verstva so se dvignile velikanske in prelepe cerkve, iz živega verstva so izrastli epski proizvodi prve vrste, in slikarstvo se je prenovilo iz verskega duha. Tudi v novem veku je bilo dolgo tako. Ako se dandanes umetnost obrača ne samo strani od vere, marveč celó zoper vero, ni to umetnosti nikakor v prid. Umetnost je mnogim ‚umetnikom‘ samo pomoček, s katerim vzbujajo in gojé strasti.

In narava sama nam pravi taisto kar zgodovina. Umetnosti ni brez idej in idejalov. Odkod pa naj vzema umetnik svoje misli in načrte, ako zametuje ves nadčutni svet? Bog, duša, večni namen človekov, pravnost, hrepenenje po popolnosti, vzgledi popolnih ljudij, ljubezen do najvišjega bitja: to daje umetniku misli, to ga navdušuje; brez navdušenja pa ni

nastalo niti jedno umetniško delo. Žalostno, ako išče umetnik navdušenosti v vinu in pohotnosti.

Tudi trdno in pravo modroslovje jako dobro podpira lepe umetnosti. Res, da modroslovje ne rodi umetnikov, pač pa jim kaže pravo pot, varuje jih zmot in jim tudi ponuja marsikatero idejo. Temeljita lepočutna veda je prav tako koristna umetniku kakor n. pr. matematika izdelovalcem strojev in priprav za hitrejše delo.

Kakor nam je modroslovno preiskovanje pokazalo umetnosti bistvo in podlago, kakor smo se prepričali o velikem pomenu verstva za umetnost, tako pa iz tega tudi naravnost povzemamo dolžnost verstva in modroslovja, da zavrneta zašlo umetnost na pravo pot in zabranita nepoklicanim duhovom zlorabiti to božjo hčerko za nizkotne namene.

15. Bodi umetnost nravna ali ne?

Hud boj se suče okoli tega vprašanja. Mnog estetiki na ves glas trdijo in hočejo dokazati, da se umetnosti ni treba nikamor ozirati, zlasti ji ni treba paziti na to, da so njena dela nravna ali v soglasju s krepostjo. Umetnost glej — tako pravijo — jedino na lepoto; ako hoče biti nravna, lahko celó pokvari lepoto.

Tudi med Slovenci se je že mnogo pisalo o tem. Čudno je pač, da se nahajajo vedno

ljudje, ki nasprotujejo očitni resnici; čudno. da je treba zagovarjati stvari, ki se umevajo skoro same ob sebi.

Rekli so, da umetnost ni ne npravna ne nenpravna. Potemtakem bi umetnost ne bila ne dobra ne slaba, ampak jedino le lepa ali nelepa.

Je-li to možno? Čegava pa je umetnost? Človekova, t. j. človekovo dejanje. Vsako človekovo dejanje pa je ali dobro ali slabo. So pač tudi taki čini, ki niso npravno niti dobri niti slabi, n. pr. sedeti, stati, stopati sem in tje . . . , toda taki čini nimajo nikakega namena in niso preišljena dejanja. Vsako celotno dejanje pa ima tudi namen, ali dober ali slab, in potem se ravna njegov značaj, da je ali dobro ali slabo. Kako more torej umetnostno delovanje biti izjema? Ne, ni izjema, marveč kakor vsako drugo dejanje je tudi umetnostno ali dobro ali slabo, torej tudi npravno.

Utegnejo pa zagovorniki proste umetnosti dalje reči, da je umetnostno delovanje morda dobro ali slabo, toda nikakor ne umetni izdelek. Ukrasti vrečo žita je seveda greh, toda vreča sama ni grešna. — Tak ugovor ne velja. Zakaj vsako delovanje je tako, kakoršen njegov izdelek. Pri vsakem drugem delovanju je tako, tako je torej tudi v umetnosti. Rešeno življenje je dobra stvar, zato je tudi rešenje dobro delo. Strast je slaba stvar, zato je tudi zapeljevanje

v strast slabo delo. Ako je umetnostno delo
človeško delo, je tudi umetnostni izdelek ali
dober ali slab.

Ako se ozremo na prejšnji vzgled, res ni
ukradeno žito zato slabo, ker je ukradeno;
tako tudi ni slab kamen ali les, iz katerega je
izdelan kip, ali papir, na katerem je napisana
slaba pesem: toda tvarina sama ni umetnost,
marveč šele izražena misel, utelešeni vzor,
— to je umotvor, in ta se pač ali vjema z
nравnim zakonom ali se ne vjema. Naga, na-
slikana ali vdolbljena človeška postava je po
naših pojmiх nравno slab umotvor, ker ni v
tem izražena nobena dobra misel ali ideja.
Kakor zahteva spodobnost, da je človek pri nas
popolnoma, v vročih krajih pa vsaj deloma
odet, tako zahteva tudi nравnost, da je kip
odet ali da ima naslikana postava obleko. Saj
ne slika noben slikar in ne kleše noben kipar
svoje podobe samo zato, da bi se učil po njej
sestave človeškega telesa kakor zdravnik, ampak
zato, da umotvor vidi jo prav mnogi ljudje, in
za te ni v nikak prid, če gledajo gole po-
stave.

Nadalje treba pomisliti, da vsak umotvor
deluje na opazovalca ali dobro ali slabo. Res
je umotvoru prvi namen, da ugaja z lepoto, a
poleg tega je neizogibno, da tudi v nравnem
oziru ali krepí človekovo nравno dobroto, ali
pa ga obrača na slabo stran. Saj je prava lepota

vselej tudi npravna; ako ,lepota' ni npravna, tudi ni prava, marveč je samo navidezna lepota. Umetnik, ki hoče ugajati s pravo lepoto, deluje npravno-dobro na opazovalca; kdor pa hoče ugajati z navidezno lepoto, ta opazovalca npravno kviri in zapeljuje.

Omenjena navidezna lepota jako rada in pogostoma previri umetnika in opazovalca zato, ker je človek jako udan čutnosti. Narava naša je v tem oziru ne samo slaba, ampak tudi pokvarjena. Zato čutne stvari (n. pr. gole slike) ugajajo tej čutni naravi in jo dražijo bolj kakor resnobno lepe, dasi nam natančna presoja pravi, da mesene stvari niso lepe, pač pa čiste in resnobne. Zato ima npravnost mnogo opraviti v umetnosti.

Umetnosti namen je ta, da nam prosto ustvarja lepe predmete. Vodi jo le ideja lepote; nikakor ne zahteva npravnost umotvorov od posameznih ljudij. A po lepoti deluje na umotvore tudi npravnost, ker ne more biti nič lepo, kar ni npravno-dobro; pač pa je npravno-dobro to, da se pospešuje prava lepota. Potemtakem ni umetnost neodvisna, zakaj določuje ji pot prava ideja lepote, in ideja lepote mora biti vedno v soglasju z resnico in npravno dobroto. Zato je resnično, da je umetnost prosta, namreč v tem pomenu, da je ne zahteva npravnost in je ne more izsiliti pravo, kakor druga naša dejanja; ni pa prosta v tem pomenu, kakor da se ji ni

treba ozirati na nравnost. Nравnost ne more nikdar in nikjer izgubiti svoje moči in veljave, tudi v lepih predmetih ne.

Dovolj je znano, da hočejo imeti neodvisno umetnost tisti ljudje, ki učé v obče neodvisnost človeško od nравnih zakonov. Njim je od nравnosti neodvisen ne samo umotvor, ampak tudi človek sploh.

Zgodovina uči, da so vsi trezni modroslovci učili v našem zmyslu, da namreč morajo tudi umotvori biti nравni. Tako SOKRAT, PLATON, ARISTOTEL in drugi stari modroslovci, jednako vsi trezni novejši. Materijalizem in panteizem ne poznata nравnosti ne v umetnosti ne v življenju.

Naposled uči izkušnja, da je že mnogo kvare, mnogo pohujšanja v nравnem oziru napravila taka umetnost, ki se ne meni za nравnost. Da, celó najmočnejši pomoček za razširjanje nenравnosti je pokvarjenim umetnikom ta, da v svoj namen zlorablajo umetnost. Zato gorjé narodom, kadar jih slepí umetnost z lažnivo ali navidezno, s pohujšljivo lepoto!

KAZALO.

	Stran
Predgovor	3
I. Uvod.	
1. Od kod izvira modroslovje . . .	5
2. Kako delimo modroslovje . . .	10
3. Modroslovje nekdanj in sedaj . . .	13
I. del: Najvišje resnice o umu in svetu.	
1. Posebnost našega spoznavanja . .	21
2. Najvišja vprašanja o umu sploh .	25
3. Kaj je resnica	26
4. Kdaj spoznavamo resnico. . . .	29
5. Zakoni mišljenja	32
6. Kako globoko naj preiščemo zakone mišljenja	36
7. Zmot je mnogo, resnica jedna . .	40
8. Kaj je svet?	47
9. Kaj so stvari?	50
10. Lastnosti stvari	53
11. Najvišje vrste	57
12. Najvišji zakoni	60
13. O telesih v obče	68
14. Svojstva teles	76
15. Živa bitja	80

	Stran
16. Od kod je življenje	87
17. Človek	92
18. Človeške duše vir in življenje	102
19. Je-li svet od Boga ali ne?	113

II. del: O nravni dobroti.

1. Predmet tega oddelka	122
2. Podlaga nravnosti	124
3. Nravni red	127
4. Zakon	131
5. „Neodvisna nravnost“	134
8. Vest	144
9. Prištevanje dejanja	147
10. Dolžnosti do Boga	152
11. Dolžnosti do samega sebe	157
12. Dolžnosti do drugih ljudij	163
13. Krepostni človek	166

III. del: Nauk o družbi in pravici.

1. Kaj razkladamo v tem delu	172
2. Kaj je družba?	174
3. Odkod izvira človeška družba?	176
4. Kako je priroda sestavila družbo?	180
5. O družini	186
6. O državi	191
7. Država in pravo	197
8. Razredba stanov v državi	202
9. Socijalizem	204
10. Pravice podlaga in poravnava	208

IV. d e l: O lepoti in umetnosti.

1.	O čem govorimo v tem delu	212
2.	Kaj je lepota	214
3.	Bistvo lepote	217
4.	Lepote in njene posamne vrste	222
5.	Lepota v prirodi	225
6.	Od kod izvira umetnost?	228
7.	Bistvo umetnosti	231
8.	Katere so vrste umetnosti	236
9.	Slikarstvo	238
10.	Kiparstvo	240
11.	Stavbarstvo	242
12.	Glasba	215
13.	Pesništvo	248
14.	Verstvo in umetnost	257
15.	Bodi umetnost npravna ali ne?	259

Književno naznanilo.

Dom in svet. Ilustrovan list za leposlovje in znanstvo. Ureja in izdaje dr. Frančišek Lampe.
— Ta list je bil letos (1897) v desetem letniku. Izprva je bil majhen in namenjen zlasti srednješolski mladini; pozneje se je povečal, pridobil si slike in sedaj je list za slovenske družine. Izhaja dvakrat na mesec v zvezkih. Stane na leto 4 gld. 20 kr. — Namen listu je, da poučuje v prijetni obliki, da goji pravo umetnost in da kaže lepo soglasje vede, umetnosti in vere.

Letniki I., II., III dobé se le v prav malo izvodih, ki niso več na prodaj, pač pa

IV. letnik po	gld. 2.—.
V. „ „	„ 3.—.
IV. „ „ je pošel.	
VII. „ „	„ 4.—.
VIII. „ „	„ 4.—.
IX. „ „	„ 4.—.
X. „ „	„ 4 ²⁰ .

Od istega pisatelja in urednika so izšle še te-le knjige, ki se še lahko dobé v knjigarnah :

1. *Glasi katoliške družbe*. XIX. l. 1885. 8°.
Str. 187. Cena 30 kr.
2. — XX. l. 1886. 8°. Str. 188. Cena 30 kr.
3. *Drobtinice*. XXI. l. 1887. 8°. Str. 295.
Cena 60 kr.
4. — XXII. l. 1888. 8°. Str. 244.
Cena 60 kr.
5. — XXIII. l. 1889. 8°. Str. 304.
Cena 80 kr.
6. — XXIV. l. 1890. 8°. Str. 200.
Cena 50 kr.
7. — XXV. l. 1891. 8°. Str. 196.
Cena 50 kr.
8. — XXVI. l. 1892. 8°. Str. 192.
Cena 50 kr.
9. — XXVII. l. 1893. 8°. Str. 216.
Cena 50 kr.
10. — XXVIII. l. 1894. 8°. Str. 192.
Cena 50 kr.
11. — XXIX. l. 1896. 8°. Str. 34.
Cena 15 kr.

Vse te knjige, od I. do XXIX. je založila „Katoliška družba za Kranjsko“, pri kateri se lahko naročajo. Želeti je, da bi Slovenci segli po njih, ker je „Katoliška družba“ vsled potresa v slabih gmotnih razmerah in zato jako potrebna podpore.

12. *Apologetični razgovori*. I. zv. *O človeku*.
Vel. 8°. Str. 91. 1887. Cena
60 kr.
13. — II. zv. *Ali je Bog?* Vel. 8°.
Str. 224. 1889. Cena 70 kr.
14. *Obrambni govori*. 1890. Vel. 8°. Str. 96.
Cena 40 kr.

Namen tem trem knjigam, ki so izšle kot priloga „Duhovnega Pastirja“, je ta, da bi branile glavne nauke naše krščanske vere in pa slovensko duhovščino nasprotnih napadov. To je bogato osnovana apologetika v slovenskem jeziku: kdo vé, ali bo kdaj dokončana? Zato bi trebalo še kakih 10 knjig!

15. *Jeruzalemski romar*. *Opisovanje svete dežele in svetih krajev*. Po svojem opazovanju in zanesljivih virih napisal dr. Frančišek Lampe. Izdala in založila družba sv. Mohorja 1892. 8°. Str. 366. Cena 1 gld. 20 kr. — Knjiga je prijetno in poučno berilo za vsakogar. Odlikuje se poleg drugega tudi z lepim jezikom.
16. *Zgodbe sv. pisma*. Slovincem priredil in razložil dr. Frančišek Lampe. Izdala in založila družba sv. Mohorja v Celovcu. 4°. S slikami. — Doslej so izšli štirji zvezki; vsakateri stane 70 kr., str. 480. v krasni zunanji opravi. Ker se z lepo zunanjo obliko vjema tudi temeljitost in lahkota v

razlagi, strogo cerkveni duh, duh pobožnosti in ljubezni do Boga, zato so pač „Zgodbe“ delo, kakoršnega nimajo za ljudstvo niti večji narodi.

17. **Vvod v modroslovje.** *Napredujočim Slovencem spisal France Lampe, doktor bogoslovja in modroslovja, profesor bogoslovja. V Ljubljani, 1887. Založila Matica Slovenska. 8°. Strani 190. Cena 1 gld. — Kakor nam podaje „Cvetje“ itd. pregled vse modroslovne vede in njegove glavne nauke, tako pa je Vvod priprava za modroslovje. Knjiga se priporoča vsem omikancem, da se v nemajo za modroslovne studije, ki so tako potrebne v sedanjih materijaliških časih. Zlasti pa je pripravna za srednješolsko mladino, med katero naj bi se čim dalje bolj razširila.*
18. **Dušeslovje.** *Napredujočim Slovencem napisal France Lampe. Izdala in založila „Matica Slovenska“. V Ljubljani 1890. 8°. Str. 528. Cena 2 gld. — Ta knjiga je dokaj obširno razkladanje dušeslovnih nauk. Drži se trdnih načel, katere je dognala že stara veda, vendar uporablja tudi novejšo nauko, kolikor pospešujejo našo vedo, ali kolikor jih je treba zavračati.*

Kakor se vidi iz teh dveh del, namerja pisatelj obdelati vse modroslovno polje. S tem bi Slovenci izdatno napredovali v znanstvu.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000349829

COBISS 2042200

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000438017

1(022)

